

4.4. ZMĚNY RESTAURÁTORSKÝCH TECHNIK V ČASE

Ljuba Svobodová

V archivu Archeologického ústavu AV ČR Praha, v. v. i., na pracovišti Pražský hrad jsou uloženy pracovní deníky, které detailně popisují zpracování keramických nálezů pocházejících z odpadních jímek odkrytých při archeologických výzkumech na Pražském hradě v letech 1925–1955 (*obr. 137*).

Existence pěti restaurátorských deníků (a dvou opisů) je raritou. První autor, archeolog Ivan Borkovský psal vlastní rukou záznamy od 9. 8. 1926 do 31. 12. 1926. Na začátku roku 1927 vedení restaurátorských deníků převzal Jaroslav Pasternak (*Deník 1926–1927*). Ivan Borkovský započal na svou dobu nevídanou tradici zaznamenávání denních konzervačních prací. Zpočátku byly restaurátorské a terénní archeologické deníky vedeny samostatně, avšak v roce 1930 byly oba pracovní deníky sloučeny do jednoho.

Na svou dobu je to jedinečný počín, neboť už samo vedení restaurátorských záznamů či dokumentů je velmi ojedinělé. Běžnou praxí minulosti bylo, že restaurátoři často své pracovní postupy i používané materiály tajili. Archeologové na Pražském hradě tak předběhli svou dobu, protože se chovali podle etických zákonů mnohem dříve, než byly oficiálně zformulovány a odbornou veřejností přijaty. V minulosti se pouze sporadicky a nepravidelně vyplňovaly tzv. konzervátorské karty, později stručné zprávy. Nejčastěji však o předchozích restaurátorských zákrocích a použitých materiálech neexistují žádné záznamy. Kompletní konzervátorsko-restaurátorské zprávy se začaly psát relativně nedávno, a to v souvislosti s narůstajícím etickým povědomím restaurátorů.¹⁹³

---

193 Podobně jako v jiných oborech existuje i pro oblast konzervace a restaurování několik mezinárodně respektovaných etických kodexů, definujících základní etické zásady. Současná restaurátorská praxe a konzervátorská etika vychází ze zásad formulovaných zejména z těchto základních mezinárodních dokumentů (výběr):

- Aténská charta 1931. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments, Athens 1931 (*ICOMOS – international council on monuments and sites [online]*).

- První právní předpisy, které se zabývají archeologickým restaurováním, se nacházejí v „Listině restaurování“ (*Brandi 2000, 1932*).

- Mezinárodní charta o zachování, konzervování a restaurování historických památek a sídel, přijata na II. mezinárodním kongresu architektů a techniků historických památek, Benátky 25–31. května 1964 (články 1 až 16). Restaurátoři se dnes řídí tzv. benátskou Chartou z roku 1964, která zapovídá změnit strukturu, rukopis, nařizuje povinnost maximálně poznat, jak je dílo utvořeno. „Restaurování je operací, která má podržet výjimečný charakter. Jejím cílem je odhalovat a zachovat estetické a historické hodnoty památky a zakládá se na respektování staré podstaty autentických dokumentů. Zastavuje se tam, kde začíná hypotéza,“ (*RESTAURO.CZ [online]*).

- Conservation and Restoration of Monuments and Sites (Charter of Venice, ICOMOS, 1965) =

Mezinárodní charta o zachování a restaurování památek a sídel (Listina Benátek, ICOMOS, 1965).

- Profesionální etický kodex konzervátora a restaurátora ICOM-CC (Mezinárodní rady muzeí) z roku 1986. Podle ICOM je restaurátorská činnost spolu s konzervátorskou jednou ze základních etických povinností každého muzejního pracovníka, a tedy zasazení se o to, aby sbírky (či jednotlivé předměty) byly v největším možném rozsahu zachovány pro příští generace v optimálním stavu, s přihlédnutím k současnému stupni vědomostí a finančním možnostem. Základním předpokladem při práci konzervátora a restaurátora je rozpoznat kulturní a fyzickou integritu a autenticitu předmětu či sbírky a respektovat ji. *ICOM – international council of museums [online]*.

- Victoria & Albert Museum Conservation Department Ethics Checklist (1994, 2004).

- AIC Code of Ethics and Guidelines for Practice (1994).

- Návrh evropské strategie preventivní konzervace z roku 2000, známý jako tzv. „Dokument z Vantaa“. Česká republika je jeho signatářem. Slezská univerzita. *Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě [online]*.

- E.C.C.O. Professional Guidelines I–III (2002–2004).

- ICOM Code of Ethic for Museums, 2004 – profesionální etický kodex. *ICOM – international council of museums [online]*.

- ICOM-CC Resolution on Terminology for Conservation (2008). Rezoluce zabývající se terminologií charakterizující zachování hmotného kulturního dědictví, schválena členy ICOM-CC při příležitosti 15. trienále konference v Dillí z 22.–26. 9. 2008.

- V Česku od roku 1990 existuje AMG – Asociace muzeí a galerií. AMG je občanské sdružení, působící jako profesní sdružení sbírkotvorných institucí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Pracovní skupina Komise konzervátorů-restaurátorů Asociace muzeí a galerií České republiky vypracovala Dokument o profesi konzervátora-restaurátora, který v září roku 2011 schválil senát AMG ČR. Dokument je dostupný: *Asociace muzeí a galerií České republiky [online]*.

Obr. 137: Konvolut pracovních deníků z let 1925–1955. Foto: L. Svobodová, není-li uvedeno jinak.
Fig. 137: Set of work diaries from 1925–1955. Photo: L. Svobodová, unless stated otherwise.

4.4.1. RESTAURÁTORSKÉ DENÍKY

V denících jsou podrobně popsány postupující restaurátorské práce na keramických nálezech z odpadních jímek, jak probíhaly v keramické laboratoři na Pražském hradě. V týdenních intervalech jsou vedeny podrobné záznamy o stavu a pokroku při rekonstrukci keramických nádob a kachlů, jež byly daný den ošetřovány. Každá nádoba měla přiděleno inventární číslo, které dodnes umožňuje sledování její proměny v čase. V denících se dá přesně vysledovat, kdy se střepy čistily za mokra, kdy se třídily podle barvy materiálu, glazury, vyhledávaly podle okrajů, den, ornamentů, kdy se slepovaly. Části slepených nádob se doplňovaly sádkou, natíraly klihem a následně formaldehydem. Na závěr každého dne byl zapsán přesný časový údaj, od kdy do kdy archeolog na souboru pracoval, např.:

„Pracováno od 7–10 hod dopol.“ Nebo: „Pracováno od ½2 do 5 hod odpol... Pracovní doba od 7–12, 3–5“
 (Deník 1926–1927).¹⁹⁴

Z dobových deníků vyplývá, že zaměstnanci archeologického výzkumu na Pražském hradě měli šesti-denní pracovní týden. Nepracovalo se o nedělích a státních svátcích.

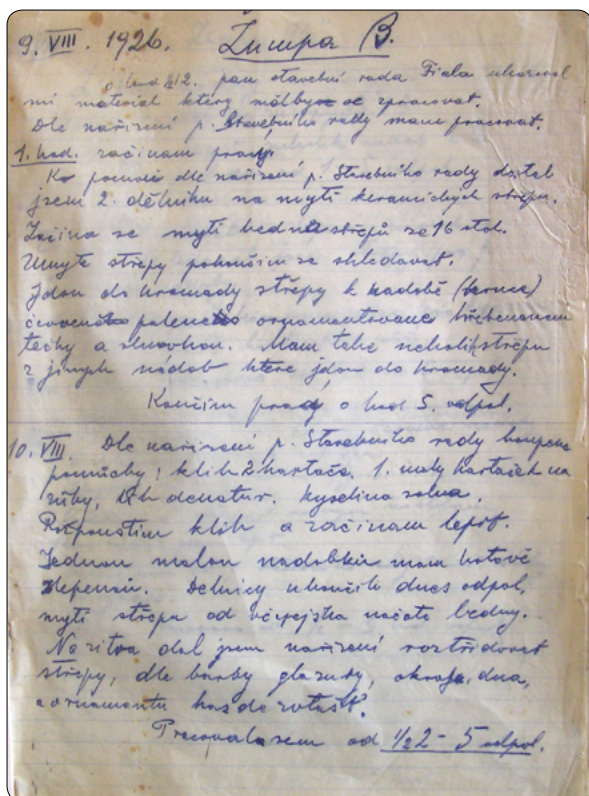
Každý měsíc provedené práce a nutné výdaje kontroloval hradní stavitel architekt Karel Fiala, což od 6. 12. 1926 stvrzoval svým podpisem na konci každé stránky inkoustovou tužkou, stejně tak jako odsouhlasení nákladů. Kontrolu pravidelně dělal i tehdejší ředitel Státního archeologického ústavu doktor Karel Buchtela a vedoucí archeologického výzkumu Pražského hradu v letech 1925–1942 doktor Karel Guth.

Všechny deníky jsou psány soudobým jazykem. Autoři nejstarších záznamů Ivan Borkovský a Jaroslav Pasternak pocházeli z Ukrajiny, takže čeština nebyla jejich rodným jazykem, což se markantně projevuje zejména absencí či nadužíváním dlouhých samohlásek.

4.4.1.1. PRVNÍ DENÍK (DENÍK 1926–1927)

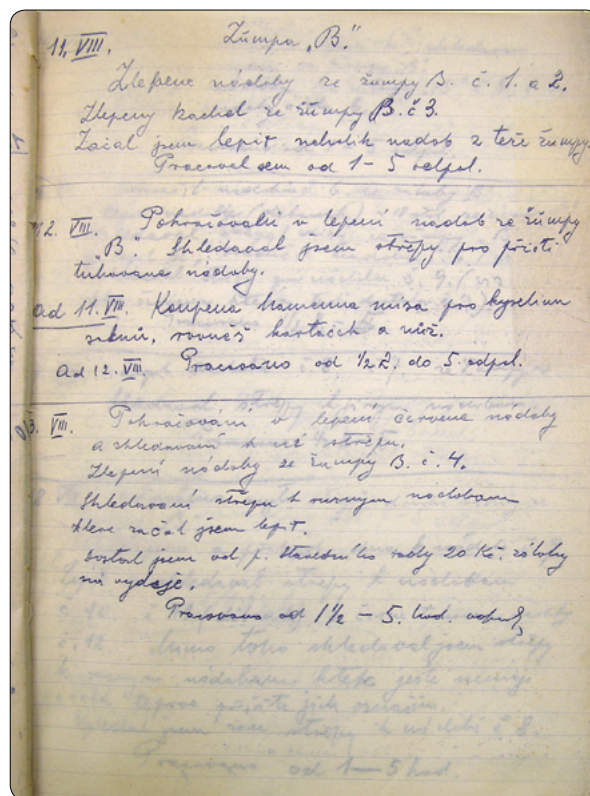
První deník je nadepsán *Zpracování keramického materiálu na Pražském hradě*. Pochází z let 1926–1927 a vedli jej, jak již bylo uvedeno, Ivan Borkovský a Jaroslav Pasternak. Popisuje zpracovávání keramických nálezů z odpadních jímek, resp. žump B a C. Záznamy jsou psány v první osobě čísla jednotného. Stránky deníku nejsou číslovány.

¹⁹⁴ Autentické texty z pracovních deníků jsou doslovně přepsány, včetně pravopisných chyb a překlepů.

Obr. 138: Úvodní strana prvního deníku (Deník 1926–1927).

Fig. 138: Front page of first diary (Deník 1926–1927).

Obr. 139: Záznamy z prvního deníku (Deník 1926–1927) týkající se restaurování keramických nádob z odpadní jímky B a nákupu nezbytných pomůcek.

Fig. 139: Notes from first diary (Deník 1926–1927) regarding restoration of the ceramic vessels from waste pit B and purchase of necessary equipment.

Z pera doktora Borkovského se v prvním záznamu dozvídáme (Deník 1926–1927; obr. 138):

9.VIII.1926. Ku pomoci dle nařízení p. stavebního rady dostal jsem 2 dělníky (Říha, Lypčuk) na mytí střepů ze 16. stol. Umyté střepy pokouším se shledávat. Jdou dohromady střepy k nádobě (hrnce) červeně pálené ornamentované hřebenováním tečky a vlnovkou. Mám také několik střepů z jiných nádob, které jdou dohromady.

10.VIII. Dle nařízení p. stavebního rady koupěny pomůcky: kliš, 2 kartáče, 1 malý kartáček na zuby, líh denatur., kyselina solná. Rozpouštím kliš a začínám lepit.

11.VIII. Koupěna kamenná mísa pro kyselinu solnou, rovněž kartáček a nůž (obr. 139).

Dále se v prvním deníku můžeme dočíst:

13.VIII. Dostal od p. stavebního rady 20 Kč zálohy na výdaje.

19.VIII. B. Tesař udělal nový stůl.

4.X. Dělník třídil a shledával střepy ze žumpky B dle barvy a materiálu.

25.X. Od 10. hod dva dělníci stěhují všechny věci do nových místností.

2.XI. Psán byl výkaz práce za měsíc říjen 1926.

22.XI. Dělník třídí a shledává střepy ze žumpky B. Začíná dnes žumpku C.

29.XI. Žumpka B je šlepena. Šlepeno z ni 145 nádob, které nejsou celé, ale možno jich doplnit. Mimo to šlepené jsou nádoby, kterým chybějí okraje a které nejsou číslované. Mimo to jsou střepy ze žumpky B, které nejdou dohromady a nemožno jich šlepit, proto jsou roztržiděné dané do sáček a dané do beden. Jest jich dohromady 33.

Ukončením žumpky B začíná se lepit žumpka C.

Dne 31.XII. ukončil jsem osobně práci pro letos.

Podpis Ivan Borkovský (obr. 140).

Karel Fiala doplňuje (*Deník 1926–1927*):

Práce pana Borkovského prozatím až na další ukončena a lepení střepeů převzal Dr. Pasternak (obr. 140). Od začátku roku 1927 pokračuje ve vedení prvního deníku vlastní rukou Jaroslav Pasternak (obr. 141). Ze záznamů jasně vyplývá dobový způsob konzervování keramických nálezů (*Deník 1926–1927*):

9.II. Doplňování nádob částečně sádrov v nutných případech.

10.II. Pokračováno v sádrování na nutných místech.

3. 3. – kontrola K. Buchtela, K. Guth.

14.III. Pan Dr. Pasternak odešel na dovolenou. Dle nařízení stavební správy PH pracují dělníci (2) dle normální doby s přestávkou pro snídání. Poznámka Karla Fialy vl. r.

21.IV. Co pomůcky obdržené dnes – 2 kartáčky k mytí střepeů. 2 l lihu denatur a ¼ kg želatiny k lepení střepeů, 2 kg sádry k doplňování nádob, aby pod vlastní tíhou se nerozpádaly.

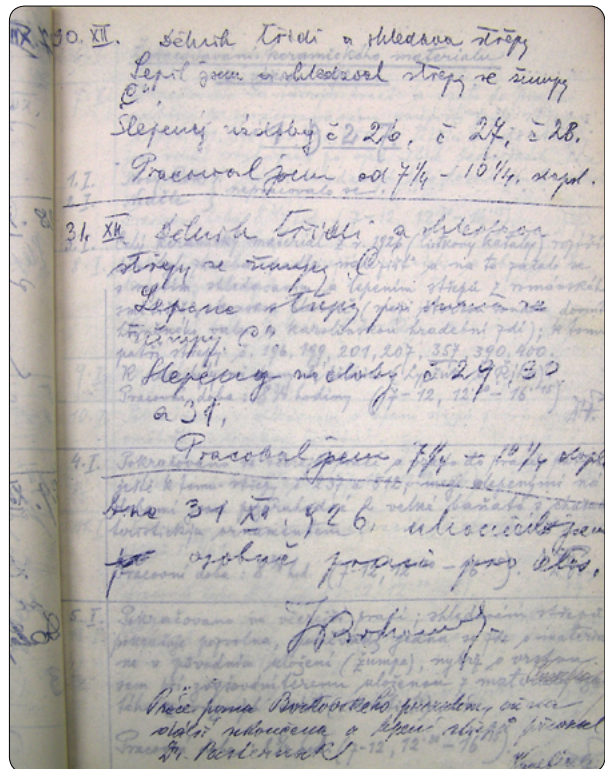
14.VI. Čištěny a klišovány nádoby č. 14, 21, 22, 27 ze žumpy C.

25.VII. Doplňované sádrov nádoby po různu.

15.IX. Konzervováno formalíнем.

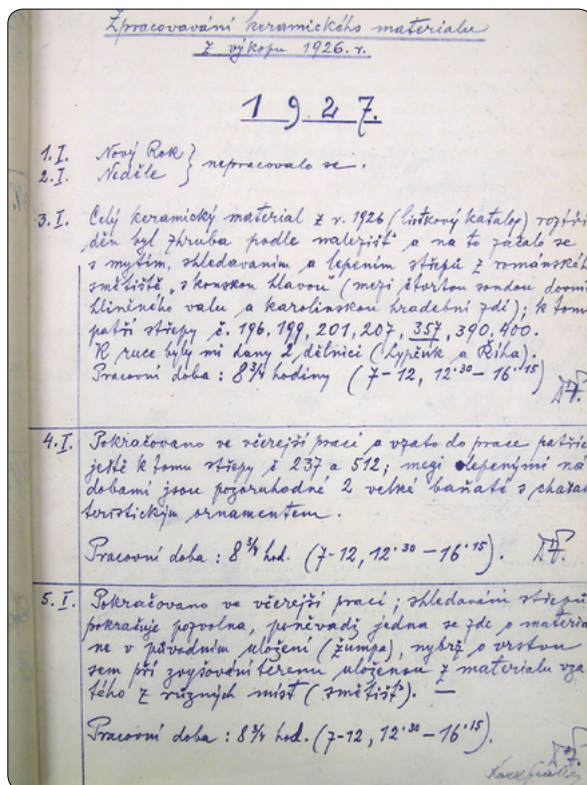
13.IX. Konzervováno klišem nádoby ze žumpy B č.: 82, 83, 84, 91, 134, 152, 153.

15.IX. Konzervováno formalíнем nádoby ze žumpy C č.: 44, 61, 62, 63, 75, 76.

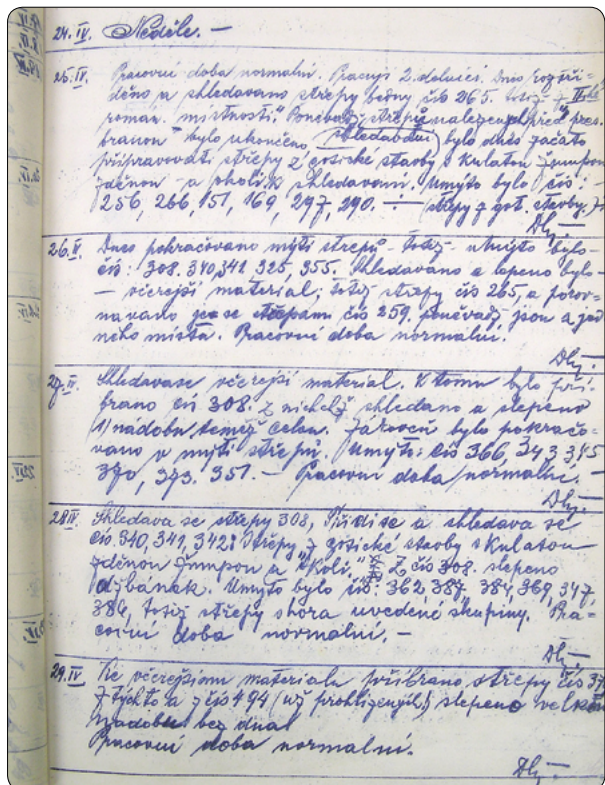
Obr. 140: Záznamy z prvního deníku (*Deník 1926–1927*) s poznámkou o ukončení práce Ivana Borkovského pro rok 1926.

Fig. 140: Notes from first diary (*Deník 1926–1927*) with notes on concluding of field work by Ivan Borkovský for 1926.

Obr. 141: Záznamy prvního deníku (*Deník 1926–1927*).

Fig. 141: Notes from the first diary (*Deník 1926–1927*).

14.X. Nádoby napouštěny šellakem a klihovány nádoby, které od dne 10.X. byly čištěny.

15.X. Pokračováno v klihování nádob jak rovněž všechna natřena formaldehydem.

31.X. Dělník ráno nosil uhlí.

14.XI. Dělení voskové formy pro nádoby 68, 72, 76, 71.

23.XI. Konzervace šellakem a klihem 131, 141, 79, 136, 146, 58, 47, 74.

24.XI. Konzervované nádoby šellakem a klihem 19, 29, 65, 11, 145, 71, 170, 61, 70, 76 (B), 41, 91 (C); Definitivně konzervované formaldehydem 121, 141, 79, 136, 146, 54, 47, 175, 57, 77, 80, 43, 129, 78, 172.

4.4.1.2. DRUHÝ DENÍK (DENÍK 1927–1930)

Druhý deník má název *Hrad Pražský. Denník o konzervování nádob, vykopaných na Pražském hradě. 1927–1929 /26. XI. – 21. IV./* (obr. 142).

Datum v názvu je nepřesné. Záznamy, opět ručně psané na jemném hedvábném papíru, pokračují do 21. 4. 1930. Na každé stránce jsou popsány tři až čtyři pracovní dny z šestidenního pracovního týdne. Každá stránka je v horním levém rohu očíslována modrým razítkem a zdvojená kopií pořízenou přes modrý uhlový papír (tzv. kopírák). Na první stránce je pořadové číslo 1137 a na poslední 1232, tj. 95 stran. Pod každodenním záznamem je opět uvedena pracovní doba. Pracovní doba začínala zpravidla v 7.00 hodin ráno, trvala do 12.00 a potom pokračovala od dvou nebo tří do čtyř či do pěti. Zaznamenány jsou i neděle, vánoční a velikonoční svátky.

Na první stránce I. Borkovský vlastním podpisem stvrzuje, že jde o „*Pokračování denníků o konzervování nádob, vykopaných na Hradě pražském*“ (obr. 143).

Na každé stránce je v pravém dolním rohu černou tužkou provedená parafa hradního stavitele architekta Karla Fialy a odškrtáním červenou tužkou se pravděpodobně fyzicky kontrolovaly jednotlivé zpracované nádoby (obr. 144).

V textu se popisuje náplň pracovních dnů, tj. restaurování keramického střepového materiálu z odpadních jímek B, C, D, F, R, skla z jímký B, H, keramických střepů z jímký č. 1356 (jímka A), 1680, např.:

26.XI. *Shledáváme střepy ze žumpy B. a C. Doplnovány sádrou nádoby ze žumpy „B“ č. 4, 73, 108, 25, 173, 34. Dělaný formy pro odlitky pro nádoby č. 186, 38, 25, 72, 185*

28.XI.1927 *Dělník dopoledne nosil uhlí a jezdil do Státního archeologického ústavu pro nádoby a střepy z roku 1925. (Deník 1927–1930, 1137)*

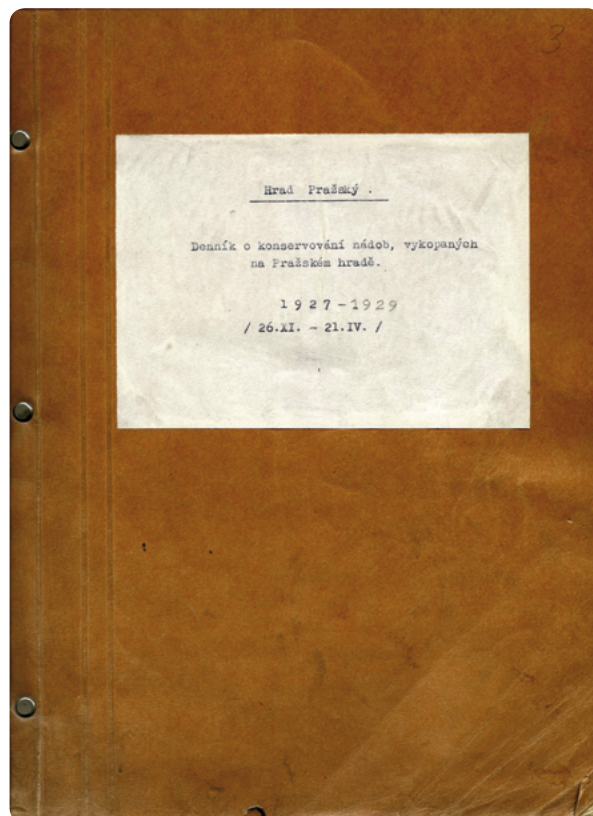
12.XII. *Slepen hrnec, který ještě není číslován.*

Spravovány trhliny č. 99, 110 /B/ 39, 38, 72 a šellakovány.

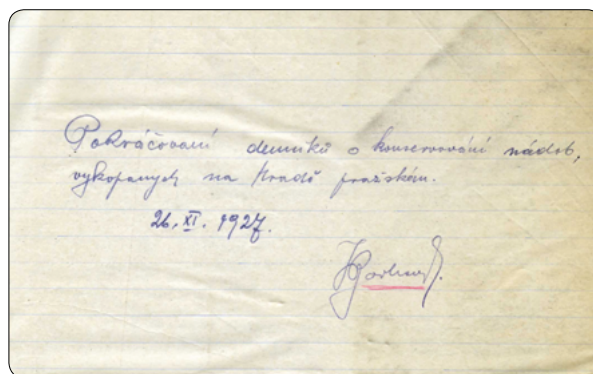
1.XII. *Dělník od 9 hod. u lékaře. (Deník 1927–1930, 1139)*

13.XII. *Dělana forma pro ucho krajáč č. 93, žumpa „C“.* (Deník 1927–1930, 1140)

16.XII. *Lepene střepy po různu. (Deník 1927–1930, 1141)*

Obr. 142: Desky druhého deníku (*Deník 1927–1930*).
Fig. 142: Folder of second diary (*Deník 1927–1930*).

Obr. 143: Úvodní stránka druhého deníku (*Deník 1927–1930*).
Fig. 143: Front page of second diary (*Deník 1927–1930*).

27.XII. Konservovano gelatinou nádoby č. 68, 108, 173, 72, 32, 48, 34, 122, 15, 62, 38, 6, 110, 90, 157, 125, 63, 7, 64, 186, 23, 17, 56, 159, 5, 19, 174, 21, 39, 185, 146, 99 (B), žumpa C: 92, 4, 60, 13. (Deník 1927–1930, 1143)

3.I.1928. Ráno a odpoledne předával a informoval mně p. Dr. Pasternak o situaci výkopu před svým odjezdem. (Deník 1927–1930, 1145)

Od 3. 4. 1928 se paralelně pracuje na archeologickém výzkumu na III. nádvoří Pražského hradu. (Deník 1927–1930, 1167)

11.IV.1928 Přenášení beden se střepy z kanceláře p. Dr. Pasternaka do laboratoře p. as. Borkovského. Pracováno na III. nádvoří. (Deník 1927–1930, 1168)

Zhruba od tohoto období se v deníku objevují záznamy o konzervování i nekeramických nálezů:

19.IX.(1928) Konservování starých trámů. (Deník 1927–1930, 1177)

21.IX.(1928) Napouštění carbolou staré dříví, uložené v laboratoři. (Deník 1927–1930, 1178)

2.VIII.(1929) Val napouští se vodním sklem a pokračuje se v jeho záchraně před sesutím.

6.VIII. Čistím konservované kovové předměty od rzi. (Deník 1927–1930, 1179)

13.VIII. Myji sklo ze zděné žumpy č. 1681. (Deník 1927–1930, 1180)

14.VIII. Konservuji umyte sklo ze žumpy č. 1681 zapponovým lakem.¹⁹⁵ (Deník 1927–1930, 1181)

30.VIII. Ze žumpy „H“ č. 1356 slepil jsem 4 sklenice neúplně, zdobené, 7 poharkovitých sklenic krásně zdobených. Mimo slepeno spousta střepů skla dohromady, které jednak netvoří celkové předměty. (Deník 1927–1930, 1183)

2.IX. V laboratoři myji střepy ze žumpy „D“. (Deník 1927–1930, 1184)

16.IX. Piší čísla na slepených sklenených předmětech č. 1356, č. 1681.

16.IX. Lepím majoliku ze žumpy H, č. 1356.

18.IX. Dokončil jsem v laboratoři myti střepů ze žumpy č. 1356. (Deník 1927–1930, 1186)

Od 2. 10. 1929 se autor zabývá i konzervací železných předmětů.

V laboratoři dnes dopoledne čistil jsem a vařil v parafínu předměty nalezené u rytíře mimo meče. (Deník 1927–1930, 1190)

7.X. V laboratoři připravuji lepidlo pro lepení železných a kovových předmětů. Dělam první pokusy slepování meče rytíře.

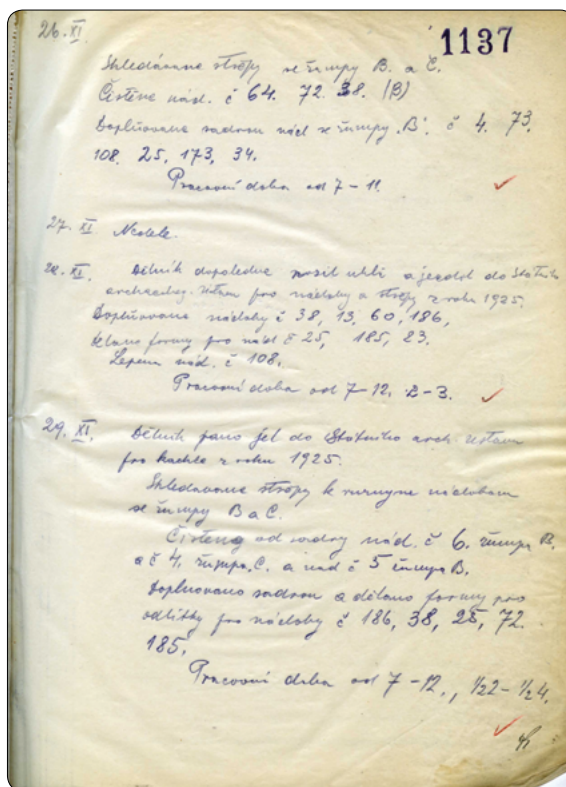
8.X. Včerejší lepidlo nepovedlo přesto že srazil se šellak. Odpoledne lepil jsem meč. Lepidlo dobře a drží. (Deník 1927–1930, 1191)

10.X. Konservované železa v destilované vodě čistím a připravuji ke konservování v parafínu. Lepím meč rytíře a ocilku s nožem.

18.X. Lepím lebku rytíře. Myji kostěnou nádobku na prach s doby Rudolfa II., kterou mi dal p. rada Fiala ke konservování. (Deník 1927–1930, 1194)

16.XI. Dopoledne nosí dělníci do laboratoře uhlí a dříví. V laboratoři konservuji kožené boty nalezené ve studni u kostela vš. Sv. (Deník 1927–1930, 1201)

9.XII. Konservuji nalezené ve studni u kostela Věch Svatých boty. Napouštím je lanolinem. (Deník 1927–1930, 1205)

Obr. 144: Záznamy na straně 1169 druhého deníku (Deník 1927–1930, 1169).

Fig. 144: Notes, page 1169 from second diary (Deník 1927–1930, 1169).

¹⁹⁵ Zaponový lak, resp. dnes zaponový nitrolak, je roztok celulóidu (nitrát celulózy) ve směsi amylacetátu a acetonu. Vytváří bezbarvý lak s nízkým leskem, rozpustný v lihu a ethylacetátu. Po vytvrdnutí tvoří tvrdý povlak, omyvatelný bez jakéhokoli narušení vodou. Používá se na ochranné nátěry kovů.

9.I. (1930) V laboratoři doplňuji a lepím nádobu č. 102. Byla již doplněna ale špatna stará sadra nechce tvrdnout. Při doplňování nádoba (střepy) navlhla špatným klič nedrží a proto odpadávají. Nádobu lepím na novo a doplňuji. (Deník 1927–1930, 1209)

14.I. 1929 (přepsání zapisovatele, byl rok 1930) Dělníci při pracích na IV. nádvoří sbírají střepy a také dostal jsem od nich jednu stříbrnou minci tam nalezenou a druhou zahodili tamtéž (polamanou). (Deník 1927–1930, 1211)

18.I. V laboratoři včera odpoledne a dnes dopoledne napouštím vyzdvižené trámy kličovou vodou. Trámy se sondy č. 1 a č. 2. (Deník 1927–1930, 1212)

24.I. Vytvářela sadra na doplňovaných nádobách netvrdne. Sadra ležela dlouho v pytli na volném vzduchu, proto také není způsobila k práci. Stahuji proto tuto sadru z nadob minule doplněných a nahrazuji novou. (Deník 1927–1930, 1213)

8.II. Nádobě č. 102, 419 dávám tvar, brousím sadru a modeluji okraj. (Deník 1927–1930, 1216)

7.III. Narozneniny p. Prezidenta.

8.III. Nepracuje se.

9.III. Neděle. (Deník 1927–1930, 1222)

Dne 13. 3. byly naposled zmíněny práce na keramických nádobách:

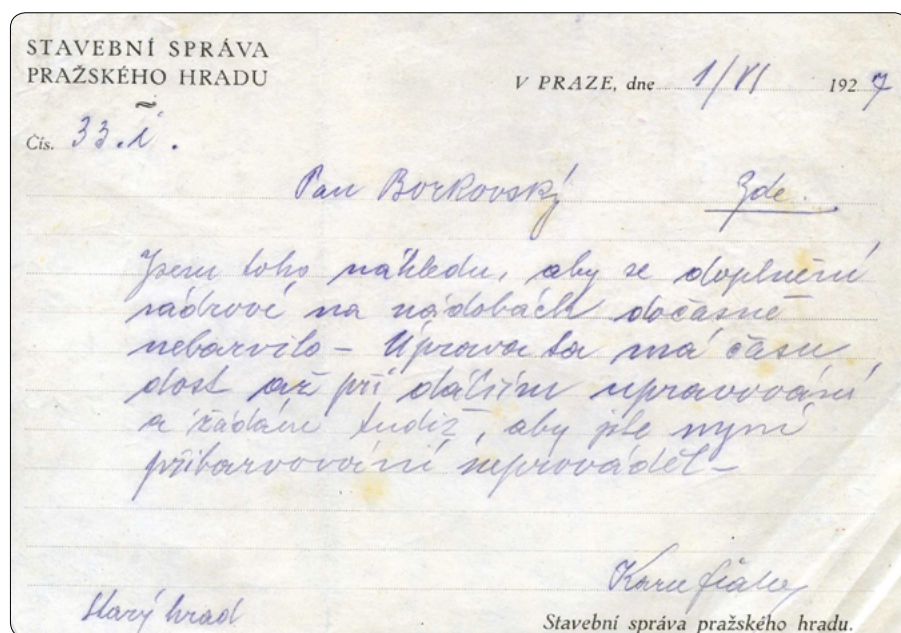
Pokračuji v modelování nádob lepených ještě panem Pasternakem ze 12–13 stol. Konzervuji mince. (Deník 1927–1930, 1224)

Podle následujících záznamů se i nadále pokračovalo v konzervování železných předmětů nalezených při výzkumech na III., IV. nádvoří a v Jelením příkopu a konzervování roubených trámů z různých částí Pražského hradu:

19.III. V laboratoři pokračuje se v konzervování roubených tramů ze sondy P. č. 1. a se sondy zap. romanské chodby. Trámy tyto pro nedostatek času v minulých letech, jenom pro předběžným ošetřování, podlehaly pomalu zkaze, tak že teď aby byly definitivně konzervované, potřebují pečlivého prohlednutí a úplného do nejmenší podrobnosti byti konzervované. Nekonzervované a vyschle drolí se a rozpadávají se v prášek. Nutno proto tento proces zastavit, co se mně také úplně daří. (Deník 1927–1930, 1224)

V dalších dnech pokračuje sepisování přírůstkového katalogu předmětů nalezených během výzkumů na IV. nádvoří a popisují se a třídí fotografické desky. Poslední pracovní záznam druhého deníku je z 18. 4. Dále následuje Bílá sobota a velikonoční svátky (do 21. 4.).

Mezi stránkami se nachází zajímavý dokument psaný Karlem Fialou Ivanu Borkovskému, týkající se barvení, resp. nebarvení sádrových výplní (obr. 145).

Obr. 145: Názor Karla Fialy na barvení sádrových výplní (Deník 1927–1930).

Fig. 145: Karel Fiala's opinion regarding colouring of plaster filling (Deník 1927–1930).

K *Deníku konzervování nádob 1927–1930 26.XI.–21.IV.* existuje strojopisný opis: „Pokračování denníku o konzervování nádob vykopaných na hradě Pražském 26.XI.1927 Dr. Borkovský.“

V tomto opisu byl založen útržek papíru s poznámkami o konsolidačních roztocích a materiálech, používaných ke konzervaci hlíny, kostí a lebek s datem 15. VII. (obr. 146):
Hlína: napuštěna 50% roztokem vodního skla (1 hrob silněji).
Kosti: napuštěny roztokem želatiny a formalinu (po té mořeny roztokem damara + mak. olej + benzín + terpentýn.
9 lebek slepeno (dle možnosti, 2 vůbec nemožno sestavit).

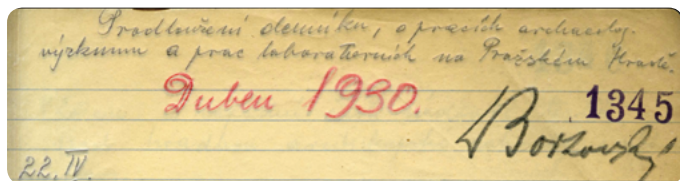
4.4.1.3. TŘETÍ DENÍK (DENÍK 1930–1938)

Na první stránce třetího deníku je rukou Ivana Borkovského uvedena poznámka:

„*Prodloužení denníku, o pracích archeolog. výzkumu a prac. laboratorních na Pražském Hradě.*“ (obr. 147)

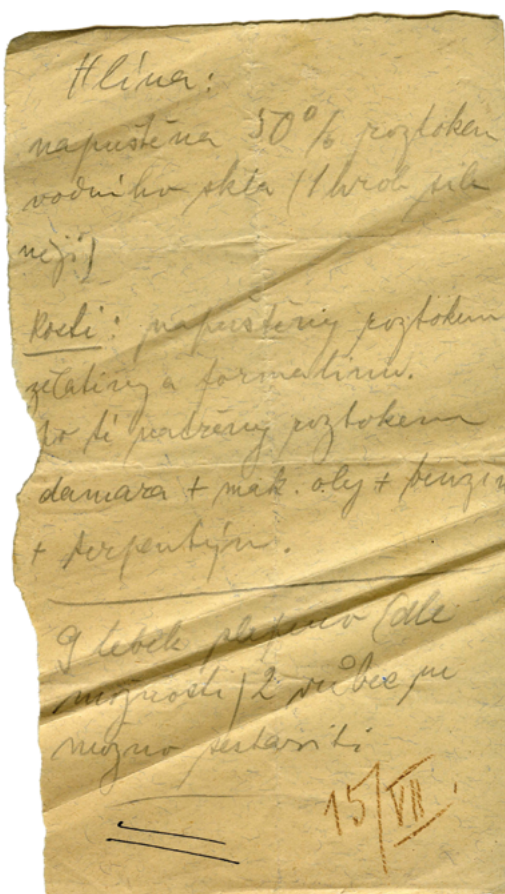
První stránka začíná číslem 1345, poslední nese číslo 1488, deník tudíž má 143 popsaných stran. Jde o propisovací sešit A4, tzn., že každá stránka je propisána přes modrý uhlový papír, tedy v kopii.

Třetí deník začíná 22. dubna 1930 (*Deník 1930–1938, 1345*) a končí 31. 12. 1938 (*Deník 1930–1938, 1488*). Věnuje se v první řadě popisu nálezových situací na terénním archeologickém výzkumu.

Obr. 147: První stránka třetího deníku (*Deník 1930–1938, 1345*).

Fig. 147: First page of third diary (*Deník 1930–1938, 1345*).

Obr. 146: Návod na přípravu konsolidačních roztoků (*Deník 1927–1930*).

Fig. 146: Instructions for preparation of consolidation solutions (*Deník 1927–1930*).

Od začátku jsou v něm popisovány záchranné a stavební práce na III. a IV. nádvoří, od zaměřování terénu, navážek v sondách a zdi až po stavby zdí, obezdívek, štukování betonové desky pod východní zdi románské chodby. Dělal se cihlové pilíře a betonové překlady, kopal a čistil terén, hloubily sondy, štolky, čistilo se zdivo a podlahy, zasypávaly venkovní zdi a stěny a vykonávaly se další, přesněji nespecifikované zajišťovací práce.

Dne 30. 4. 1930 se poprvé uvádí zmínka o čištění hotových doplněných nádob z odpadkové jámy C a B z výkopu na III. nádvoří. V roce 1932 se objevuje konzervování keramických nálezů z žumpy R a S. Karel Fiala opět vlastnoručně záznam stvrzuje (*Deník 1930–1938, 1348*).

Od 10. 4. jsou zaznamenávány práce na keramickém materiálu z renesančního sklípku na III. nádvoří (*Deník 1930–1938, 1358*), třídění, lepení a sádrování. Zatím nejsou v textu rozepisovány konkrétní nálezy jako v předchozích denících. Dne 31. 7. je v závorce zapsána zmínka o 70 nádobách (*Deník 1930–1938, 1367*).

Dne 10. 7. se v deníku píše:

Lepím střepy s renesančního sklípku nalezeného na IV. nádvoří. (*Deník 1930–1938, 1363*)

25.VII. Modeluji nádoby č. 308, 398, 568. Dělam voskové formy pro nádoby se zděného smetiště č. 1650 (talíř, mísa, barvena nádoba. (*Deník 1930–1938, 1366*)

17.X. Dělal jsem bedny na střepy. (*Deník 1930–1938, 1381*)

5.II. (1937) V laboratoři pokračuji dale v kontrolování lístku, čištění předmětů konzervovaných a ukladam je do krabiček. Modeluji nádobu 12. stol (bez čísla z nálezů Dr. Pasternaka a kterou dělník při lepení neočísloval aneb stratil číslo), se znakem hrncářským na dně. Dale nádobu č. 832 a 236. U archeol. vykopavek v rom. chodbě podebira se navažka z pod základu záp. rom. zdi chodby a připravuje se podbetonovat základy. (*Deník 1930–1938, 1397*)

13.III. Odpoledně prozkoumával jsem studnu 64 m. hlubokou u kuchyně p. presidenta a prohlížel jsem nános na dně. (*Deník 1930–1938, 1403*)

17.III. U studny probira se blato. Nalezají se střepy kachlu cihly, dlaždice sklo, kosti zvířat, mnoho lebek koček. (Deník 1930–1938, 1404)

20.IV. V laboratoři přivezeno 540l. petroleje pro konserování okovu řetězu a všech železných předmětů nalezonych při archeol. výzkumu Hradu. Železné předměty jsou silně zabalené do rzi, tak že dlouho (Deník 1930–1938, 1408) konserování destilov. vodou nepomohlo. (Deník 1930–1938, 1409)

9.V.–14.V. (1931) Stavitel Fiala nedba nařízení, která dávám dělníkům při odkrývání podlah ve „Sloupkové síni“ a nařizuje kopat vše pohromadě nedbaje stratigrafie, jen nařizuje sbírat cele bedny střepu, které samozřejmě nemají žádnou vědeckou cenu, když jsou všechna jiného stáří. (Deník 1930–1938, 1437)

7.VII. Odpoledne návštěva americké archeol. expedice Harvardské university. (Deník 1930–1938, 1441)

11.–16.VII. V laboratoři připravují vitrinu pro vyložení předmětů určených k prohlédnutí p. presidentovi. (Deník 1930–1938, 1442)

16.–20.VIII. V romanské chodbě pokračují v odkrývání dřevěných srubových staveb, avšak ke konci týdne musely být přerušeny, protože stavitel Fiala z neznámých důvodů toho si nepřaje. (Deník 1930–1938, 1444)

Poslední záznam roku 1931 je z týdne 22.–27. 8. (Deník 1930–1938, 1444). Na straně 1445 je uveden text s podpisem Dr. Borkovského: Pokračování denníku prací vykopných a laboratorních. Rok 1932 28. VIII.

Roky 1933 a 1934 jsou zaznamenány již velmi stručně. Popisy jsou heslovité a týkají se celých týdnů:

Lepím a shledávám střepy z jámy č. 1356. Konseruji dřevěné stavby a trámy v archeologických výkopech pod III. nádvořím.

Dtto, jak předešlý týden. (Deník 1930–1938, 1456)

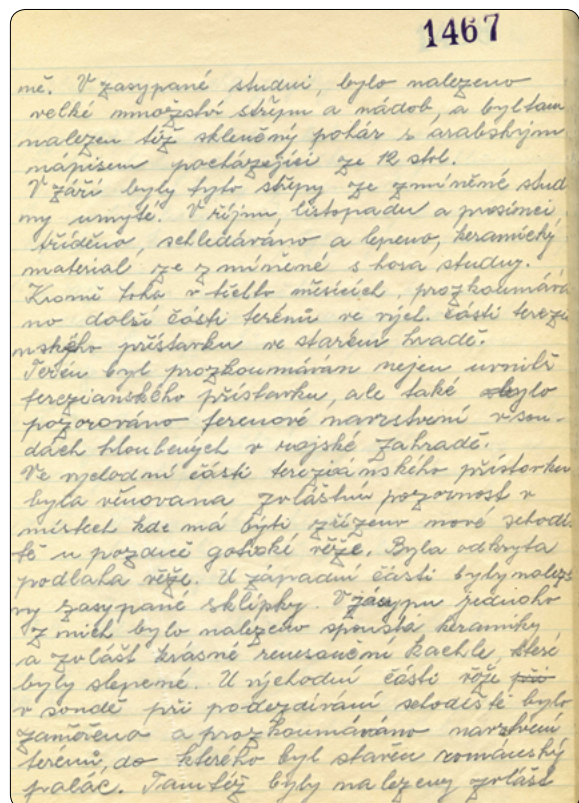
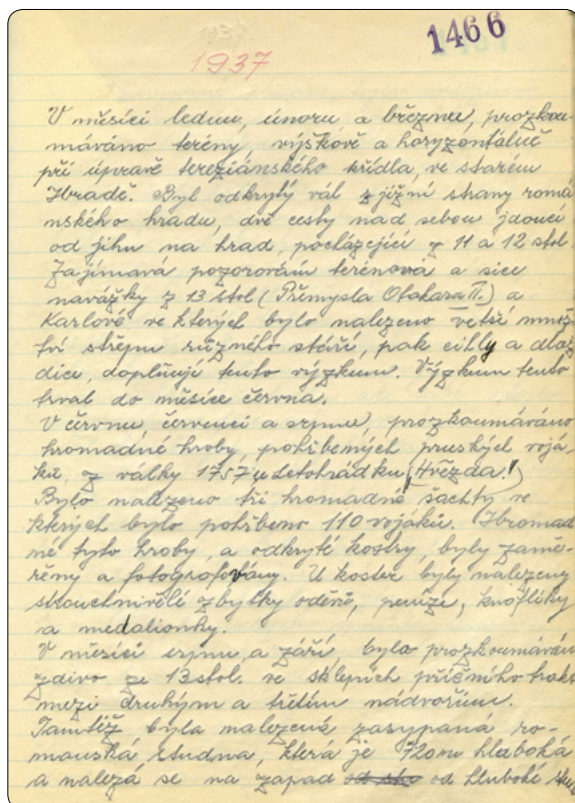
Také se již nevyskytují kontrolní podpisy stavitele K. Fialy.

Na straně 1464 se nachází poslední datový záznam ze dnů 5.–10. 3. 1934:

Dtto, jak předešlý týden. Velkou tuhovanou nádobu č. 584, 624 doplňuji sadrou a modeluji dno.

Z neznámých důvodů se ale nezapisovaly pracovní aktivity z let 1935–1936. Každodenní pracovní zápisky opět pokračují od 14. 12. 1937 na následující straně 1466 (Deník 1930–1938, 1466, obr. 148).

Přes vánoční svátky se překlene strana 1469 do roku 1938, v němž se střídají práce na keramickém materiálu (hledání, slepování) s úklidem místností, až na poslední stranu číslo 1488.

Obr. 148: Záznamy třetího deníku (Deník 1930–1938, 1466, 1467).

Fig. 148: Notes of third diary (Deník 1930–1938, 1466, 1467).

Třetí deník má také opis, a to s názvem: *Deník arch. výzkum a laboratoř 1930–1938*. V následujícím, čtvrtém deníku je uvedena zmínka, že I. Borkovský text opisu kontroloval. Chybí v něm však přepis posledních deseti stran originálu.

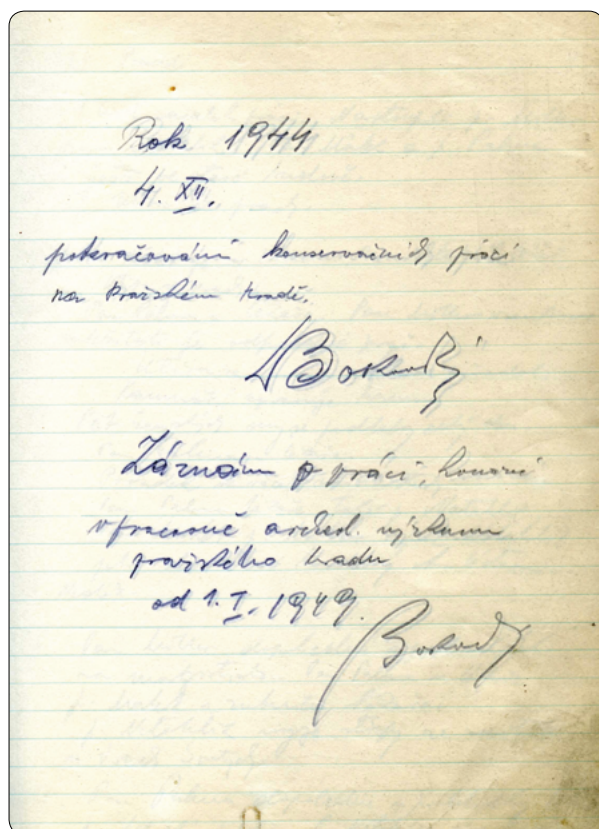
4.4.1.4. ČTVRTÝ DENÍK (DENÍK 1944–1949)

Čtvrtým deníkem je průpisník, vázaný v lesklých pevných papírových deskách. Na první stránce je vlastní rukou Ivana Borkovského napsáno:

Rok 1944 4. XII. pokračování konzervačních prací na Pražském hradě.

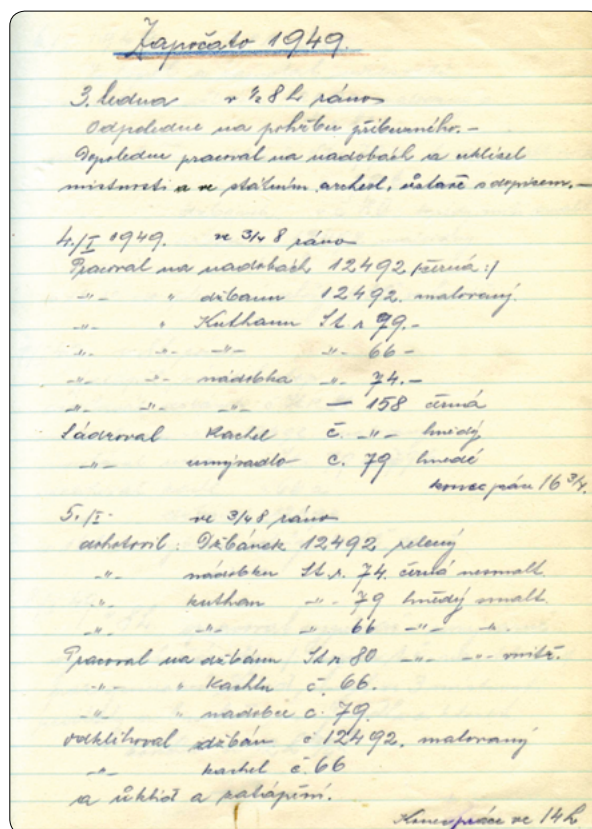
Borkovský – podpis vlastní rukou, stejně tak jako dodatek:

Záznam o práci, konané v pracovně archeol. výzkumu pražského hradu od 1. I. 1949 (obr. 149).

Obr. 149: Úvodní záznam čtvrtého deníku (*Deník 1944–1949*).

Fig. 149: Introductory note of fourth diary (*Deník 1944–1949*).

Obr. 150: Záznam čtvrtého deníku (*Deník 1944–1949*).

Fig. 150: Note of fourth diary (*Deník 1944–1949*).

Na rozdíl od předchozích deníků nejsou stránky číslovány a deník není dopsán do konce, záznamy končí v polovině. Pokračují pouze prázdné stránky a přeložená stránka černého kopírovacího papíru.

Zápisy začínají dnem 4. 12. 1944 a končí 26. 4. 1949. Na první stránce se dovídáme, že „Pět ženských myje podlahy celý den“, „všichni jsou u lékaře“ nebo „v soukromé záležitosti pryč“. Další týden se již hledají střepy nalezené v románské studni. Poté se střídají návštěvy pracovníků u lékařů s dovolenými. Zajímavý je záznam o zemědělské dovolené (kvůli osevu) u pana Millera dne 19. 12.

22.XII. Málek dělá zatemnění a bedničky. Netahlík dnes přišel, myje střepy ze žumpy u kostela všech svatých. Odpoledne odešel samovolně.

Záznamů konzervačních prací je v deníku zapsáno velmi poskrovnu, převažují následující:

27.XII. (1944) Netahlík hlásí že je nasazený pracovním úřadem. Málek má jít k odvodu k Luftschutzpolizei.¹⁹⁶

Já mám v pátek k úřadu práce se dostavit.

30.XII. Málek nepracuje, odpoledne jde k odvodu. Nikdo více zde není.

12.I. (1945) Kontroluji staré, přepsané na stroji deníky.

¹⁹⁶ Luftschutzpolizei byla protiletectká policejní obrana.

*Seznam všech nádob a předmětů
zpracovaných od února 1947 v arch. výzkumu PH. K. Šváb*

Předmět	Popis	roční číslo	Průběh práce
Děbánek malovaný	malovaný	12492	Celý zpracován 1
" "	" "	12492	" " 2
" "	" "	12492	" " 9
Děbánek bílý	světlý, malovaný, katalánský	12492	Smalován sádkou 5
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 6
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 7
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 8
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 9
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 10
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 11
Vykřiváček	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 12
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 13
" "	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 14
Muční děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	smalován sádkou 15
" "	světlý, malovaný, katalánský	2474	" " 16
" "	světlý, malovaný, katalánský	2474	" " 17
" "	světlý, malovaný, katalánský	2474	" " 18
" "	světlý, malovaný, katalánský	2474	" " 19
" "	světlý, malovaný, katalánský	2474	" " 20
Malý děbánek	světlý, malovaný, katalánský	12492	" " 21
" "	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 22
" "	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 23
" "	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 24
Škálka	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 25
" "	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 26
" "	světlý, malovaný, katalánský	12500	" " 27

Předmět	Popis	Číslo	Průběh práce
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 140
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 141
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 142
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 143
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 144
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 145
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 146
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 147
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 148
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 149
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 150
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 151
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 152
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 153
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 154
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 155
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 156
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 157
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 158
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 159
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 160
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 161
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 162
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 163
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 164
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 165
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 166
Děbánek	světlý, malovaný, katalánský	2474	celý zpracován 167

Obr. 151: Seznam nádob a předmětů uvedený ve čtvrtém deníku (Deník 1944–1949).
Fig. 151: List of vessels and items stated in fourth diary (Deník 1944–1949).

Jde o poslední záznam Ivana Borkovského. Záznamy pokračují až v roce 1949 (od 3. 1.), psal je pracovník Vilém Šváb.¹⁹⁷

Texty se začaly více týkat konzervátorských prací na keramickém materiálu (obr. 150). Psaný projev se výrazně změnil. Na rozdíl od předchozích zápisů je velmi zkratkovitý, stručně se v něm např. píše:

Pracoval jsem na velkém džbánu 12492, dohotovil Kuthan St. r. 70, klihoval ev. odklihoval jsem kachel č. 66, sádroval jsem umývadlo č. 79 modré atp.

Každý záznam v zimním období začíná slovy:

Zatápel, popel vynesl a zametl jsem.

Na závěr každého týdne se dělal generální úklid ve všech pěti místnostech, který sestával z umytí podlah, stírání prachu a třídění práce s nádobami na příští týden.

Poslední pracovní záznam je ze dne 26. 4. 1949 a poté následuje *Seznam všech nádob a předmětů zpracovaných od února 1947 v arch. výzkumu PH* (obr. 151), který vypracoval Vilém Šváb. Celkem bylo zaregistrováno 203 předmětů.

4.4.1.5. PÁTÝ DENÍK (DENÍK 1948–1955)

Poměrně ohmataný průpisník s vyšisovanou obálkou a uvolněnými listy obsahuje záznamy s přestávkami od 25. 10. 1948 do 21. 2. 1955. Na první stránce je opět vlastní rukou Ivana Borkovského napsáno:

Státní archeologický Ústav

Výzkum Betlémské kaple

25. X. 1948.

Stránky opět nejsou číslovány a na konci se nachází modrý průklepový papír. Průpisník je popsán celý, nezbývají v něm žádné prázdné stránky.

¹⁹⁷ Vilém Šváb byl v letech 1921–1922 řidičem vojenské kanceláře prezidenta republiky (Strnadová, 4). Od roku 1937, kdy odešel do výslužby (Strnadová, 10) byl zaměstnancem Kanceláře prezidenta republiky (Šváb).

19. říjen od 22. - 27. října 1954

Laborator:
 Písky beden s keramických materiálům je složil ke konce; ze starého hradu
 říjnový 38 beden.
 Mlýti keramiky: Přesněji se v pruzi. Mlýti 3 bedny stěni pabymjot
 při výkumu jelaného přikoru.
 Rekonstrukce nádob: Byly vyřídily a skromy uknem 3 nádob' nádoby
 Cílován' jumpytjor díreči.

Kancelář: R. Prošek dotvárá výlože nádob' dovozu.
 Plav zamyšlenámi je nyměnil. R. Prošek vyčerpá vyřizování 6 dnů
 z nádob' dovozu.

10. říjen od 29. října do 3. dubna 1954

Laborator:
 Písky beden keramického a kostěného materiálům ze starého hradu do
 Zlatohorského paláce uknem. Převzaly uknem 31 beden, v tom
 11 beden keramiky a 20 keramiky.
 Mlýti keramiky: Mlýti 2 bedny stěni z jelaného přikoru.
 Rekonstrukce keramiky: z mlytjor stěni vyřídily a rekonstruovaly
 uknem 3 nádoby.

Kancelář: Orkovaním profiití nádob' ze Zlatohorského paláce keramiky
 - uknem 16 profiití. kontrola profiití dně uknem
 do Borkovského a pak jich uknem 200.

Plav zamyšlenámi nyměnil.

Obr. 152: Záznam z pátého deníku (Deník 1948–1955).
 Fig. 152: Note from fifth diary (Deník 1948–1955).

R. Prošek - broušení nádob (F) 5222
 - uknem 1 h

27. XI. 1954
 - napracuje

dr. Borkovský - • článok pro lid. demokracii o Levém hrade
 • zpráva pro Sotni pam. grava o mírně odvě na Runkelce
 29. 12. 1954 hoi u Borkubie - c.j. 54 12 154

dr. J. Borkovský - • dokvor s UNV Praha o výkumu hradeb Starého města v kn-
 dou Akademii. (s. R. 20)

Smetánka - • zpracování nádob o Runkelce hradu u Borkubie
 (kрупно цетови оправи, мабоуве оправи а оправи
 2. Smetánka o přebledce stredostředij. fondů KM. Borkubie)

Prošek R. • Prdy - 3 h uknem - F. Gauss - výkum uknem 100
 • uknem do křtávu (mždové uknem)
 R. Prošek 80 keramikových křtávu (praní) c. 150-230

do Janda - • prau' na stroji 6 h
 Rika J. - • třídění klenčí kachlí - Fialova uknem bedna 532-15
 Rikova B. - broušení nádob - dokončen uknem uknem 5192-214 Lukice
 započal uknem uknem 5234

R. Prošek - 2 h uknem - J. Riky připravená uknem uknem
 Kostelova B. - dovolená na přiběh (uknem uknem) 5222
 Bertl - • (promocue) prau' ze keramiky (prau' uknem) napracuje

R. Kostelova - broušení nádob (F) 5222
 uknem 1 h

28. 12. 1954
 - napracuje

dr. J. Borkovský - • zpracování uknem uknem na rok 1954
 - odpovídá uknem uknem uknem uknem

2. Smetánka - • prau' na oprii o uknem uknem do klenčí u Borkubie

dr. J. Borkovský - • studium - F. Gauss - výkum uknem uknem - kop. Tr.
 R. Prošek - • prau' keramikových křtávu uknem uknem uknem uknem
 uknem z fotografii na kaly) 230 K (231-360)

dr. Janda - • 6 h prau' na stroji
 J. Rika - • třídění, uknem uknem, duplikování klenčí kachlí F. 532-15

Obr. 153: Záznam z pátého deníku (Deník 1948–1955).
 Fig. 153: Note from fifth diary (Deník 1948–1955).

Obsahují popis stavebních prací v rámci archeologického výzkumu Betlémské kaple, jako je otloukání omítek, hloubení sond, odkrývání pilířů, počty pracujících dělníků, tj. zedníků, tesařů a kopáčů. Zpočátku jsou zaznamenány přípravné akce pro výzkum Betlémského náměstí: zřizování ohrad na chodnících, odstraňování dlažby, poté následuje chronologický popis vlastních výkopových prací, odstraňování navážek, cihlové kanalizace atp.

Na archeologickém výzkumu denně pracuje v průměru 19 dělníků:

6. XI. Pracuje se 8 hodin pro francouzské dělníky.

10. XI. Na Betlémském náměstí kolem ohrady se přibíjejí prkna aby obecnstvo a kluci nevstupovali na kopaňstě. Odstraňuje se písek a pokračuje se směrem k západní části náměstí. Pod pískem zjištěna stará dlažba z kočičích hlav, pocházející asi z 18. stol. po zrušení hřbitova. Dlažba je zachována jen po kusech, je prokopána plynovodem, elekto a telefonními kablami, patrně dále kanalizací a vodovodem.

Poslední záznam z archeologického výzkumu na Betlémském náměstí je datován 10. 1. 1949.

Dalších pět let nebyl proveden žádný záznam.

Zápisky nové kapitoly Archeologický výzkum pražského hradu 1954 začínají od ledna roku 1954 a jsou vedeny v týdenních intervalech (obr. 152).

V laboratoři v Lobkovickém paláci se myly keramické střepy a rekonstruovaly nádoby z výzkumu starého hradu. Postupně sem bylo převezeno ke zpracování 461 beden střepů. V keramické laboratoři se podle týdenních záznamů z tohoto materiálu vyřídilo a slepilo celkem 44 nádob. Vedle rekonstrukce nádob se paralelně také zhotovovaly regály. Tento způsob záznamů je veden do 14. týdne, tj. od 29. 3. do 3. 4. 1954.

Po několika prázdných stránkách následuje datum 27. 12. 1954, kdy se zásadně stylově mění vedení zápisů (obr. 153). Pod červeně podtrženým datem jsou uvedeni jednotliví pracovníci a u každého bodový záznam jednotlivých činností.

4. I. 1955 Bertl F. • hledání cihly 1h.

20. I. 1955 Smetánka Zd. - studium na závěrečnou zkoušku

Prošek R. - Návštěva prac. ref. ONV - pro peníze

7. II. 1955 Prošek R. – odlepování z bílých a lepení na zelené kart. lístky – 44 ks. L. Hradec
 10. II. 1955 Dr. I. Borkovský – Jednání s hlavním hradním elektrikářem ohledně hodin a spotřeby energie.
 19. II. 1955 Dr. I. Borkovský – dozor na konservaci klobouku, konservace hřebene a záušnic.
 Smetánka Z. – konservace klobouku podle návodu dr. Ivana Borkovského

Od tohoto data nejsou záznamy propisovány. O způsobu konzervování keramických nálezů nejsou žádné vedeny.

4.4.2. HISTORIE RESTAUROVÁNÍ

Každý obor restaurování má svou historii. Konzervátorské a restaurátorské postupy se v průběhu dějin vyvíjely, měnily a od dnešní praxe se přirozeně v mnohém liší. Konzervování a restaurování totiž vždy odráželo dobové možnosti.

„Otázka conservační zaměstnávala již od polovice minulého století mnoho pracovníků, jimž záleželo na ochraně sebraného materiálu, a v světové literatuře se vyskytla za tu dobu řada návodů, z nichž jen málokterý uspokojoval aspoň v některých částech. Hlavní vadou větší části těchto návodů bylo příliš předčasné uveřejňování conservačních method, bez dostatečného časového odstupu k posouzení jejich – často zdánlivě skvělých – výsledků.“
 (Stocký 1927, 71)

Dnes v odborné restaurátorské obci panuje shoda napříč jednotlivými obory týkající se dodržování následujících principů:

1. Zachování autenticity předmětu, včetně přiznání procesů stárnutí.
2. Reverzibilita – vratnost zásahů.¹⁹⁸
3. Zastavení destruktivních a degradačních procesů, které poškozují fyzický stav předmětu.
4. Stabilizace dochovaného materiálu se snahou o jeho minimální narušení a ztráty.
5. Uchování schopnosti předmětu vypovídat o minulosti.
6. Zanechání předmětu ve stavu jeho „opotrebování“ v době, kdy přestal sloužit svému původnímu účelu, tj. stopy po původním opotřebení neretušovat.
7. Zachování možností vědeckých analýz.¹⁹⁹

Základní pracovní postup restaurování keramických nálezů, jak ukázaly deníky, se v podstatě shodoval s tím současným. Nejprve se odstraňovalo znečištění způsobené uložením v zemi a pak se pokračovalo vyhledáváním a lepením střepů. Chybějící ztráty se doplňovaly sádrou. Na závěr se, tak jako dnes, v některých případech barvily sádrové výplně.

Nevyčtenou otázkou zůstává, zda byl výběr střepů k jednotlivým keramickým exponátům kompletní. Byly vyselektovány všechny střepy patřící k danému exponátu? Neobjeví se ještě někde v depozitáři další příslušné střepy? Měli archeologové dostatek času a trpělivosti, intuice, přála jim i náhoda? Měli velký stůl, kvalitní osvětlení, pozorovací talent a dobrou paměť, smysl pro proporce, prostorovou obrazotvornost, schopnost nazírání kontextu, perspektivní vidění a důvtip?

4.4.3. DOBOVÉ ROZDÍLNOSTI V KONZERVÁTORSKÉ PRAXI ANEB HISTORICKÉ ZÁSADY A MATERIÁLY POUŽÍVANÉ (ČI NEPOUŽÍVANÉ) V MINULOSTI

Úkolem restaurátorů a konzervátorů je komplexní péče o nálezy z archeologických výzkumů, zahrnující moderní postupy při průzkumu povrchu, konzervování, stabilizaci, restaurování, dokumentaci. Součástí jejich práce jsou dále širokospektrální analýzy, expertní posudky a podrobné konzervátorské zprávy, dokumentující veškeré postupy a zásahy, včetně doporučení o vhodném způsobu dlouhodobého depozitárního uložení nebo krátkodobé výstavní prezentace nálezů.

¹⁹⁸ Reverzibilita – schopnost vrátit se zpět, uvést ošetřovaný materiál do původního stavu. Princip reverzibility je základním principem moderní péče o sbírkotvorné artefakty. Restaurátoři mají podle svých nejlepších schopností zajistit, aby veškeré zákroky byly tak snadno reverzibilní, jak je to jen možné. Navíc již při restaurování předmětů je třeba počítat i s možností jejich pozdější dekompozice, protože např. použité pomocné materiály mohou časem ztrácet své původní vlastnosti a mohou tak být snadněji nahrazeny novějšími. Reverzibilita je proto velmi důležitá pro budoucnost a potřeby budoucích restaurátorských zásahů. Kdyby se při lepení nádob používaly ireverzibilní lepicí systémy, např. epoxidové, příprava vzorků by se neobešla bez obtížných, časově náročných a riskantních dekompozičních zákroků a ztrát původního keramického materiálu.

¹⁹⁹ Keramické střepy je nutné ošetřovat tak, aby si zachovaly co nejvíce diagnostických dat. Obsahují veškeré relevantní informace o sobě samých, tzn. z jakých surovin, jak, kdy a kde byly vyrobeny, k čemu sloužily. Vypovídají také o stupni technického poznání dané doby, o vývoji technologií, reflektují nejen estetické a náboženské tradice, obchodní kontakty, ale i běžný každodenní život našich předků.

4.4.3.1. KOMPLEXNÍ RESTAURÁTORSKÝ PRŮZKUM – REKOGNOSKACE

Z deníků nevyplývá, že by se dělal detailní průzkum nalezeného materiálu. Zdá se, že se k němu přistupovalo pouze empiricky. Dnes se před zahájením jakékoli konzervátorsko-restaurátorské akce zjišťují veškeré dostupné a zjiřitelné informace o ošetřovaném artefaktu.

1. Pomocí analýz se zkoumá hmotná podstata ošetřovaného artefaktu. Před zahájením vlastních restaurátorských prací se dělá komplexní průzkum aktuálního stavu – rekognoskace. Restaurátorský průzkum je v první řadě zaměřen na typologický popis objektu, jeho původní struktury a druhu materiálu. Zjišťuje se, jak byl vlastní předmět vyroben, z jakých surovin, jakou technikou, technologií.
2. Zpracovávají se analýzy, které budou podkladem pro správnou volbu metody konzervování, případně restaurování. Zjišťuje se míra poškození, změn a ztrát. Diagnostikují se závady, ale také kvalita, rozpustnost materiálu, nánosy, typy a stupně znečištění. Definují se případné sekundární úpravy a všechna zjištění se dokumentují.²⁰⁰
3. Dbá se na to, aby se nezničily informace, například zbytky potravin uvnitř nádob a potravinové skvrny.²⁰¹

Na površích keramických artefaktů se hledají negativní otisky struktur nejrůznějších materiálů, jako je textil, kov, dřevo, které vznikly před vypálením keramické hmoty. Jde převážně o otisky šňůr, sítí, látek sloužících k zavěšení či k drobné manipulaci s keramickým výrobkem. Studují se náhodné i záměrné otisky nástrojů, používaných během vlastního vytváření plastické výzdoby (hladítka, špachtle, struny pro odřezávání, škrabky, jehly atp.).

V současnosti se dynamicky rozvíjí paleodermatoglyfika, která se mimo jiné zabývá studiem otisků prstů na artefaktech (obr. 154).²⁰²

Obr. 154: Otisky prstů na keramickém hrnku; odpadní jímka S, inv. č. 55.

Fig. 154: Finger prints on small ceramic cup; waste pit S, Inv. No. 55.

200 Komplexní restaurátorský průzkum keramických objektů je nedílnou součástí každého restaurátorského zásahu a bez něj jej nelze kvalifikovaně provést. Na základě restaurátorského optického a hmatového průzkumu, výcviku a zkušeností se navrhuje nejlepší metoda ošetření. Cvičené oko a zkušenosti restaurátora s obdobnými předměty jsou v této fázi nejdůležitějšími nástroji. Na základě zjištěných faktů se navrhuje předpokládaný rozsah obnovy, technologický rámec restaurování a volí se nejvhodnější pomocná materiálová báze. Všechny zásahy jsou navrhovány tak, aby měly minimální dopad na původní materiál; totéž platí pro použití nových, respektive odstraňování starých pomocných materiálů. Z výše uvedeného vyplývá i současný pohled na restaurování, kterým je snaha získat všechny dostupné informace obsažené v předmětu samém. Poznatky, které jsou pro nás zatím nedostupné, je nutné zachovat pro budoucí generace.

201 Na vnitřní straně střepeň lze najít zbytky připáleného jídla, potravin, potravinové skvrny (často ve spárách porézních hmot i glazur, protože potraviny prosakovaly a vstřebávaly se do těla), zejména na dně (zbytky kaší), příškvarky, napáleniny, rezidua potravin, stopy obsahu nádob (sůl) a produkty jejich rozkladu. Zbytky potravin se mohou vyskytovat zejména u nádob používaných na vaření nebo na skladování zásob. Také se dají nalézt zbytky organických materiálů, saze, které jsou dokladem používání nádoby na otevřeném ohništi.

202 Paleodermatoglyfika studuje celé, ale i částečné otisky lidí na artefaktech, nehtové vrypy, otisky chodidel atp. Snaží se tak (nejčastěji na keramice) určit:

- Základní biologické atributy lidí, kteří své otisky na předmětech zanechali: odhad věku (do dospělosti), pohlaví, výšku postavy.
- Některé choroby.
- Základní naznačení etnických vazeb (za podmínky dostatečných souborů otisků).
- Otisky prstů také mohou vypovídat o způsobu uchycení nádoby během modelace a poslední fáze výroby – manipulaci s ještě nevypálenou nádobou (Králik 2004).

Nejčastěji se otisky lidí – výrobců dochovávají právě na keramice, protože během vytváření plastické keramické hmoty snadno dojde k otisku prstů nebo dlaní, které pak po výpalu dostanou pevný a trvanlivý tvar.

4.4.3.2. FOTOGRAFICKÁ DOKUMENTACE

Zásadním rozdílem v pracovním procesu oproti minulosti je pořizování důkladné pracovní fotodokumentace, která se v minulosti vzhledem k absenci fotoaparátů v keramických dílnách dělat nemohla. Pro omezené časové možnosti, vyčerpání a poměrně malou ochotu průběžně docházet do keramické laboratoře a dokumentovat proměny exponátů v průběhu jednotlivých zákroků bylo prakticky nemožné zapojit institucionální fotografy. Navíc, pro restaurátory by bylo velmi nepraktické čekat, až bude mít fotograf čas a nálezy v různých fázích rozpracovanosti dokumentovat. Vzhledem k dostupnosti digitálních aparátů je dnes každý restaurátor zároveň i fotografem.²⁰³ Fotografická dokumentace je prezentována mimo jiné jako doklad o zaniklém – původním, ale i znovuobnoveném stavu.

4.4.3.3. PENETRACE ORIGINALNÍHO MATERIÁLU VNESENOU LÁTKOU

Na rozdíl od praxe v roce 1926 se v současnosti ustoupilo od celoplošného natírání formaldehydem, resp. formalínem. Formaldehyd dnes patří ke sledovaným plynným polutantům znečišťujícím vzduch. Nejen že způsobuje zdravotní problémy, např. astma, poruchy spánku, ale urychluje i stárnutí předmětů. Dříve se používal jako dezinfekční prostředek.²⁰⁴

Jak vyplývá ze záznamů, na povrch některých keramických nádob se po dosádrování nanášela želatina. V minulosti se předpokládalo, že její nátěr zvýší kompaktnost a odolnost nádob. Nádoby byly také celoplošně šelakovány tzv. muzejním lakem.²⁰⁵

Dnes se důraz klade na preventivní konzervaci – prostřednictvím vhodných klimatických podmínek (regulací vlhkosti a teploty) zpomalit proces stárnutí a bojovat proti možnému mikrobiologickému napadení.²⁰⁶ Obecně platí, že dnešní konzervátoři se řídí ideálem minimálních zákroků a snahou o aplikaci co nejméně vnesených prostředků, chemikálií a pomocných materiálů.

4.4.3.4. PŘÍPRAVA FOREM PRO DOPLŇOVÁNÍ ZTRÁT

Z deníků vyplývá, že podklady pro kompenzace ztrát se dělaly pomocí voskových forem. Přesný druh použitého vosku a popis přípravy nebyl uveden, ale dá se předpokládat, že tradiční postup byl následující: parafín, včelí vosk, zbytky svíček, staré, použité rozlámané voskové formy se nalámaly a rozežhály ve vodní lázni. Tekutý vosk se nalil nejlépe do vyvolávacích kovových fotografických misek s tenkou vrstvou studené vodní hladiny. Velikost misky určovala velikost odlité voskové desky. V miskách bylo možné nalitím vyrobit voskové desky o síle několika milimetrů. Tradičně se přidávalo i malé množství glycerinu. Velkou výhodou voskových forem je, že je lze recyklovat.

Není jasné, zda se v laboratoři na Pražském hradě připravovaly otevřené formy, které se používaly k tzv. lití na hladinu, nebo formy uzavřené, jež kopírovaly dochovaný tvar najednou z obou stran.

V současnosti se k přípravě podkladů používá formela pro výtvarníky, dentální vosk nebo silikonové kaučuky.

203 Fotodokumentace předmětu (ideálně ze všech pohledových stran) je základní nástroj dokumentace a v praxi dokládá rozdíl stavu předmětu před, během a po restaurátorském zásahu, proto také je jedním z nejvýznamnějších kroků moderního restaurátorského procesu. Každý jednotlivý zásah musí být zdokumentován nejen kvůli dalším budoucím zásahům, ale i jako podklad pro revizi všech učiněných kroků, na kterých je možno sledovat a kontrolovat, jak se předmět během ošetřování měnil. Fotografie jsou nedílnou součástí restaurátorských zpráv. Jejich pořizování se díky existenci digitálních přístrojů a počítačovému vybavení velmi usnadnilo.

204 Formaldehyd (HCHO) se uvolňuje zejména z fenolformaldehydových nebo malaminformaldehydových pryskyřic (pojiva dřevotřísek). U sbírkových předmětů se dříve používal jako dezinfekce nebo byl součástí barev a laků jako konzervační látka. Formaldehyd byl mezinárodní agenturou pro výzkum rakoviny klasifikován jako karcinogen I. třídy.

205 Šelakový lak, tzv. muzejní lak. Většinou jde o 30% roztok šelaku v ethanolu.

206 Preventivní konzervace je soubor opatření, jehož cílem je omezení možných rizik poškození zrestaurovaných předmětů. Je definován jako prevence, jejímž cílem je snaha předejít budoucímu poškození, které může nastat při dlouhodobém, ev. krátkodobém uložení (výstavní režim) a manipulaci. Chrání exponát před škodlivými vnitřními, ale i vnějšími vlivy životního prostředí. Preventivní péči se upravuje prostředí depozitáře, v němž je zrestaurovaný exponát uchováván. Vždy je vhodnější chránit sbírkotvorné exponáty před znečištěním a prachem, zajistit jim nejlepší možné podmínky uložení než je opakovaně čistit. Preventivní konzervace upravuje a mění okolní prostředí, ale ne předmět sám. V současné době je jediným nástrojem, který nezasahuje do vypovídací hodnoty ošetřovaných předmětů, jež jsou chápány jako nosiče informací. Jde o jedinou metodiku, která důsledně ochraňuje komplexní vypovídací hodnotu muzejního sbírkového předmětu. Je třeba si uvědomit, že každý restaurátorský zásah je svým způsobem destruktivní a může při něm docházet ke ztrátě informací. Přímá péče, tj. konzervace, restaurování, se dělá v daném čase a končí po finálním ošetření restaurátorem. Preventivní ochrana začíná okamžitě po ošetření a trvá nekonečně, teoreticky po neomezenou dobu.

4.4.3.5. DOPLŇOVÁNÍ ZTRÁT

Způsob i příprava na doplňování ztrát jsou v současnosti odlišné. Před každým sádrováním se z preventivních důvodů natře okraj ztráty či celý povrch slepeného pláště tenkou vrstvou separačního nátěru – oddělovacího média (mýdlová separační pěna – tradiční prostředek, detergenty, tekuté rukavice, latexy). Izolace před doplněním ztrát zajišťuje ochranu keramiky před nechtěným znečištěním, kontaminací novodobým výplňovým materiálem, nežádoucími zateklinami. Separální vrstva napomáhá odstranění přebytečné sádry. Usnadňuje čištění po následném suchém retušování, protože veškeré nečistoty po ní hladce sklouznou při čištění za mokra.

V minulosti bylo na Pražském hradě izolování originálních střepů podceňováno nebo se nedělalo vůbec. Jednou z mála nevýhod sádry je, že se pracně z pórovitého povrchu odstraňuje a zanechává bílé mapy, a proto se o čištění nádob od sádry v denících dočítáme velmi často.

Nejednou lze také na keramických nádobách z Pražského hradu pozorovat přesahy sádrových výplní přes okolní keramické střepy, což je dnes neakceptovatelné. Rozhraní mezi původním dochovaným materiálem a novodobou výplní musí být vždy patrné.

4.4.3.6. MECHANICKÉ RETUŠE SÁDROVÝCH DOPLŇKŮ

Podle soudobých standardů nepřichází v úvahu, aby doplněné ztráty vnitřních ploch exponátů, i když pohledově skryté, neodpovídaly realitě (obr. 155). Tzn. i vnitřní doplněné plochy musí být hladké, opracované, bez hrbolek, výmolů, musí odpovídat tloušťce střepového materiálu a nesmí zalévat originál a překrývat původní povrchy.

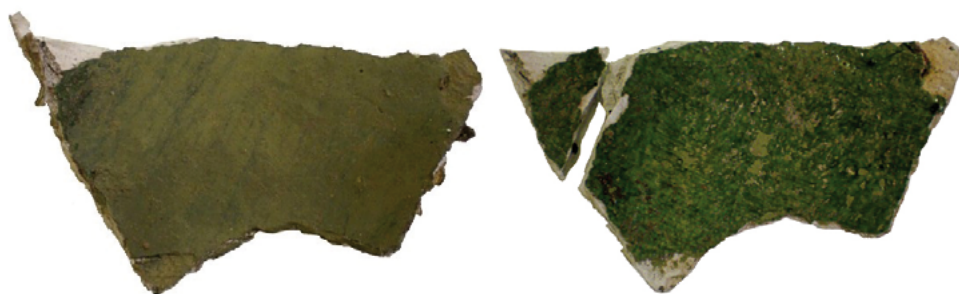

Obr. 155: Vnitřní sádrové přesahy u báně; odpadní jímka B, inv. č. 151.
Fig. 155: Inner plaster residue on jug; waste pit B, Inv. No. 151.

4.4.3.7. BARVENÍ ZTRÁT

Často se stávalo, že původní střepy byly potřísněny barvou použitou k nabarvení sádrových doplňků, která často přesahovala i více než centimetr na keramické střepy a zabarvovala jejich hrany. Dokonce se celoplošně přetíraly i veškeré vnitřní keramické plochy, např. u báně (obr. 156), holby, trojnožky.

V současnosti jsou pečlivě sledovány možné přesahy, které jsou dokladem nedbale provedené práce. Barva nesmí v žádném případě přesahovat na původní střepy, a proto se používají vodou snadno odstranitelné barvicí prostředky, které lze v případě potřeby šetrně a kompletně beze stop odstranit.

Obr. 156: Zabarvené střepy před a po očištění báně; odpadní jímka B, inv. č. 151.
Fig. 156: Coloured shards before and after cleaning jug; waste pit B, Inv. No. 151.

4.4.3.8. KONZERVOVÁNÍ, ČIŠTĚNÍ A STABILIZACE SKLENĚNÝCH NÁLEZŮ

Před zahájením ošetřování nálezů skla je velká pozornost věnována postupnému přivyknutí skla novým klimatickým podmínkám. Archeologické sklo je třeba co nejdéle udržovat v původních podmínkách nálezů, aby nedošlo k jeho dehydrataci nebo se předmět úplně nerozpadl na šupinky. Rychlé a nekontrolované vyschnutí skla může způsobit definitivní ztrátu vzhledu, delaminaci a dehydrataci povrchových vrstev, a tím nevratný úbytek materiálu.

Nejčastějším jevem poškození u archeologických skel je povrchová koroze. Způsoby, jakým se konzervátoři snaží dosáhnout požadované úrovně kontrolovaného odstraňování zatvrdnuté koroze, jsou různorodé (např. mechanické čištění za sucha, chemické nebo optické laserové odstraňování atd.), nicméně přetrvává podezření, že chemicky vyčištěné plochy následně korodují rychleji. Dokonce se v odborné literatuře objevují i názory, že: „Zkorodované sklo zatím nelze na základě současných poznatků vědy a techniky regenerovat, stabilizovat, ani dlouhodobě konzervovat.“ (Cronyn 2001, 139; Komendová 1996, 51–61)

Nečistoty na skleněných artefaktech pocházejí ze dvou zdrojů. Jednak to jsou přeměněné látky z vlastní skloviny (korozní produkty) a pak látky cizí, které původně nebyly součástí skelné hmoty, jako jsou zbytky okolní zeminy, prach, mastnota, ev. konzervační přípravky z předchozích zákroků, jako jsou dobová adheziva, tmely, doplňky atd. Pouze sklo nedotčené a naprosto zdravé lze čistit pod tekoucí vodou, tak jako tomu bylo na Pražském hradě. Dodnes se používají tradiční, triviální vodní čistící metody. Důležité však je na závěr čištění předmět opláchnout deionizovanou nebo destilovanou vodou, protože voda z kohoutku často obsahuje minerály, které se mohou ukládat na porušených místech, v prasklinkách apod. Aby se zabránilo další korozi a rozlískované povrchy se konsolidovaly, je vhodné nanést na povrch skleněných artefaktů naředěná adheziva, která ochrání narušený, rozpraskaný povrch skla tím, že vyplní malé prasklinky a vytvoří optické můstky. Ty způsobují, že sklo vypadá průhlednější (Hamilton 1999, 20). Restaurátorské deníky z Pražského hradu uvádějí, že se zde ke konzervování skla používal zaponový lak. Dnes se preferují syntetické akryláty (podle dostupné literatury je nejčastěji zmiňován PARALOID B-72), které vykazují dostatečnou stabilitu i dobré vlastnosti při stárnutí.

4.4.3.9. ZPŮSOB EVIDENCE JEDNOTLIVÝCH NÁLEZŮ

Na základě seznamu nálezů, který se vede pro každý archeologický výzkum, je každé nádobě přidělen nezaměnitelný identifikační kód, podle kterého lze jednoznačně identifikovat, odkud daný předmět pochází. Přírůstkové číslo identifikuje danou lokalitu a výzkum, inventární číslo označuje konkrétní sáček, případně jednotlivé předměty.²⁰⁷ V současnosti je snaha popisovat kompletní nádoby na přístupných, viditelných, ale nenápadných plochách, např. na dnu, ev. na vnitřní straně, kde popisky vzhledově neruší. Označují se čitelným, nerozmazaným malým písmem, nejlépe bílou nebo černou tuší, rýsovacím perem o síle 0,20 mm. Zaschlý popisek se zafixuje a chrání tenkou vrstvou bezbarvého laku. Původní popisky nálezů z Pražského hradu často překvapí velikostí písmen, nápadností i textovým obsahem. Při popisování se používaly bílé olejové barvy (Deník 1927–1930, 1452), vytvářející výrazná plastická písmena (obr. 157), nebo černá tuš (obr. 158). Dokonce se lze setkat s různobarevnou kombinací popisků (obr. 159). Některé nádoby byly opatřeny i papírovými štítky (obr. 160).

Obr. 157: Popisky bílou olejovou barvou.

Fig. 157: Notes using white oil paint.

Obr. 158: Popisky černou tuší.

Fig. 158: Notes using black Indian ink.

Obr. 159: Kombinované, dvojbarevné popisky.

Fig. 159: Combined, two-colour notes.

Obr. 160: Papírový štítek z malé pánve; odpadní jímka C, inv. č. 290.

Fig. 160: Paper label from small pipkin; waste pit C, Inv. No. 290.

4.4.3.10. RESTAURÁTORSKÉ ZPRÁVY

V současnosti je podle Zákona o státní památkové péči č. 20 ze dne 30. března 1987 Sbírky zákonů ve znění zákona 242/92 Sb. povinností vypracovat ke každému ošetřenému předmětu konzervačně-restaurátorskou zprávu. Ta se připojuje k ošetřenému předmětu, aby bylo možné podle použitých metod, pomocných materiálů a chemikálií korigovat jeho následné uložení, veřejně jej prezentovat, opravovat, pod-

²⁰⁷ Strukturou a náležitostmi konzervačně-restaurátorských zpráv se zabývá: § 14 odst. 9 Zákona o státní památkové péči; § 10 odst. 3 písm. c) vyhlášky č. 66/1988 Sb.; Metodický pokyn (list) Národního památkového ústavu č. 4/2006 ze dne 4. 9. 2006, čj. NPÚ 302/6662/2006. Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Valdštejnské náměstí 3, 118 01 Praha 1–Malá Strana (Národní památkový ústav [online]; prováděcí předpisy s komentářem).

robit rekonzervačním zákrokům apod. Restaurátorské zprávy se archivují, ukládají v archivech veřejných institucí a jsou k dispozici nejen badatelům, ale i široké veřejnosti ve smyslu zákona ČNR č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

4.4.3.11. ARCHEOLOG – VŠESTRANNÝ KONZERVÁTOR A RESTAURÁTOR

Zajímavostí je zápal dřívějších archeologů pro vlastní konzervační práce. Těžko si lze představit, že by současní archeologové při svém odborném vyřízení věnovali část své pracovní doby i ošetřování nálezů z různých materiálů. Ivan Borkovský nejen že psal přírůstkové katalogy, popisoval negativy a fotografie, ale vedle vedení terénních archeologických prací, vlastního bádání i fyzicky ošetřoval artefakty z nejrůznějších materiálů, ať už to byla keramika, sklo, kůže, kosti lidské i zvířecí (včetně mytí, lepení lebek a celých koster), dřevo (konzervace vědra, konve, okovu, trámů ze III. nádvoří). Konzervaci dřevěného mostu a plotu v románské chodbě dělal Ivan Borkovský přímo v terénu. Navíc byl schopen konzervovat i bronz a železo (včetně odrezování předmětů v louhu, vyvařování železných předmětů v parafinu). Konzervaci vyzdvíženého románského zdiva z věže (12. století) ze IV. nádvoří dělal v laboratoři. Šlo o čištění a lepení kousků kvádríku rádkového zdiva (*Deník 1927–1930*, 1410). Ke škodě je, že není zmíněno použité adhezivo. U mincí a hřebenu, které také konzervoval, není specifikována výrobní surovina.

Dnes i díky existenci odborných středních, vyšších i vysokých restaurátorských škol se ošetřování nálezů výhradně věnují profesionální restaurátoři. Ve specializovaných školách jsou vedeni ke spojení zručnosti s teoretickými vědomostmi, znalostmi z historického kontextu (dějiny umění, dějiny uměleckých řemesel) a z chemie. Restaurátor je pak schopen nalézt neefektivnější způsob řešení jak z hlediska finančních nákladů, časové náročnosti, tak především ve vztahu ke komplexní ochraně hodnoty sbírkového předmětu.²⁰⁸

4.4.4. HISTORICKÉ POMOCNÉ MATERIÁLY

Původně používané pomocné materiály byly běžné, na trhu snadno dostupné látky. V restaurátorských denících z Pražského hradu jsou pomocné materiály použité při původním restaurování jasně uvedeny.

Zmiňovaná kyselina solná²⁰⁹ (*Deník 1926–1927*) je tradičně nejpoužívanější kyselinou k odstraňování vápenatých usazenin (synonyma: cicváry, výkvěty, minerální inkrustace, soli apod.). Metoda použití naředěné kyseliny chlorovodíkové (3–10%) při odstraňování minerální inkrustace velice dobře funguje, protože je rychlá a účinná.

Vnesená lepidla (adheziva) byla exaktně potvrzena v Centrálních laboratořích VŠCHT v Praze v rámci semestrálních a bakalářských prací studentů oboru Konzervování a restaurování umělecko-řemeslných předmětů ze skla a keramiky v akademických letech 2013–2015. Podle restaurátorských deníků se od roku 1926 pro lepení keramických nádob z Pražského hradu používal kliš kostní (*Deník 1926–1927*; *Hrubá 2015*, 72), případně i kliš zaječí (*Hrubá 2015*, 62), škrob (*Hrubá 2015*, 62) a želatina (*Deník 1927–1930*, 1143).²¹⁰ Později, v šedesátých až osmdesátých letech minulého století se na ošetřova-

208 Komplexní hodnota muzejního sbírkového předmětu vyjadřuje cenu artefaktu jako nosiče souboru všech emocionálních a racionálních informací, které je možno dnes či v budoucnu identifikovat. Jako taková je hlavním předmětem ochrany. V současnosti celou komplexní hodnotu předmětu neznáme. Nesmí se znemožnit další průzkum předmětu – komplexní hodnota musí být zachována i do budoucna. Je nutné vědět, jaký dopad bude mít konzervace pro zachování komplexní hodnoty předmětu, a tento dopad minimalizovat nebo od sanačního zásahu odstoupit a předmět zajistit prostředky preventivní konzervace (*Štěpánek – Selucká – Josef 2013*).

209 Kyselina solná je zastaralým názvem pro kyselinu chlorovodíkovou (HCl).

210 Klišy – kolagenová proteinová, bílkovinová pojiva. Kliš vzniká jako ve vodě rozpustný protein získávaný hydratací, vyluhováním kolagenu obsaženého v živočišných produktech jako jsou např.: kosti, šlachy, chrupavky, podřadnější druhy a části kůží – jehněčí, kozi, zaječí, králičí, z rybích odpadů – šupin atp. V minulosti se zpracovávaly i zbytky pergamenu. Vyráběla se celá řada klišových pojivých látek. Rozlišovaly se kvalitou výchozích surovin, dále způsobem přípravy a čištěním a konečně i přidávkem různých, většinou změkčujících látek (kupř. medu). S některými druhy klišů, známými v minulosti, se již v současné době nelze setkat. Vzhledem k jejich chemické podobnosti je prakticky nemožné analyticky stanovit, jaký druh byl použit. Přítomnost klišu lze dokázat pomocí UV záření, protože v ultrafialovém světle mají klišy charakteristickou zelenožlutou fluorescenci, která stářím zesiluje. Nevýhodou klišových adheziv je velmi malá síla spojů. Klišem slepené předměty se musí udržovat v suchém prostředí, protože glutin v něm obsažený velmi lehko podléhá mikrobiálnímu rozkladu. Stárnutím klišový spoj získává nevyhovující pevnost a šustí. Práce s klišem je komplikovanější než u jiných adheziv, protože je nutné jej připravit několik hodin dopředu, aby mohl ve vodě nabobtnat, po té ve vodní lázni zahřát a pak jej lze teprve aplikovat.

- Kostní kliš, tzv. truhlářský je vyrobený z kolagenu z hovězích kostí.

- Želatina je nejznámějším živočišným adhezivem a je nejčistší ze skupiny klišů. Vyrábí se z kolagenu, který je součástí tkání a chrupavek zvířat. V teplé vodě se želatina rozpouští na lepidlý roztok, jenž ochlazením tuhne, a proto se

ných keramických exponátech aplikovala lepidla na bázi PVAc. Náhrady chybějících částí vždy výhradně tvořila sádra (*Deník 1926–1927, Deník 1927–1930, 1137, 1143, 1209, 1213, Deník 1930–1938, 1358, 1464*).²¹¹

Z dnešního pohledu je zřejmé, že dobový výběr pomocných materiálů byl velmi omezený. Navíc mají až na výjimky (epoxidové kompozity) omezenou životnost a stárnutím se mění jejich vlastnosti. Na rozdíl od relativně stabilních keramických střepů, adheziva ztrácejí přilnavost, výplně nedrží části keramických nádob pohromadě, degradují, trouchniví. Barevné retuše praskají, odlupují se, blednou nebo u nich dochází k barevnému posunu. Jednou z častých činností dnešních konzervátorů je proto rekonzervace exponátů. Většinou ji ztěžuje absence restaurátorských zpráv, jež by poskytl podklady k případným dalším restaurátorským zásahům, a detailní informace o provedených pracovních postupech a použitých pomocných materiálech. Klišy, želatiny a škroby běžně používané v 19. a na počátku 20. století se dnes již neaplikují. Organická lepidla stárnutím degradují, mění své mechanické vlastnosti a jsou velmi citlivá na podmínky uložení.²¹²

Restaurátor také musí často odstraňovat staré, nevyhovující a nepřesné lepení. Nucené odstraňování předchozích oprav je časově náročné, a navíc současně traumatizující jak pro restaurátora, tak pro předmět, kterému hrozí nevratné poškození. Většina střepového materiálu byla lepena ve správné poloze, střepy na sebe navazují a líčují. Jedním z neduhů na dřívě rekonstruovaných nádobách může být potřísnění okolí lomových ploch adhezivem – přebytečným lepidlem na střepích. Neadekvátním množstvím adheziva se pravděpodobně nahrazovala nízká pevnost spoje (*obr. 167*).

V současnosti se k lepení keramických střepů používají komerčně dostupné, syntetické polymerní materiály, které více odolávají vlivům okolního prostředí. Jsou to např. vodné disperze polymerů²¹³ nebo rozpouštědlové systémy.²¹⁴ Posláním restaurátorů je dát keramickým nádobám co nejlepší a historicky nejvěrnější vzhled. Je velmi důležité, aby cokoli bylo v rámci restaurátorských zákroků provedeno, bylo možné snadno vrátit zpět.

---

s ní pracuje pouze za tepla. Želatina se nechá nabobtnat. Ohřívá se v hrnci s vodou teplou 40–45 °C. Nevýhodou lepení želatinou je, že velké množství vytváří leklá místa. Želatinové filmy časem lepivost ztrácejí, avšak ve vlhkém prostředí se navrací. Ještě v nedávné minulosti patřila dovednost zhotovení želatinových forem k odlévání replik muzejních exponátů k požadovaným schopnostem specializovaných pracovníků.

- Škrob je přírodní produkt získávaný z hlíz brambor a semen. Bílá, hedvábně lesklá zrna škrobového prášku bobtnají ve vodě teplé 40–50 °C. Škrob se dokonale promíchá s jednou třetinou celkového množství vody, postupně se do zbytku vody vlije a pomalu se míchá, až vznikne řídká pasta. Při teplotě 62–72 °C škrob ve vodě zmazovává a mazový film se po uschnutí stává ve vodě nerozpustný. Škrob se používal na lepení keramiky. Rýžový škrob se využíval i k lepení skla.

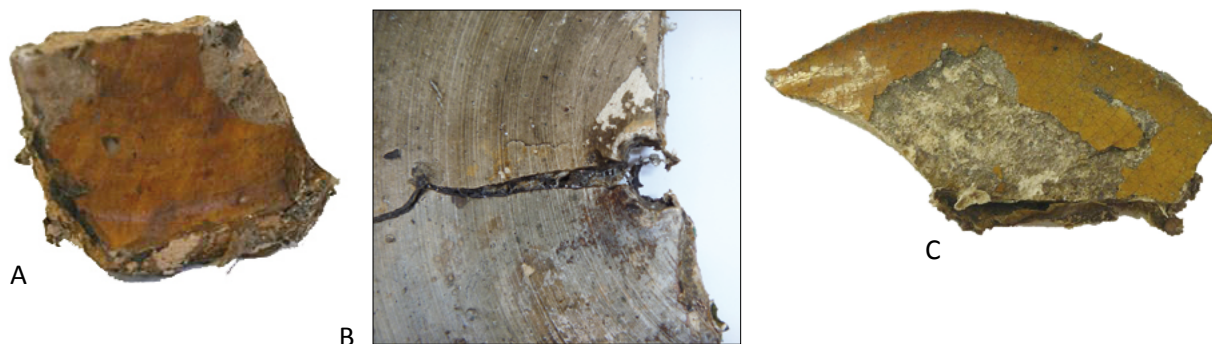
211 Sádra se vyrábí pálením sádrovce v rotačních pecích. Sádra je dnes díky svým vlastnostem nejrozšířenějším pomocným materiálem při restaurování. Konzervátor musí umět se sádrovou hmotou pracovat. Znalosti rozdělávání, nanášení, opracovávání jak v plastickém, tak vytvrzeném stavu jsou nezbytností. Sádra je reverzibilní materiál. Splňuje požadavky etického restaurátorského kodexu, kladené na současnou materiálovou bázi. V případě nutnosti se dají sádrové výplně snadno odstranit mechanicky, vytlačení nebo za pomoci vodní metody. Sádra se snadno rozdělává sypaním sádrového prášku do vody. Lehce se s ní pracuje, spáruje, modeluje. Nevyvíjí žádné nežádoucí chemické reakce vůči ošetřovanému materiálu, nemění jeho vzhled, vlastnosti ani strukturu. Po ztvrdnutí a vysušení sádrové výplně zmenšují objem, zachovávají a drží přesný tvar, který jim byl vtisknut v plastickém stavu před ztuhnutím. Sádrové implantáty jsou pevné, mají dokonalý celistvý, hladký, slinutý, úhledný povrch, jemnou strukturu a bílou barvu. Po konečných povrchových úpravách povrch sádry opticky odpovídá charakteru povrchu keramiky. Sádra je navíc finančně dostupná.

212 Lepidla z přírodních zdrojů jsou biologickým materiálem. V neregulérních podmínkách dlouhodobého uložení restaurovaných předmětů a působením procesu stárnutí jsou ve vlhkém prostředí napadána plísněmi, které rozrušují pevnost spoje. Současně hrozí riziko mikrobiální kontaminace. V suchém prostředí naopak spoje chřadnou, křehnou, ztrácejí pevnost a pojivě vlastnosti, bortí se, sesedají, vylamují se. Nádoby „chrastí“, stávají se nestabilními a hrozí jim rozpadnutí. Problematická životnost použitých lepidel se projevuje také změnou barvy. Většinou dochází k zežloutnutí, hnědnutí spojů. Přírodní lepidla mají omezenou životnost a musí být po čase nahrazena novými.

213 Novodobě používané syntetické polymery patří do skupiny fyzikálně vytvrzujících se adheziv – lepidla tuhnou vsáknutím a odpařením rozpouštědel. Odpařováním vody nebo rozpouštědla se jednotlivé částičky polymeru k sobě přibližují, až se vzájemně prolnou, spojí a vytvoří souvislý pružný film polymeru. Filmotvorné kompozice lze využít nejen pro lepení, ale i pro zpevnění narušených střepů, stabilizaci celého povrchu předmětu, tj. zpevňování pomocí konzervačních roztoků, fixování provedených zákroků.

Vodné disperze polymerů jsou bezrozpouštědlová adheziva ve vodních roztocích, tzn., že filmotvorné látky (vodné disperze vinylacetátových polymerů PVAc a kopolymerů kyseliny akrylové PAA) jsou rozpuštěny ve vodě. Jde o lepidla s obchodním názvem, např.: DISPERCOLL, HERKULES, SOKRAT, resp. AXILAT, DUVILAX.

214 Rozpouštědlové systémy jsou filmotvorné látky (kopolymery kyseliny akrylové) rozpuštěné v organických rozpouštědlech (aceton, ethanol, toluen apod.). Jde o lepidla s obchodním názvem, např. VEROPAL D709 (dřívější název KP lak 709), PARALOIDY apod.

Obr. 161: A – zdegradovaný kostní klíh na střepu z pánve; odpadní jímka B, inv. č. 154; B – zdegradovaný kostní klíh na dně květníku; odpadní jímka S, inv. č. 473; C – zdegradovaný kostní klíh na střepu z hrnce; odpadní jímka C, inv. č. 242.

Fig. 161: A – degraded bone glue on a fragment from pipkin; waste pit B, Inv. No. 154; B – degraded bone glue at bottom of flowerpot; waste pit S, Inv. No. 473; C – degraded bone glue on fragment from pot; waste pit C, Inv. No. 242.

K doplňování chybějících míst se v minulosti používaly různé materiály a jejich směsi, např. papírovina, cementové kaše, tmely z plavené křídly (Koob 1998, 49–67). Často je dnes nemožné analyticky stanovit, jaký druh výplně byl použit, protože kuriózní a nečekané materiály nejsou zastoupeny ve srovnávacích standardech. Na keramických exponátech z jímek na Pražském hradu se k vyplnění ztrát používala výlučně bílá sádra. Problematická místa se u exponátů objevila pouze výjimečně. Výplně byly většinou mistrovsky provedené, odpovídající historickým tvarům.

Na původních sádrových správkách se však nejednou podepsal zub času v kombinaci s nevhodnými uskladňovacími podmínkami, a to zejména vyšší vlhkostí. Většinou tak došlo ke konkávnímu vyklenutí sádrových plomb, zkrhnutí a loupání jednotlivých vrstev. Sádrové výplně byly také často mechanicky poškozené, poškrábané, ulámané, oprýskané, otlučené či jinak znehodnocené. Na druhou stranu, v případech, kdy dobová sádrová výplň splňuje veškeré řemeslné i kvalitativní atributy, není nutné ji odstraňovat a nahrazovat novou. Je součástí historie předmětu.

4.4.4.1. RESPEKTOVÁNÍ HISTORIE PŘEDMĚTU

Exponát obsahuje informace o sobě samém, o době svého vzniku, o průběhu dějin a v neposlední řadě o trendech používaných v péči o sbírkové předměty v minulosti. Veškeré restaurátorské zákroky jsou součástí historie předmětu a podávají svědectví o pracovních postupech, dobovém uvažování a prioritách. Exponáty nesou důkazy o stylových preferencích na poli restaurování. Minulé zásahy se staly součástí ošetřených keramických artefaktů. V některých případech je vhodnější respektovat rukopis předchůdce-konzervátora, původní filozofii restaurování než opětovně namáhat artefakt a zvyšovat riziko jeho poškození či riskovat zničení originálního materiálu při odstraňování starých zákroků. Použití starých adheziv i výplní (jsou-li nepoškozené) lze rovněž považovat za součást historie předmětu a tím i určitý diagnostický atribut. Někdy i původní opravy mohou mít svůj historický význam. Staré zákroky by tedy neměly být odstraňovány, pokud to není nutné. Bezpodmínečně je však třeba neustále sledovat stárnutí pomocných materiálů a jejich vliv na ošetřený předmět.

Historické náhrady si zaslouží uchování. Jsou svědectvím o estetických a etických přístupech k restaurování předmětů v daném období (Pavluškina 1995, 731–738).

4.4.5. NOVODOBÉ OŠETŘENÍ VYBRANÝCH KERAMICKÝCH EXPONÁTŮ Z PRAŽSKÉHO HRADU

V roce 2009 byla provedena rekonzervační práce na destilačním poklopu pro výstavu pořádanou Muzeem hlavního města Prahy: *Praha archeologická – 12 největších objevů*.

V roce 2011 následovala rekonzervační práce na květníku pro výstavu v Letohrádku královny Anny: *Krása a užitek. Porcelán na Pražském hradě*.

V prvním deníku se dají dohledat informace o postupu prvotního restaurování střepů, jež náležely k rektifikátoru od jejich vyjmutí z místa nálezu v roce 1926.

4.4.5.1. REKTIFIKÁTOR Č.P. 1456, ODPADNÍ JÍMKA B, Č. I. 16

24. VIII. 1926. Ukončeno vyhledávání nádoby č. 16 (I. Borkovský).

15. IX. 1927. Dolepování nádoby č. 16. Konservování formalínem.

4. X. 1927. Modelována nádoba 16 (J. Pasternak).

Dne 24. 3. 2009 byl do keramické laboratoře Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., dodán v minulosti zrestaurovaný destilační poklop (2/2 16. – poč. 17. století) se stopami velice citlivých oprav. Zkompletované střepy byly slepeny křihem a ztráty doplněny sádro. Zachované dosádrované plochy byly dobarveny. Na mnoha místech však došlo k setření či oprýskání barvy až na sádrový podklad, který se nevhodně vizuálně projevoval. Sádrový doplněk části okraje se nedochoval. Zůstaly po něm pouze zbytky na hranách původního střepového materiálu (*obr. 162/A*).

V tomto stavu nebylo možné exponát prezentovat, a proto bylo rozhodnuto o rekonzervaci. Původním adhezivem byl prokazatelně křih, dekomponování jednotlivých střepů se tedy udělalo teplou vodou. Spoje byly postupně změkčovány, až se je podařilo velmi snadno rozpojit. Všechny hrany byly dočištěny jemným kartáčkovaním tak, aby se z nich odstranily všechny stopy po tehdejší sádrování. Z původních doplňků byl opětovně použit pouze jeden. Sedm původních sádrových plomb nespĺňovalo současné kvalitativní parametry, přesto však byly archivovány. Po slepení střepů (SOKRAT 500) byly ztráty doplněny standardním způsobem (*obr. 162/B*), sádrovou suspenzí (ALABASTER MODELLGIPS).²¹⁵

Na dosádrované ploše byla provedena barevná retuš (LATEX, temperové barvy) tak, aby doplněné místo co nejvíce odpovídalo původnímu barevnému fondu zpracovávané nádoby (*obr. 163*).

Poklop destilačního přístroje se nyní skládá ze 26 keramických střepů, osmi nových a jednoho původního sádrového doplňku. Kvalitní sádrový doplněk z předešlého zákroku byl po očištění ponechán a pouze barevně sjednocen (*obr. 164*). Nově byl nasimulován transparentní vzhled glazury (*Svobodová 2009, 4*).²¹⁶

Obr. 162: A – Poklop destilačního přístroje při převzetí k novodobému ošetření; B – po dosádrování ztrát v plášti; odpadní jímka B, inv. č. 16.

Fig. 162: A – Lid of distillation device when received for modern treatment; B – after application of plaster fill to missing areas on shell; waste pit B, Inv. No. 16.

215 Doplnění ztrát pomocí sádrování v současnosti vychází z míry zachování originálu. Pro rekonstrukci celých předmětů jsou třeba nejméně cca 2/3 dochovaného pláště předmětu, na jehož základě se bude moci doklonováním doplnit zbytek těla. V tomto objemovém množství musí být ideálně zastoupen celý profil nádoby, tj. celá výška a průřez ošetřovaného předmětu. Chybějící části se musí doplnit s maximálním respektováním autenticity dochovaného artefaktu. Nutností je snadná identifikace doplněných částí! Mezinárodní standardy povolují, avšak jen v nezbytných případech, k původnímu artefaktu přidat nejvýš pět procent chybějících částí.

Pomocí dochovaných částí se otiskem vyrobí podkladová forma. Posune a napolohuje se do oblasti ztráty, zafixuje, např. kolíčky na prádlo, a vyplní dokonale rozdělanou reprodukční sádrovou hmotou. Podkladovou formou se rozumí přesný otisk zachovalé sekce originálního předmětu, který nejlépe a nejvíce odpovídá chybějícímu místu. Podkladová forma je připravena z vhodné plastické hmoty, např. dentálního vosku, formely, silikonu atp. Ze zápisů v restaurátorských denících z Pražského hradu vyplývá, že se dělaly i voskové podkladové formy (*Deník 1926–1927/II*). Dříve se jako přílnavá podložka používala i syrová keramická hmota, uváděná jako hlína. Pro zvolenou plastickou hmotu je nutné zajistit vhodný vlhkostní režim a uchovávat ji pod navlhčenou tkaninou v uzavíratelné nádobě. Tkanina se musí neustále kontrolovat a namáčet. Hmota nesmí vyschnout, musí být stále dostatečně vlhká a vazká, aby se nedrolila a uchovávala si svou plastičnost. Krycí hadr je nutné často proprat v čisté vodě nebo často měnit za nový, jinak může plesnivět.

V keramické restaurátorské praxi se chybějící místa vyplňují:

- Lokálním odléváním vhodné lící suspenze na otevřenou podkladovou formu přímo na ošetřovaném exponátu. Jde o standardní dolévání ztrát na hladinu. Rekonstrukce může být provedena pouze ve vodorovné poloze.
- Doplněním do uzavřené formy naformátované podle předlohy z obou stran; používá se zejména u artefaktů se stejnou silou střepu na okrajích, v profilu, vytvořených točením, u porcelánu a skla. Uzavřená forma kopíruje vnitřní, ale i vnější plochu ztráty najednou a dosahuje nejlepšího možného výsledku.
- Ručním modelováním vhodnou reprodukční pomocnou modelovací hmotou mimo exponát.
- Spárováním, tmelením (prasklin).

216 Doplněné ztráty se vždy zabarvují tak, aby byly v souladu s etikou konzervování co nejméně viditelné, při pohledu zblízka však čitelné a splňovaly žádané estetické vlastnosti. Musí být jasně dáno, kam až sahá realita a co bylo doplněno. Při pohledu z bezprostřední blízkosti musí být původně dochovaný materiál rozpoznatelný od novodobých vysprávek. Restaurátor musí mít dostatečnou vizuální schopnost, aby z pohledu na barvu originálu nejen viděl, ale také věděl, z jakých odstínů se skládá, jak ji namíchat. V některých sbírkách se můžeme setkat s rušivě zvoleným, např. zeleným, fialovým atp. barevným fondem sádrových výplní.

A

B

Obr. 163: A – detail ztráty v plášti destilačního přístroje před barevnou retuší; B – detail ztráty v plášti destilačního přístroje po barevné retuši; odpadní jímka B, inv. č. 16.

Fig. 163: A – detail of missing areas in shell of distillation device prior to colour retouching ; B – detail of missing parts in shell of distillation device after colour retouching; waste pit B, Inv. No. 16.

Obr. 164: Poklop destilačního přístroje po novodobém ošetření; odpadní jímka B, inv. č. 16.

Fig. 164: Lid of distillation device after modern treatment; waste pit B, Inv. No. 16.

3.4.5.2. OBAL KVĚTNÍKU Č.J. 473, Č.P. 2328, ODPADNÍ JÍMKA S

Ze záznamů uvedených ve třetím deníku vyplývá, že v období 18.–23. 9. 1933 Ivan Borkovský myl střepy z jámy č. 2328 a připravoval je k shledávání a lepení (*Deník 1927–1930*, 1459). Dá se tedy předpokládat, že v tomto čase byly očistěny a vyhledávány i střepy patřící k obalu květníku, které byly nalezeny při stavbě schodiště ke Španělskému sálu u základu jižní stěny dne 21. 11. 1932 (*Deník 1927–1930*, 1451).

Dne 29. 10. byly nejenom vyhledány střepy z jámy 2328, ale také došlo na jejich lepení (*Deník 1927–1930*, 1461).

V době 19.–24. 2. je zapsán první záznam o doplňování některých nádob z jámy č. 2328 sádrou (*Deník 1927–1930*, 1465). Ten je však poslední, který se týkal prací na střepovém materiálu ze žumpy S. Vzhledem k absenci záznamů nelze přesně vysledovat kompletní průběh prvního restaurování obalu květníku z rukou Ivana Borkovského.

Do laboratoře Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i., v Letenské ulici byl obal květníku (2/2 16. – 1/2 17. století) dodán k novodobému restaurování dne 13. 1. 2011. Květník byl ve fyzicky daleko horším stavu než destilační poklop. V minulosti restaurované nádobě odpadly střepy patřící k okrajům. Lepící médium, kliš, se až na velice křehký film vysušil, a v důsledku toho se předmět rozpadl (*obr. 165*). Dekompozice sestávala především z rozdělení starých, dnes již nevyhovujících švů na jednotlivé střepy (15 kusů) a původní sádrové doplňky (39 kusů). Staré adhezivo bylo odstraňováno nejprve mechanicky za sucha sloupnutím a poté čištěním za mokra v lázni s detergentem (SPOLAPON AOS 146). Jednotlivé střepy byly poskládány do původního tvaru a postupně nově slepeny (SOKRAT 500) ode dna směrem vzhůru k okraji. Vyhovující stabilní a přesně zapadající sádrové doplňky (29 kusů) byly ponechány. Ztráty materiálu a velké spáry byly dolity standardním způsobem sádrováním (ALAMO S). Po mechanické retuši sádrových doplňků byla na jejich plochách provedena barevná retuš (LATEX, temperové barvy) tak (*obr. 166*), aby doplněná místa co nejvíce odpovídala původní barevné škále zpracovávané nádoby.

Zabarvení bylo provedeno tak, aby byl zákrok v souladu s etikou restaurování, tzn. co nejméně viditelný, při pohledu zblízka ale čitelný a splňující žádané estetické vlastnosti (*obr. 167; Svobodová 2011, 6*).

Rekonzervačními zákroky a použitím novodobých materiálů se opět podařilo prodloužit životnost keramickému materiálu a zachovat tak jeho fyzický vzhled i pro budoucí generace.

4.4.6. ZÁVĚR

Konzervačně restaurátorské zásahy v minulosti na keramickém fondu z jímek Pražského hradu, jako např. čištění, slučování, doplnění ztrát, historizující povrchová úprava a nasimulování stárnutí, nepoškodily autenticitu keramických nádob a plně respektovaly jejich historickou hodnotu. Pouze použitá dobová materiálová báze se během času dostala na hranici své životnosti a bylo nutné ji nahradit za modernější. Na keramických exponátech se v současnosti nacházejí tři druhy materiálů: původní keramický střepový fond, sádrové doplňky z prvotního restaurování a nová sádra. Novodobé šetrné zásahy také podpořily

Obr. 165: Květník při převzetí k novodobému ošetření; odpadní jímka S, inv. č. 473.
Fig. 165: Flowerpot when received for modern treatment; waste pit S, Inv. No. 473.

Obr. 166: Pracovní snímek probíhající barevné retuše ztrát u květníku; odpadní jímka S, inv. č. 473.
Fig. 166: Working image of colour retouching of missing areas on flowerpot; waste pit S, Inv. No. 473.

Obr. 167: Květník po novodobém ošetření; odpadní jímka S, inv. č. 473.
Fig. 167: Flowerpot after modern treatment; waste pit S, Inv. No. 473.

Obr. 168: Část keramického souboru po novodobém ošetření.
Fig. 168: Part of ceramic assemblage after modern treatment.

fyzickou podstatu předmětů, přirozený vzhled a navíc prodloužily jejich životnost. Exponáty vykazují vynikající mechanické vlastnosti a splňují estetické požadavky na prezentaci. Dovolují z nich nadále získávat informace, které mohou obohatit znalosti o technologii výroby keramiky, o základních vlastnostech keramického střepu a poskytovat představy o užitné hodnotě a funkci daného předmětu (*obr. 168*).

Zrestaurované keramické předměty z let 1926 až 1955 se stále využívají pro plnění nejrůznějších odborných aktivit, jako jsou výstavní či popularizační účely, badatelské, vědecké záměry atd.

Za úspěchem dnešních restaurátorských výsledků stojí těsná spolupráce mezi archeologem, chemikem-technologem a restaurátorem. Restaurování již není individuální akcí jednoho specialisty, ale kolektivní kooperace, a právě toto je největší rozdíl mezi restaurováním v první polovině 20. století a dnes. Restaurátor nyní nepracuje v izolaci, ale je součástí týmu různých odborníků. Vlastní, profesionálně odvedená restaurátorská práce je dnes založena na manuální dovednosti, šikovnosti, praktičnosti, řemeslné zručnosti, vkusu, smyslu a citu pro materiál, citu pro památku. Restaurátor musí rozumět materiálu, musí mít schopnost spojit zručnost s teoretickými vědomostmi. Zvládnout taje restaurátorského řemesla je tudíž dnes daleko komplexnější proces.

4.4. CHANGES IN RESTORATION TECHNIQUES OVER TIME

The archives of the Prague Castle branch of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences contains work journals with detailed descriptions of the processing of pottery finds from the waste pits uncovered during the archaeological excavations conducted at Prague Castle in 1925–1955 (*fig. 137*).

The first journal (*Deník 1926–1927*) was kept by excavation heads Ivan Borkovský and Jaroslav Pasternak and describes the processing of pottery finds from waste pits B and C (*fig. 138–141*). The second journal (*Deník 1927–1930*) describes the restoration of the potsherd material (waste pits A, B, C, D, F, R, 1680) and glass (waste pits B, H). Work continued on the conservation of iron artefacts from excavations in the castle's Third and Fourth Courtyards and in Stag Moat, and on the conservation of wood beams from various parts of Prague Castle (*fig. 142–146*). The third journal (*Deník 1930–1938*) contains field entries from the archaeological excavation (*fig. 147, 148*). The fourth journal (*Deník 1944–1949*) contains field entries from the excavation and records from laboratory work between 1944 and 1949 (*fig. 149–151*). The fifth journal (*Deník 1948–1955*) contains (with breaks) entries from between 25 October 1948 and 21 February 1955. In addition to the archaeological activities at Prague Castle, the journal also contains records from the excavation at Bethlehem Chapel and on Betlémské náměstí in Prague (*fig. 152, 153*).

Conservation and restoration procedures developed and changed over time, and differ in many respects from the practices applied today. Conservation and restoration always reflect the possibilities availabilities at the time. The basic working procedure for restoring pottery finds is essentially the same today as it was in the past. The contamination caused by deposition in the ground was first removed, followed by efforts to reassemble the potsherds. Missing pieces were filled in with plaster. Finally, this plaster filler was coloured in certain cases.

Unlike today, in the past no detailed study or analysis of the find material was conducted prior to the commencement of conservation-restoration work. The basic difference from the past is the thorough photo documentation that is taken today; due to the absence of cameras in pottery labs, this documentation could not be compiled in the past. Unlike common practice in 1926, entire artefacts are no longer wiped with formaldehyde (formalin solution). As the records indicate, gelatine was applied to the surface of some pottery vessels after plaster had been used to fill the missing spaces. In the past it was assumed that a gelatine coating improved the compactness and durability of vessels. The vessels were also fully shellacked with 'museum varnish'. Wax forms were used to create lost pieces. Today the method and preparatory work for filling in missing spaces on reassembled vessels is different. Prior to the application of plaster, the edges of the space to be filled in, or the entire surface of the reassembled body, are covered with a thin layer of separation coating to protect the pottery from unwanted contamination from the modern fill material. According to contemporary standards, the filled spaces of specimens, even those hidden from view, must correspond to reality. Even 'interior' filled spaces must be perfectly worked and are not allowed to cover original surfaces (*fig. 155*). In the past, original potsherds were stained by the paint used to colour the plaster filler. Today the paint is not permitted to extend on to the original potsherds, which is why paints that can be easily removed by water are used (*fig. 156*).

Surface corrosion is the most frequent form of damage to archaeological glass. The methods used by conservators to reach the desired level of controlled removal of hardened corrosion vary (mechanical dry cleaning, chemical or optical laser removal). Nevertheless, there are fears that chemically cleaned surfaces subsequently corrode even quicker. 'Current scientific and technical know-how does not permit corroded glass to

be regenerated, stabilised or even conserved for the long-term' (Cronyn 2001, 139; Komendová 1996, 51–61). Only glass that is untouched and perfectly healthy can be cleaned under running water. The glass was conserved using Zappon lacquer (*Deník 1927–1930*, 1181). To prevent further corrosion and consolidate flaking surfaces, it is advisable to apply a thinned adhesive to the surface of glass artefacts to protect the disrupted and cracked surface of the glass by filling in the small cracks and creating optical bridges. These make the glass appear more translucent (*Hamilton 1999*, 20). The synthetic resins preferred today (most often PARALOID B-72) demonstrate sufficient stability and good aging qualities.

Intact vessels are described with identification numbers on accessible, visible yet inconspicuous surfaces, e.g. on the bottom or on the inner side where the numbers do not disrupt the appearance of the artefact. The original labels of finds from Prague Castle are often surprising for their large letters, prominence and even textual content (*fig. 157–160*). State Heritage Act No. 20 from 30 March 1987, as amended in Act No. 242/92 Coll., establishes the obligation to compile a conservation-restoration report for each treated artefact to enable, based on employed methods, auxiliary materials and chemicals, to review the subsequent deposition, public presentation and reconservation measures of the given artefact.

The originally used auxiliary materials were readily available substances. Hydrochloric acid (*Deník 1926–1927*) is traditionally the most commonly used acid for removing calcium deposits. The method for using hydrochloric acid (3–10%) to remove mineral encrustation is very fast and effective. The applied glue was precisely confirmed in the Central Laboratory of the Institute of Chemical Technology in Prague, in the semester and bachelor's degree works of students from the field of conservation and restoration of objects of art and applied arts made of glass and pottery (2013–2015). Bone glue (*Deník 1926–1927*; *Hrubá 2015*, 72), rabbit glue (*Hrubá 2015*, 62), starch (*Hrubá 2015*, 62) and gelatine (*Deník 1927–1930*, 1143) have been used since 1926 for assembling pottery vessels. Later, from the 1960s to the 1980s, PVAC glue was applied on treated pottery specimens. Plaster was used exclusively to fill in missing parts of vessels (*Deník 1926–1927*; *Deník 1927–1930*, 1137, 1143, 1209, 1213; *Deník 1930–1938*, 1358, 1464; *fig. 167*).

The exhibit contains information on the vessel itself, on the period of its creation and information on trends in the care of collection artefacts. All restoration work is part of the history of the artefact and provides testimony on procedures, period thinking and priorities. Exhibits are evidence of stylistic preferences in the field of restoration. In some cases, it is more appropriate to respect the technique of the predecessor-conservator, the original philosophy of restoration, instead of placing artefacts under repeated stress and increasing the risk of damage or destruction of the original material in rectifying earlier work. The use of old adhesives and fillers (if they are undamaged) can likewise be regarded as part of the history of the artefact and therefore a certain diagnostic attribute.

A distillation lid restored in the past was submitted in 2009 to the Ceramics Laboratory of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences in Prague (Inv. No. 1456/16, waste pit B; *Deník 1926–1927*). The potsherds were assembled with animal glue and missing spaces were filled in with plaster. The preserved plastered spaces were coloured. However, in many places the paint was worn away or had flaked off down to the plaster base. The plaster filling at the rim was not preserved (*fig. 162*); all that remained was traces of plaster on the edges of the original potsherds. The original adhesive was animal glue, and the individual potsherds were separated using warm water. Only one of the original plaster fillers was used again. Although seven original plaster fillers no longer satisfied contemporary quality parameters, they were nevertheless archived. After the potsherds were glued (SOKRAT 500), the missing parts were filled in using the standard method – with a plaster suspension (ALABASTER MODELLGIPS; *fig. 162*). Colour retouching with tempera paint (LATEX) was performed on the plastered areas so that the filled-in spot corresponded, to the greatest possible extent, to the colour of the processed vessel (*Svobodová 2009*, 4; *fig. 163, 164*).

Reconservation work was conducted on a flower pot liner (Inv. No. 2328/473, waste pit S) in 2011. Entries in the restoration journal indicate that between September 18 and September 23, 1933, potsherds from waste pit S were washed and glued together (*Deník 1927–1930*, 1459). It is therefore possible to assume that potsherds belonging to the flower pot liner were also cleaned and searched at this time. However, the entire course of the restoration of the flower pots cannot be followed. Rim potsherds had fallen off a vessel restored in the past. The adhesive – animal glue – dried out to a very thin film, and as a result the artefact fell apart (*fig. 165*). During disassembly, unsuitable seams were separated into individual potsherds (15) and original plaster fillers (39). The old adhesive was first removed mechanically by dry peeling and then by means of wet cleaning in a bath with a neutral pH detergent (SPOLAPON AOS 146). Individual potsherds were arranged into the original form and gradually re-glued (SOKRAT 500). Plaster fillers (29) that fit perfectly and were adequately stable were retained. Empty spaces and large joining areas were cast with plaster in the standard manner (ALAMO S). Following the mechanical retouching of plaster fillers,

colour retouching (LATEX) was performed on the plastered areas so that the filled-in spot corresponded, to the greatest possible extent, to the original colour of the processed vessel. (*Svobodová 2011, 6; fig. 166, 167*).

Conservation-restoration measures performed in the past on the pottery inventory from waste pits at Prague Castle, including cleaning, gluing matching pieces, filling in missing spaces, historicizing surface treatment and simulated aging, did not damage the authenticity of the pottery vessels and fully respect their historical value. In time the utilised period material reached the limits of its lifetime and had to be replaced with a more modern alternative. Three types of materials are currently found on pottery exhibits: the original potsherd, the plaster filler from the first restoration, and new plaster. It is still possible to obtain information from the exhibits to enrich knowledge regarding the technology of pottery production, the basic qualities of the potsherd and to provide impressions on the utilitarian value and function of the given artefact (*fig. 168*).

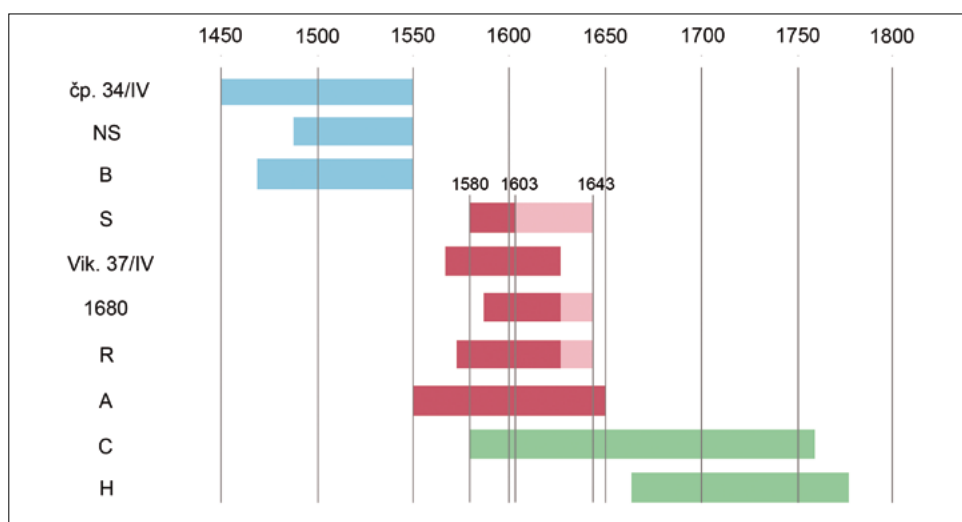
5. KERAMIKA A SKLO JAKO ZDROJ HISTORICKÝCH INFORMACÍ

5.1. RANĚ NOVOVĚKÁ KERAMIKA NA PRAŽSKÉM HRADĚ

Gabriela Blažková

Jako základní stavební kámen pro následující dataci raně novověké keramiky na Pražském hradě posloužilo 783 celých nebo z podstatné části rekonstruovaných nádob, které pocházejí z osmi odpadních jímek a jednoho odpadního zásypu.²¹⁷ Každý nálezový soubor byl podroben detailní analýze, na jejímž základě byl posléze chronologicky zařazen. Při dataci jednotlivých nálezových souborů sehrály roli jednak nálezové okolnosti a prostředí každého souboru, historický vývoj okolní zástavby a aktuální stav poznání datace raně novověké keramiky a skla v Čechách.

Tři nálezové soubory: a to z odpadní jímky B, dále ze sklepa domu čp. 34/IV a z odpadní jámy z výtahové šachty u nového schodiště u archivu byly datovány do druhé poloviny, případně třetiny 15. až první poloviny 16. století (*obr. 169*). Čtyři soubory, z odpadní jímky S, 1680, R a ve Vikářské ulici čp. 37/IV, jsou souhrnně datované do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století.²¹⁸ V relativní chronologii jsou nejstaršími, které pocházejí z poslední třetiny 16. století až první třetiny století 17., nálezy z odpadní jímky S a z jímky ve Vikářské ulici čp. 37/IV. Z téhož období, snad jen časově úžeji vymezeného poslední čtvrtinou 16. století až první třetinou 17. století, jsou nálezy z jímky R. Z konce 16. až první třetiny 17. století jsou datovány předměty z odpadní jímky 1680. Jednoznačně nejmladším analyzovaným souborem hmotné kultury jsou nálezy z jímky C u Starého proboštství čp. 48/IV, přičemž těžiště fungování odpadní jímky lze řadit do druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století, a to včetně několika jednotlivých nálezů ze druhé poloviny 16. až první třetiny 17. století.

Obr. 169: Chronologické zařazení nálezů hmotné kultury z jednotlivých odpadních jímek (odpadní jáma u nového schodiště (NS) u archivu, sklep v čp. 34/IV, B, S, ze sklepa ve Vikářské ulici čp. 37/IV, 1680, R, A, C a H). Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk; zelená – raný novověk – novověk. Tmavý odstín těžiště – fungování objektu, světlý odstín – možné období existence objektu.

Fig. 169: Chronological order of the material culture finds from waste pits (and waste pit in the area of the elevator shaft of the new staircase by the archive (NS), cellar No. 34/IV, B, R, S, waste pit 37/IV Vikářská St, 1680, A, C and H). Blue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern; green – Early Modern – Modern Age. Dark tone – crux of waste pit use, light tone – possible interval of waste pit use.

5.1.1. MORFOLOGICKÉ PROMĚNY RANĚ NOVOVĚKÉ KERAMIKY NA PRAŽSKÉM HRADĚ

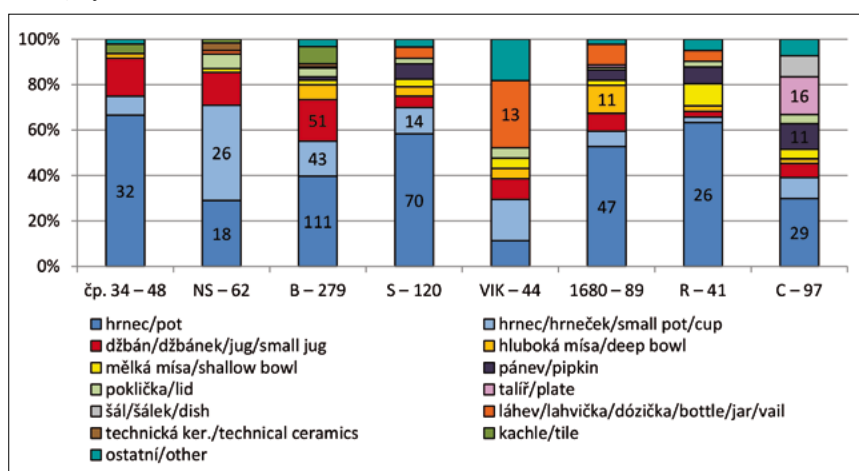
Nálezově bohaté raně novověké soubory keramiky z Pražského hradu bylo možné vzájemně porovnat a nastínit jejich chronologický vývoj, který se stal východiskem pro hypotézu o vývoji základních tvarových proporcí u jednotlivých tvarů raně novověké keramiky platnou přinejmenším pro území hlavního města a okolí od druhé poloviny 15. až do konce 17. století (*Blažková 2013; Blažková – Žegklitz 2016*).

²¹⁷ Z odpadní jímky A nejsou momentálně nálezy keramiky k dispozici.

²¹⁸ Přesná datace: odpadní jímka S = 3/3 16.–1/3 17. století; odpadní jímka ve Vikářské ulici čp. 37/IV = 3/3 16.–1/3 17. století; odpadní jímka 1680 = konec 16.–1/3 17. století; odpadní jímka R = 4/4 16.–1/3 17. století.

Tři chronologicky nejstarší nálezkové soubory z odpadních jímek B, ze sklepa v čp. 34/IV a z odpadního souvrství z prostoru výtahové šachty u nových schodů u archivu (NS) obsahovaly především hrnce (66–75 %), které poměrně významně doplňovaly džbány (15–24 %); ostatní keramické tvary byly zastoupeny jednotlivě, ať již šlo o hluboké mísy, pánve, pokličky nebo technickou keramiku. V souborech z odpadních jímek 1680, R a S jednoznačně převažovaly hrnce (60–71 %), ale namísto džbánů se častěji vyskytovaly hluboké a mělké mísy a pánve na třech nožkách. Novou a nikoli zanedbatelnou složkou nálezkových souborů byly kameninové břichaté láhve a malé dózičky.

Na první pohled je zřejmé, že rozložení zastoupených keramických tvarů se vymykají dva nálezkové soubory – Vikářská ulice čp. 37/IV a odpadní jímka C. Příčina rozdílu však není pro oba případy táž. U souboru z jímky ve Vikářské ulici prokazatelně chybí výraznější zastoupení kuchyňské složky keramické výbavy domácnosti. Za současného stavu dokumentace však nelze říci, zda se v jímkce skutečně neobjevila, nebo je tento stav důsledkem selekce nálezů ve prospěch luxusních a méně obvyklých tvarů. Naopak v případě odpadní jímky C, datované do druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století, lze usuzovat, že poměr jednotlivých keramických tvarů věrohodně odráží změny vybavení městské domácnosti, doby, kdy se již prokazatelně prosazoval individuální přístup ke stolování; proto byl zaznamenán nárůst počtu talířů a šálů (graf 41).

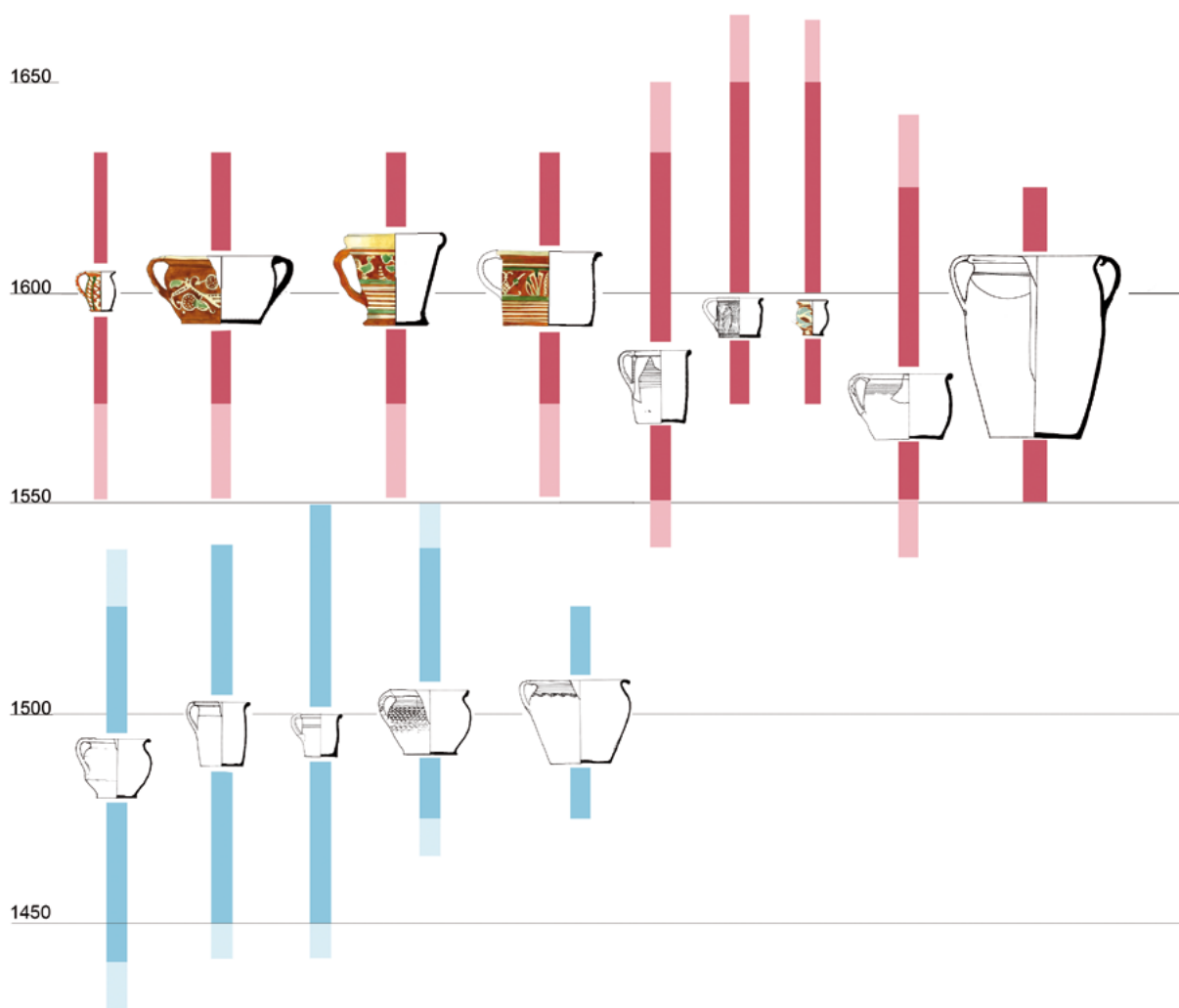
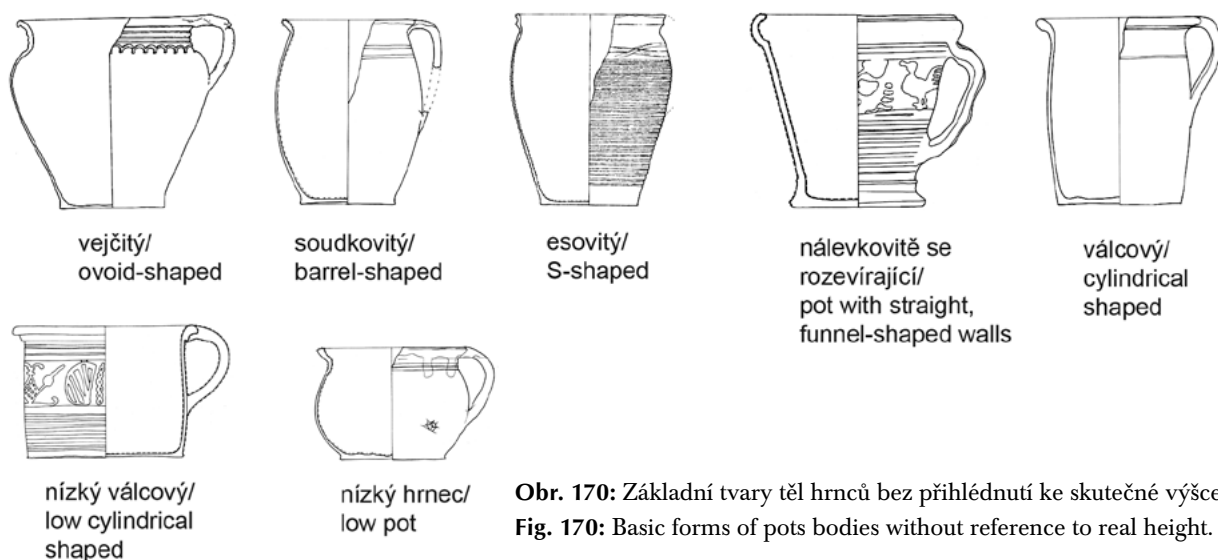
Graf 41: Percentuální zastoupení jednotlivých keramických tvarů v rámci všech nálezkových souborů. Číslo u zkratky názvu nálezkového souboru udává celkový počet keramických nálezů v nálezkovém celku, číslo v barevném poli grafu počet nádob daného tvaru. Pokud číslo chybí, má hodnotu menší než 10.

Graph 41: Percentage of individual ceramic forms in all find assemblages. The number next to abbreviation of name of find assemblage states total number of ceramic finds in find unit, number in coloured field in graph is total number of vessels within given find assemblage. Where number missing, it has a value of less than 10.

HRNCE

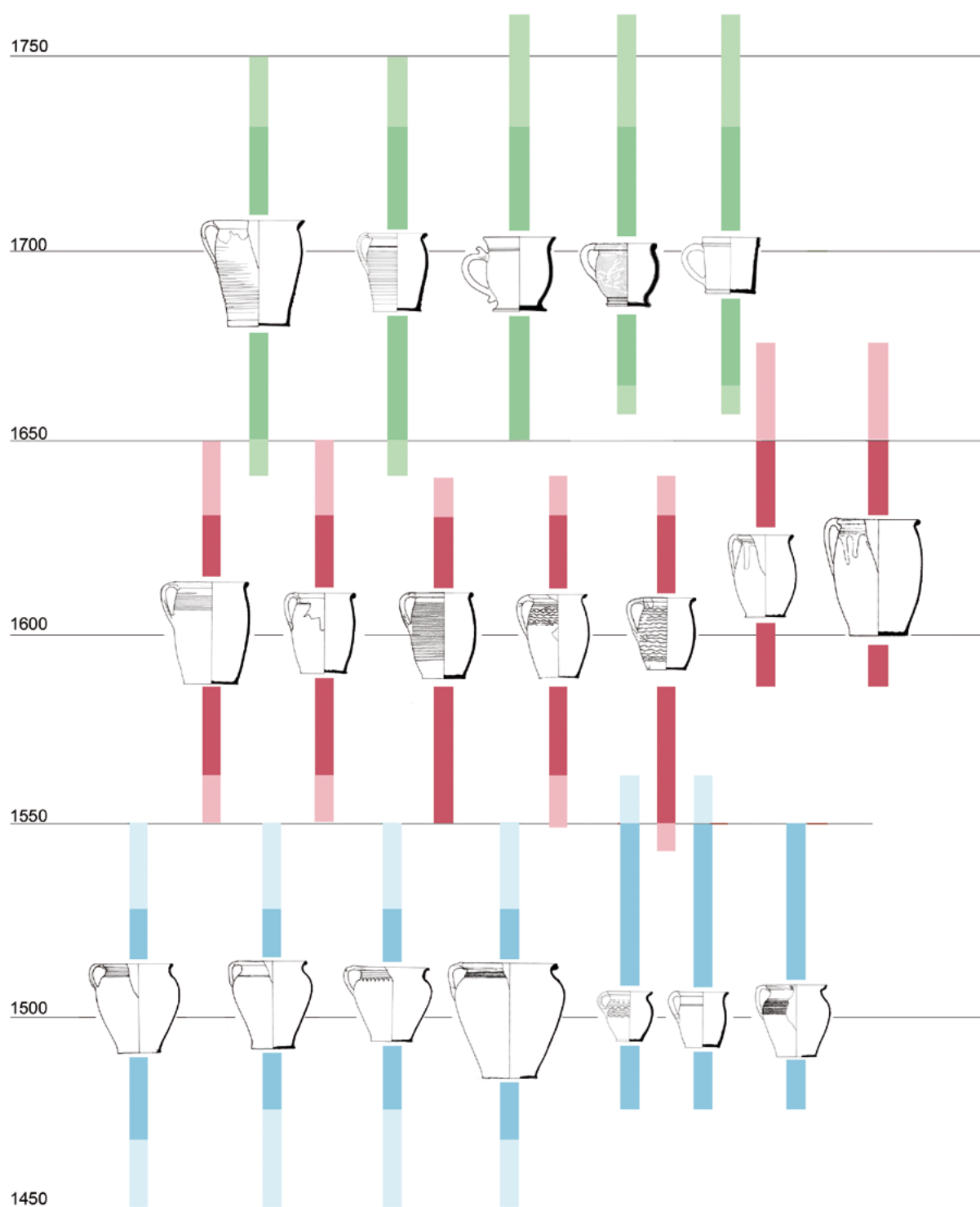
Hrnce představují nejrozšířenější typ nádobí a zároveň i nejpočetněji zastoupený artefakt převážně většiny raně novověkých nálezkových souborů. V jejich tvarech se odráží většina vývojových změn, které jsou často v určitých modifikacích zaznamenány i u dalších tvarů soudobé produkce (obr. 170). Z analyzovaných odpadních jímek bylo popsáno celkem 438 hrnců a hrnků různých tvarů a velikostí. Prostřednictvím tohoto rozdělení bylo možné sledovat především vývoj tvarových proporcí a výzdobných technik v čase, a nalézt tak podklady pro následující zobecňující konstatování (obr. 171, 172).

Ve třech nejstarších nálezkových souborech (odpadní jímky čp. 34/IV, NS, B), rámcově datovaných do druhé poloviny 15. až první poloviny 16. století, převažuje vejčitý tvar s odsazeným hrdlem a maximálním průměrem výdutí v horní čtvrtině až třetině výšky nádoby. Hrdlo bývá členěno třemi až pěti vývalky. Případná výzdoba se omezuje na jednoduchou rýhu nebo jednořádkové rádélko na podhrdlí. Pro výzdobnou techniku rádélka platí, že se nejčastěji uplatňuje v jednořádkové podobě na režné produkci a v plošné verzi na tvarech opatřených vnitřní glazurou, ale nechybějí ani tvary, v jejichž případě je tomu naopak. Nálezkové soubory obsahují hrnce různých velikostí, přibližně polovinu hrncovitých tvarů tvoří hrnky a hrnečky (45 %). Ucho hrnců je tažené, páskové a krátké. Nasedá na okraj a na maximální výduť, případně těsně pod ni. Vnější plocha ucha je u většiny hrnců prožlabená, méně často proříznutá. Vejčité tvary se váží na režnou keramiku všech odstínů barev od světle se pálící přes šedou, šedohnědou až k cihlově červené a keramice pálené v redukčním prostředí. Druhou, co do počtu nálezů téměř rovno-

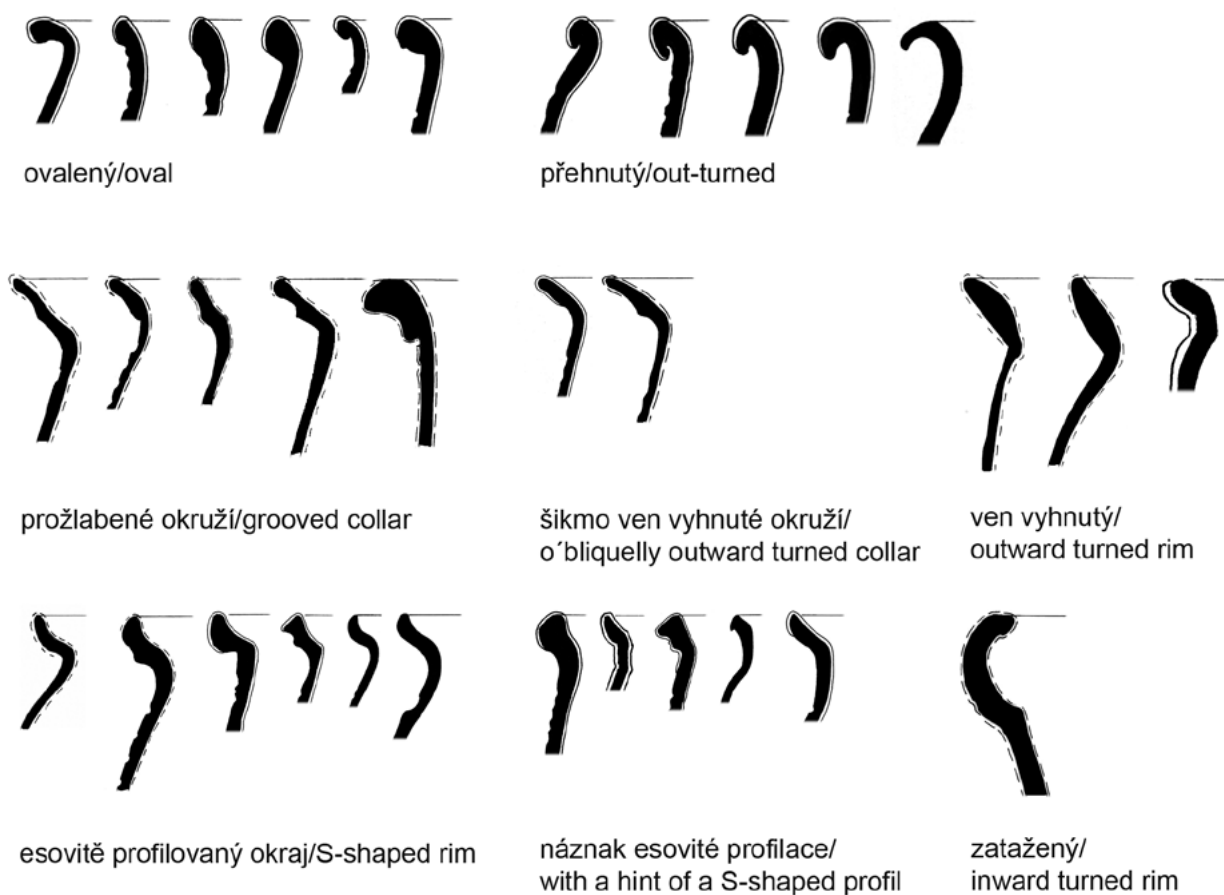
Obr. 171: Přehled vývoje nestandardních tvarů hrnců v závislosti na čase. Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk. Tmavý odstín – těžiště výskytu daného tvaru, světlý odstín – možnost výskytu daného tvaru.

Fig. 171: Evolution overview of substandard forms of pots in the dependence on time. Blue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern. Dark tone – crux of presence of given form, light tone – possible interval of presence of given form.

Obr. 172: Přehled vývoje základních tvarů hrnců v závislosti na čase. Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk; zelená – raný novověk – novověk. Tmavý odstín – těžiště výskytu daného tvaru, světlý odstín – možnost výskytu daného tvaru.

Fig. 172: Evolution overview of the basic forms of pots in the dependence on time. Blue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern; green – Early Modern – Modern Age. Dark tone – crux of presence of given form, light tone – possible interval of presence of given form.

Obr. 173: Přehled variant okrajů hrnců.

Fig. 173: Types of rims profiles of pots.

cennou složkou jsou hrnce a hrnky zdobené plošnou rádélkovou výzdobou v podobě segmentové vlnice nebo razítkovaných obloučků, která pokrývala horní čtvrtinu až třetinu, případně střední část výduti. Tento způsob výzdoby se objevil jak u vejčité profilace těla, tak u nově nastupujících, soudkovitých tvarů. Plošným rádélkem zdobené hrnce a hrnky se vyráběly jak z rezné, nejčastěji z cihlově červeně se pálicí hlíny světlejších odstínů, tak ze světle se pálicí hlíny opatřené ne zcela dokonalou vnitřní glazurou (např. Mašek 1966, 132, obr. 47; RichtEROVÁ 1985, 180–182; táž 1986, 210–219). Uvedené dva převládající typy hrnců (tj. vejčitý s odsazeným hrdlem a hrnec zdobený plošnou rádélkovou výzdobou) doplnily jednotlivé tvary; konkrétně jde o nízký vejčitý tvar, soudkovité hrnečky a hrnky válcového tvaru zdobené červeně malovanou linkou. Tento tvar byl identifikován v nálezovém souboru z odpadní jímky B i z odpadní jámy u nových schodů u archivu.

Rámcově do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století jsou datovány nálezové soubory z odpadních jímek S, Vikářské ul. čp. 37/IV, 1680 a R. Souhrnně lze konstatovat, že ve všech převažují nálezy soudkovitých tvarů hrnců. Přibližně třetinu všech hrnců tvoří tvary, u nichž předchodí plošnou rádélkovou nebo razítkovou výzdobu nahradilo několikanásobné rýhování, které nejčastěji pokrývá horní část výduti, a to prostor mezi okrajem a místem připojení ucha k tělu. Stejný výzdobný motiv se uplatnil i u hrnců, jejichž část těla, nejčastěji dolní, je pokryta šikmým žlábkováním: zda jde o produkci jedné dílny, je pouhá hypotéza.²¹⁹ Patrně od konce 16. století se pás rýhování postupně redukoval na jednoduchou až trojnásobnou rýhu na podhrdlí. Méně často se pak objevily soudkovité hrnce zdobené celoplošným rýhováním. Všechny tyto nálezové soubory dále obsahovaly soudkovité hrnce s plošnou rádélkovou výzdobou; na rozdíl od starších však byly vyrobeny z cihlově červeně se pálicí hlíny a opatřeny transparentní glazurou. Současně také přibývá uvnitř glazovaných hrnců, u nichž se objevuje jiná barva glazury na okraji oproti glazuře vnitřní, což lze považovat za záměrný výzdobný prvek. Délka páskového ucha se u těchto tvarů prodlužuje a zmenšuje se prožlabení jeho vnější plochy, které postupně ubývá i co do četnosti. Stejně

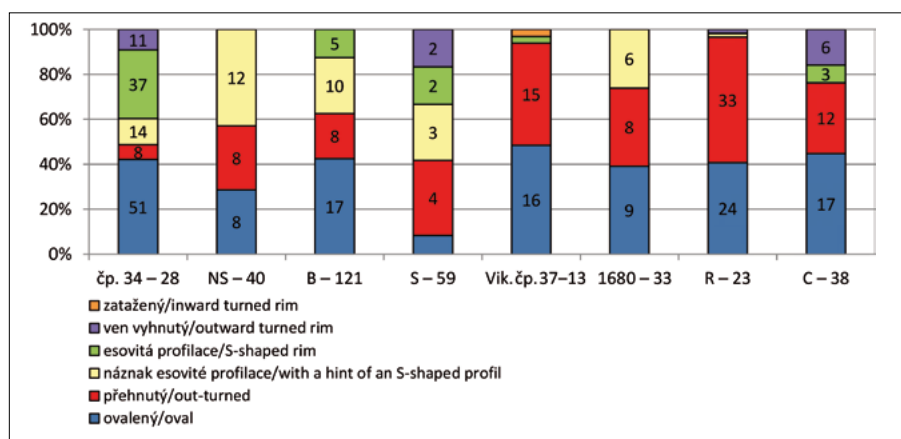
²¹⁹ Děkuji za vysvětlení keramičce Vandě Pincové, která považuje šikmé rýhy za důsledek nerovnoměrného vytáčení nádoby na hrncířském kruhu, kdy došlo k rozkmitání nádoby, nikoli za výzdobný prvek.

jako v předchozím období obsahovaly všechny čtyři soubory nízké hrnce, u nichž plošné rádélko opět nahradilo rýhování. Jednotlivě se vyskytly hrnce zdobené červeným malováním jak ze světle se pálící režné, tak vnitřně glazované keramiky. Za zcela nový fenomén keramické produkce lze označit hrnce tzv. berounského zboží. Napříč těmito náleзовými soubory se objevují malé hrnečky, nálevkovitě se rozvírající hrnce, nízké tvary včetně varianty se dvěma uchy.

Nejmladší náleзовý soubor z odpadní jímky C obsahuje soudkovité tvary hrnců zdobené plošným rýhováním; výrazně ovšem narůstá počet hrnců, u nichž se plošné rýhování redukuje pouze na jednoduchou až trojnásobnou rýhu na podhrdlí. Vylévání vnitřní strany nádoby glazurou je zároveň méně pečlivé. Běžně se stává, že glazura stéká po vnější výduti a na ucho. Pouze jednotlivě jsou v náleзовém souboru zastoupeny esovité tvary hrnců typické pro výrobu druhé poloviny 17. století (*Blažková – Matiašek 2015*, obr. 3/5; *Čiháková – Müller 2013*, obr. 17, 19; *Huml 1979*, 166). Výše popsané hrnce reprezentují nejpočetněji zastoupené tvary, které však v raně novověkých souborech pravidelně doplňují další hrnce i odlišných tvarů, nejčastěji vysoké i nízké válcové hrnce, hrnce s rovnými, nálevkovitě se rozvírajícími stěnami či velké hrnce zásobnicového charakteru.

Chronologický význam, který se ve starších historických obdobích přikládá modelaci okrajů hrnců, svou důležitost v raném novověku rozhodně pozbývá. Zjednodušeně řečeno lze konstatovat, že v průběhu 16. až první poloviny 17. století jsou nejběžnější ovalené, přehnuté, esovitě profilované okraje, případně náznak esovité profilace (*obr. 173*). Spektrum okrajů doplňuje prožlabené okruží, ven vyhnutý nebo zatažený okraj. Jak vyplývá z grafového znázornění (*graf 42*), na základě osmi analyzovaných náleзовých souborů nelze vysledovat závislost změny modelace okraje v čase.

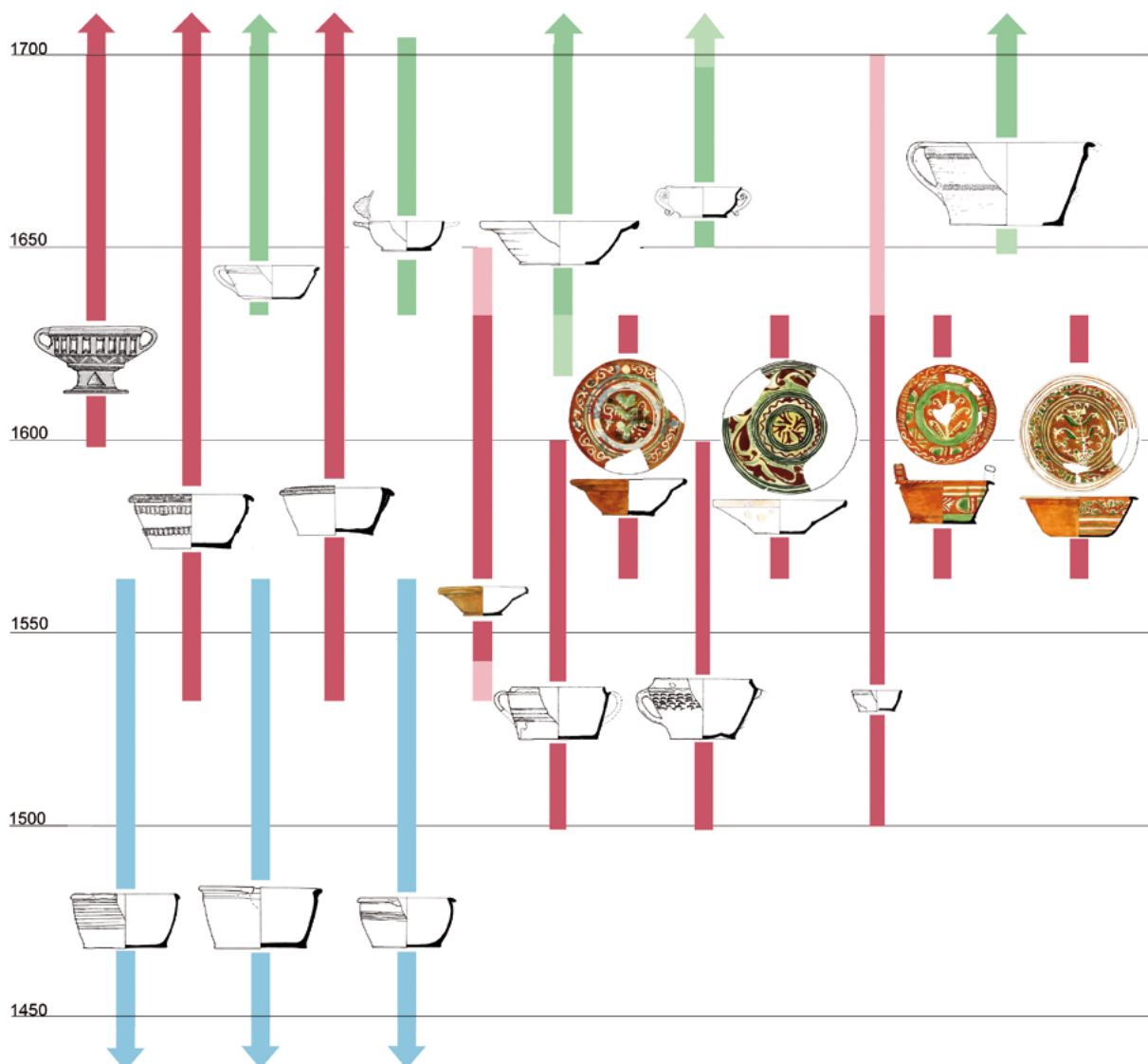
Graf 42: Zastoupení jednotlivých typů okrajů v náleзовých souborech. Číslo u zkratky náleзовého souboru udává celkový počet okrajů hrnců v náleзовém celku, číslo v barevném poli grafu počet okrajů daného typu. Pokud číslo chybí, má hodnotu jedna.

Graph 42: Numbers of individual rim types in find assemblages. Number next to abbreviation of find assemblage states total number of pot rims in find unit, number in coloured graph field represents number of rims of given type. Where number is lacking, it has the value of one.

HLUBOKÉ MÍSY

Nálezy hlubokých mís, celkem 39 kusů včetně zlomků okrajů, odpovídají v současnosti obecně uznávanému chronologickému zařazení (*obr. 174*). Hluboké mísy s hladkým nebo rýhami členěným, někdy mírně vydutým tělem vyrobené z neglazované hlíny, které se sice objevují od konce 14. až do konce 16. století (shrnutí *Blažková 2013*, 192), byly identifikovány v souborech datovaných do druhé poloviny 15. až první poloviny 16. století (odpadní jímky čp. 34/IV, NS, B). Nejpočetněji byly zastoupeny v jínce B, kde však počet mís narostl díky střepovému materiálu. Hluboké mísy byly převážně vyrobeny z hrubozrnné šedo-hnědé hlíny, výjimkou ovšem nejsou ani z cihlově červeně nebo světle se pálící hlíny.

Druhou skupinu tvoří nálevkovitě se rozvírající hluboké mísy s plastickou, někdy vícenásobnou páskou zdobenou většinou promačkáváním (typ „řetízek“), obecně datované do druhé poloviny 16. až 17. století (*Blažková-Dubská 2007*, fig. 9/12, 18/3; *Cvrková – Černá 2007*, obr. 2A/10; *Mechelk 1970*, Abb. 22/1; *Pajer 1983*, 25). V odpadních jímkách na Pražském hradě byly nalezeny v souborech datovaných do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století. Nejmladší hluboká mísa se dvěma uchy pocházející z odpadní jímky C je vyrobená ze zakuřované keramiky.

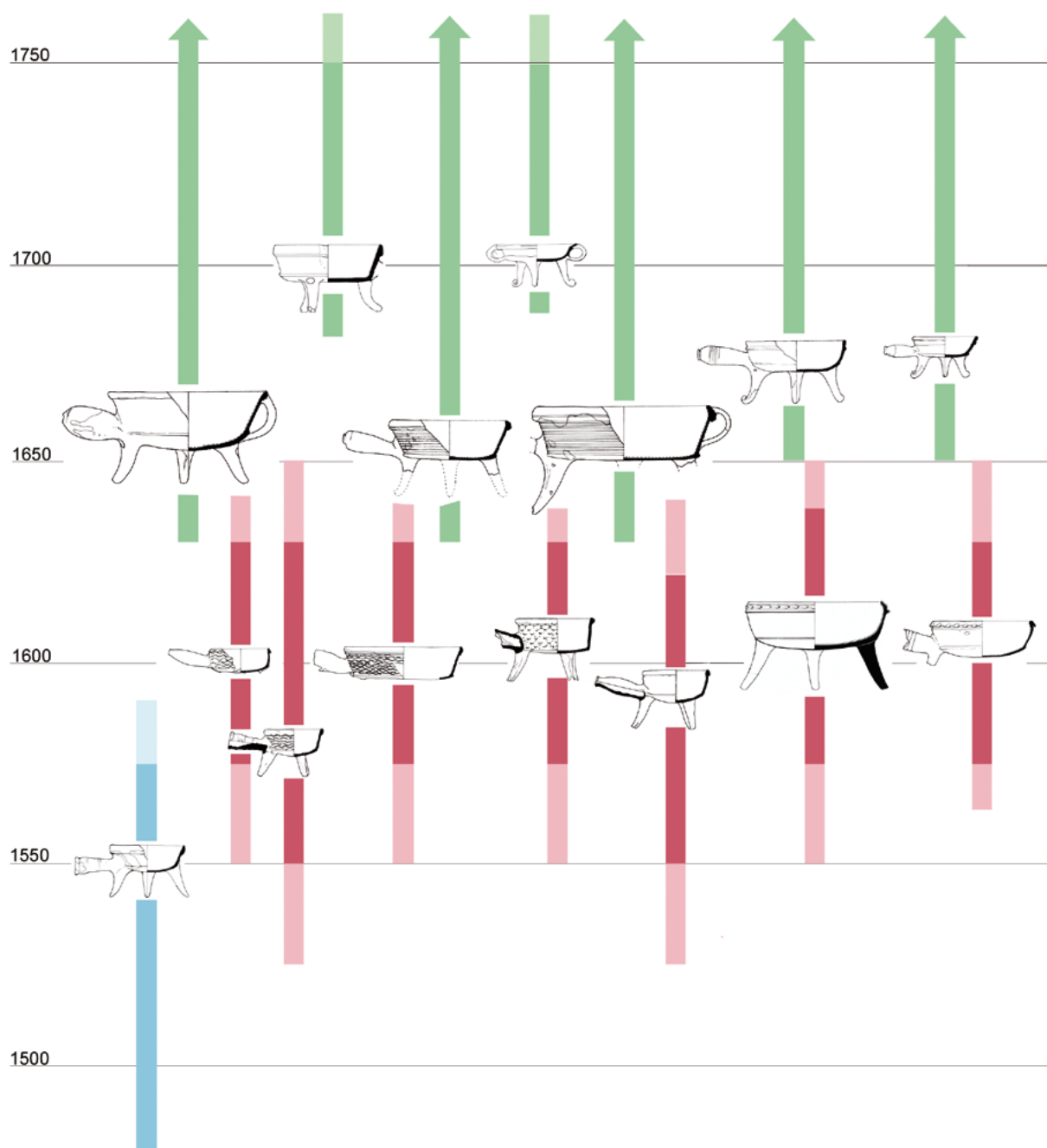
Obr. 174: Přehled vývoje tvarů hlubokých, mělkých mís a šálů v závislosti na čase. Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk; zelená – raný novověk – novověk. Tmavý odstín – těžiště výskytu daného tvaru, světlý odstín – možnost výskytu daného tvaru.

Fig. 174: Evolution overview of the forms of deep, shallow drinking bowls and dishes in the dependence on time. Blue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern; green – Early Modern – Modern Age. Dark tone – crux of presence of given form, light tone – possible interval of presence of given form.

Z 19 keramických tvarů v nálezových souborech z poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století, a to včetně střepového materiálu z odpadní jímky 1680, který byl identifikován jako hluboké mísy, jich pochází pět z tzv. berounské produkce – tedy více než jedna čtvrtina nálezů. Jde jak o mísy se dvěma třmenovými uchy, tak bez uch. Poslední hluboká mísa se třmenovým uchem zdobená stékavou glazurou byla nalezena v jímce S. Datování vzniku těchto hlubokých mís koresponduje se současnými poznatky o produkci berounského zboží od druhé poloviny 16. až po první třetinu 17. století (nejnověji Žegklitz 2015, 118).

PEKÁČ

Poloduté kuchyňské nádobí reprezentuje v analyzovaných souborech nález jednoho pekáče z odpadní jímky v čp. 37/IV ve Vikářské ulici (tab. 23/53). Z této skutečnosti je zřejmé, že se tyto tvary v raně novověkých souborech vyskytovaly nejčastěji osamoceně. Jelikož pekáč umožňuje minimální výzdobné variace, jde o velice málo chronologicky citlivý tvar, který se ve stejné podobě objevuje od konce 16. (Blažková-Dubská 2007, fig. 18/7; Fučíková 1997, V/298/11) do přinejmenším první poloviny 18. století (např. Bernardová et al. 2010, 112; Foster 2009, fig. 24/1; Himmelová – Procházka 1990, fig. 6/8; Huml 1971, 226; Pajer 2006, 93, obr. 4). U pánví z druhé poloviny 17. století může být okraj pekáče z boku opatřen prstovanou páskou (Preusz 2011, obr. 36/2).

Ob. 175: Přehled tvarů pánví na třech nožkách v závislosti na čase. Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk; zelená – raný novověk – novověk. Tmavý odstín – těžiště výskytu daného tvaru, světlý odstín – možnost výskytu daného tvaru.

Fig. 175: Evolution overview of pipkin's forms in the dependence on time. Blue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern; green – Early Modern – Modern Age. Dark tone – crux of presence of given form, light tone – possible interval of presence of given form.

PÁNVE

Ploché tvary v raně novověkých souborech kuchyňské keramiky reprezentují pánve na třech nožkách, určené k přípravě pokrmů na otevřeném ohni, případně kladené na hrobec žhavého popela, kdy se nádoba ohřívala radičním, sálavým teplem (Štajnochr 2006, 978). Pánve jsou převážně oxidačně velmi kvalitně vypálené, tenkostěnné a již od 14. století zpravidla opatřeny vnitřní olovnatou glazurou.²²⁰ Glazura pravidelně přesahuje přes okraj a její zbytky se nezřídka objevují na nožkách a na držadle.

²²⁰ Z lokality Mstěnice pochází nález trojnožky bez polevy (Nekuda 1985, 109).

Z celkem 390 identifikovaných keramických tvarů ze tří nejstarších nálezových souborů z Pražského hradu obsahovala nálezy pánví na třech nožkách pouze odpadní jímka B (*obr. 175*). Dvě pánve pocházejí z rekonstruovaných předmětů a dvě torza pánví byla nalezena ve střepovém materiálu. Za zmínku stojí především torzo miniatury oboustranně glazované pánve, která patrně náleží mezi dětské hračky (*Blažková – Vepřeková 2015, 199*).

U pánví na třech nožkách datovaných do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století převažují varianty s čočkovitým dnem a plošným rádelkem zdobenou výduť. Nechybí však ani pánve s hladkým tělem, případně s prstovaným okrajem. Většina je vyrobena ze světle se pálicí hlíny a opatřena vnitřní glazurou. Z odpadní jímky S pocházejí pánve z cihlově červeně pálené hlíny.

Nálezy pánví datované do druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století lze rozdělit na dvě základní skupiny: pánve velkých rozměrů, většinou opatřené uchem,²²¹ a s oboustrannou glazurou, transparentní i krycí.

POKLIČKY

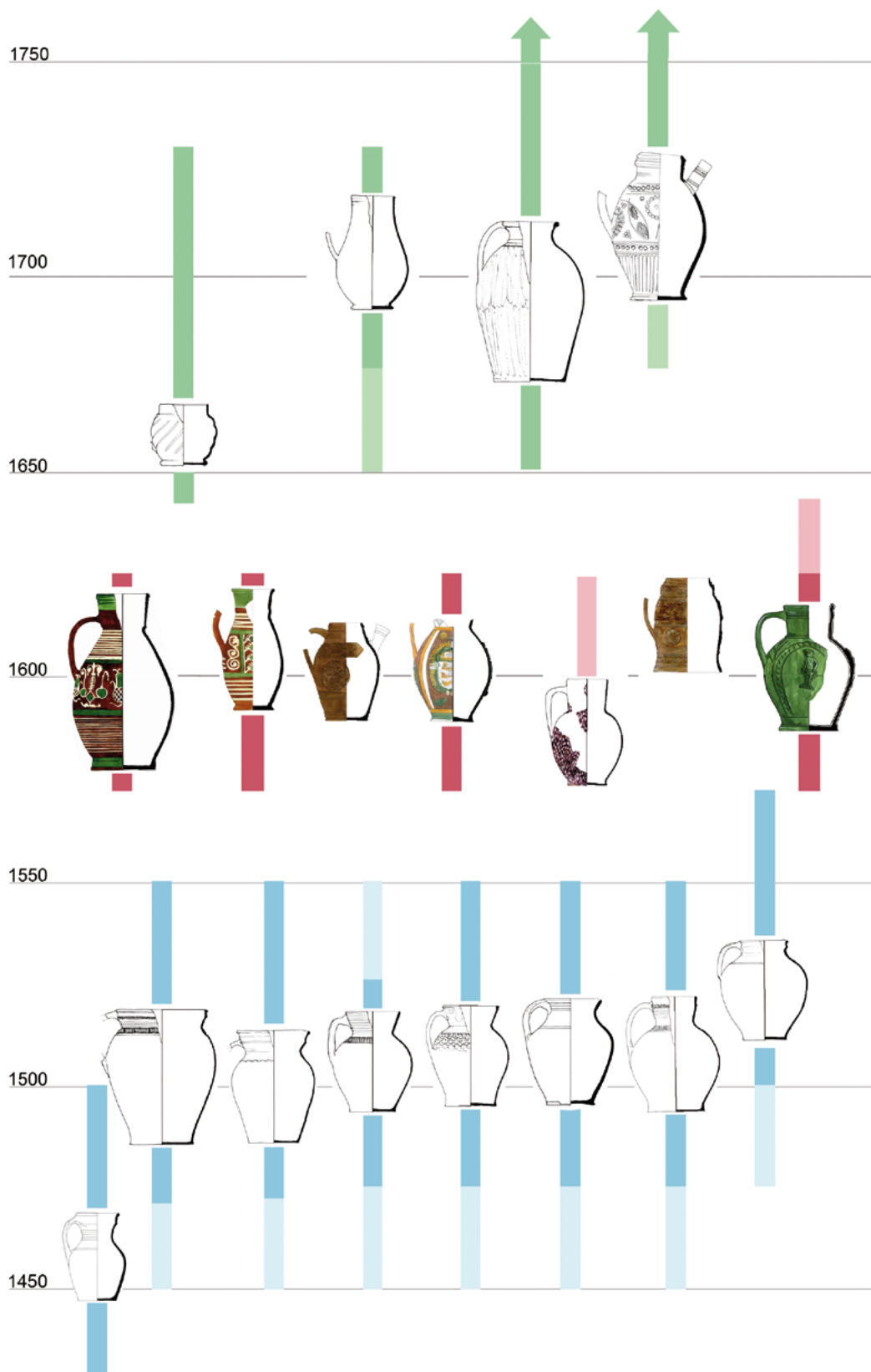
Počet pokliček má v nálezových souborech charakter jednotlivých předmětů, a tak je jejich chronologické členění obtížné. Přesto lze konstatovat, že na rozdíl od středověkých vysokých, zvonovitých, často hrubě modelovaných tvarů jsou raně novověké pokličky vždy vytáčené a jejich tvar je plošší. Knoflík sloužící k uchopení je většinou modelován dosti nedbale. Velikost pokliček odpovídá velikosti hrnce, pro který byly určeny. Obecně uznávaným datačním kritériem pokliček je existence a umístění vnitřního žebra, jež se objevuje u tvarů datovaných do 16., případně první třetiny 17. století. Patrně v první polovině 17. století nastupují pokličky bez žebra. Jsou vždy vyráběny z neglazované hlíny, a to jak šedohnědých, cihlově červených, tak světlých odstínů. V pražském prostředí převažují pokličky pálené v oxidačním prostředí, ale objevují se i tvary pálené v prostředí redukčním. Za ojedinělý nález lze považovat oválnou poklici velkých rozměrů opatřenou krycí glazurou, kterou lze datovat do druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století (*tab. 43/268*). Vzhledem k jejímu tvaru lze předpokládat, že sloužila k zakrytí pekáče.

DŽBÁNY

Z celkem 783 identifikovaných keramických tvarů ze všech odpadních jímek jich 91 (12%) náleží do kategorie džbánů a džbánek. Nálezové soubory datované do druhé poloviny 15. až první poloviny 16. století (čp. 34/IV, NS, B) jich obsahovaly 67. V rámci konkrétního souboru šlo přibližně o 15% všech nálezů. Kvůli tomuto počtu a s využitím komparace s jinými nálezovými soubory bylo možné definovat dvě základní skupiny džbánů, které se v nálezových souborech objevily společně. Jednak režné džbány s vejčitým tělem a mírně nálevkovitě rozevřeným hrdlem, většinou členěným vývalky (*obr. 176*). Na plecích nebo na horní části těla se nejčastěji objevuje jednořádková rádelková výzdoba. Většina těchto džbánů je vyrobena z neglazované hlíny šedohnědých nebo tmavě cihlově červených odstínů. U ojedinělých exemplářů z neglazované světle se pálicí hlíny se objevuje jednoduché červené malování v podobě překřížených linek nebo ploché nízké vlnice kombinované s jednořádkovým rádelkem. Druhou skupinu džbánů reprezentují jak vejčité, tak soudkovité tvary vyrobené ze světle se pálicí hlíny a opatřené vnitřní glazurou. Horní třetinu až polovinu těla džbánů zpravidla pokrývá plošná rádelková výzdoba, nejčastěji v podobě segmentové vlnice. Jednodušší výzdobnou variantou je použití subtilního žebra v místě přechodu hrdla a těla a jednoduché rýhy na plecích džbánu. Ucha džbánů jsou nejčastěji širší pásková s proříznutou nebo prožlabenou vnější plochou, méně často s plastickým žebrem. Ucha zpravidla nasadají na hrdlo a pod maximální výduť džbánu. U většiny dochovaných džbánů byl identifikován vzhůru vytažený okraj, vzácněji zesílený nebo prožlabený.

Z období poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století pocházelo celkem 18 džbánů a džbánek. Tento počet neumožňuje učinit na rozdíl od staršího období obecnější závěry, přesto však lze některé zásadní změny pojmenovat. Vejčitý tvar těla džbánu téměř mizí. Převažující soudkovitý tvar je protáhlejší, nově se objevují džbány s baňatým tělem. Novinkou jsou malované džbány. V pražském prostředí převládají nálezy džbánů tzv. berounského zboží, nejnověji datované do druhé poloviny 16. až první třetiny 17. století (*Žegklitz 2015, 118*) a spojované s berounským výrobním centrem (*Koula 1917–1919, 250–257; Scheufler 1972, 111; Matoušek – Scheufler 1980, 55*). Džbány tohoto typu mají většinou štíhlý, soudkovitý tvar těla a mírně nálevkovitě se rozevírající hrdlo, přičemž hlavní malovaný motiv, často antropomorfní, případně rostlinný či geometrický, je umístěn na horní polovině těla. Dolní polovinu zpravidla zdobí horizontální linky, hrdlo nejméně dvě barevná pole a ucho příčné čárky. Objevují se dvě základní velikosti

²²¹ Pánve velkých rozměrů s uchem mohou být označovány jako rendlíky (*Dohnal – Vařeka 2002, 264*).

Obr. 176: Přehled tvarů džbánů v závislosti na čase. Modrá – pozdní středověk – raný novověk; červená – raný novověk; zelená – raný novověk – novověk. Tmavý odstín – těžiště výskytu daného tvaru, světlý odstín – možnost výskytu daného tvaru.

Fig. 176: Evolution overview of jug's forms in the dependence on time. Bblue – Late Middle Age – Early Modern; red – Early Modern; green – Early Modern – Modern Age. Dark tone – crux of presence of given form, light tone – possible interval of presence of given form.

malovaných džbánů: menší (výška 22,0–24,0 cm) může být označen jako vinařský či košťářský (*Štajnochr 2005*, 734), objemnější mohl sloužit na vodu nebo pivo (výška 28,0–32,0 cm). Početnou skupinu nálezů tvoří džbány opatřené oboustrannou glazurou, často v kombinaci s plastickou výzdobou. Patrně v průběhu 17. století se stále častěji uplatňuje výzdoba mramorováním či stříkanou glazurou. Nálezové soubory obsahovaly rovněž džbány opatřené pouze vnitřní glazurou.

Z nejmladšího nálezového souboru pocházejí džbánky s tordovaným tělem typu *crespina*²²² s jednobarevnou krycí glazurou, jejichž výroba je prokazatelně doložena v Berouně (*Matoušek – Scheufler – Štajnochr 1985*; *Žegklitz – Zavřel 1990*, 122) a je datována do doby po polovině 17. století. Tyto tvary se především ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století staly běžnou součástí měšťanských domácností (*Pajer 2011*, 78; *Turnský 1990*). Do druhé poloviny 17. až první třetiny 18. století lze datovat vysoké soudkovité džbány vyrobené ze zakuřované keramiky (*Dohnal – Vařeka 2002*, 278, 279).

Stejně jako rozličné výzdobné techniky je rozsáhlá i tvarová škála džbánů. Tato skutečnost může být důsledkem toho, že džbány představovaly reprezentativní součást vybavení domácnosti a v obecné rovině lze předpokládat, že okruh jejich výrobců a dodavatelů byl v porovnání s běžnou spotřební kuchyňskou keramikou širší. Současně je třeba mít na paměti, že životnost vybraných džbánů jako reprezentativní složky vybavení domácnosti byla delší než běžného kuchyňského nádobí, a tak doba jejich vzniku může být poměrně vzdálená od okamžiku, kdy se ocitly v odpadních vrstvách.

HRNKY

Přítomnost hrnků (7,0–12,9 cm) a hrnečků (< 7,0 cm) v nálezových souborech od konce 16. století je jedním z dalších projevů silící individualizace přístupu ke stolování. Etnografická literatura označuje za hrnky nádoby limitované velikostí jedné porce nápoje nebo pokrmu.²²³

Hrnky mají většinou válcový tvar, méně často soudkovitý. Původně jednoduchý válcový tvar může být oživen odsazením na patku nebo tordováním či promačkáváním stěn. Značné množství bývá opatřeno oboustrannou glazurou, která v těchto případech plní dekorativní funkci. Kromě malovaného dekoru se objevuje mramorování nebo vpíjená glazura. Výskyt hrnků lze však v nálezových souborech konce 16. a první poloviny 17. století souhrnně označit za ojedinělý.

MĚLKÉ MÍSY

Typickým tvarem raně novověkých souborů jsou mělké mísy.²²⁴ Z nálezových souborů datovaných do druhé poloviny 15. až první třetiny 16. století pochází pouze jediná mělká mísa (NS) opatřená jednobarevnou glazurou. Ostatní nálezy mělkých mís byly identifikovány ve střepovém materiálu z odpadní jímky B, a to včetně jednoho zlomku miniaturní mělké mísy z tzv. berounské produkce. Do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století jich je datováno celkem 12 a pocházejí ze všech čtyř nálezových souborů (S, Vikářská čp. 37/IV, 1680, R). Pět mělkých mís náleží tzv. berounské produkci, čtyři byly vyrobeny z bílé se pálicí hlíny a opatřeny malovanou výzdobou (*obr. 174*). Oba tyto typy se v nálezových souborech vyskytují společně. Malovaný dekor je u obou typů rozvržen velmi podobně. Vnitřní plocha mísy bývá malovaným dekorem zpravidla rozdělena na dno s ústředním motivem, stěny většinou pokrývají soustředné linky a podokrají (prapor) je určeno drobným malovaným motivům. Nejčastěji se objevuje kombinace geometrického, rostlinného a zoomorfního motivu, které se pravidelně střídají. Antropomorfní motivy a udání letopočtu jsou v raně novověké české produkci spíše výjimkou. Z nejmladší odpadní jímky pocházejí mělké mísy bez malované výzdoby. Nastupují hlubší tvary, které mají odsazené podokrají ve dvou třetinách až třech čtvrtinách výšky. Jednobarevná glazura může být nanášena na bílé nástěpí.

²²² Označení *crespina* bylo použito na základě konzultace s etnografem Vítězslavem Štajnochrem, neboť vznikl terminologický problém, zda se jedná o džbánek nebo spíše o hrnek. Na základě studia literatury jsem se přiklonila k zařazení těchto tvarů mezi džbánky, neboť tento tvar je tímto termínem označován jak v archeologické (*Matoušek – Scheufler – Štajnochr 1985*; *Dohnal – Vařeka 2002*), etnografické (*Štajnochr 1990*; *tyž 2003*), tak i v umělecko-historické literatuře (*Kybalová 1993*; *táž 1995*). Označení hrnek jsme volili v souborné práci s Jaromírem Žegklitzem (*Blažková – Žegklitz 2016*, 160) o raně novověké keramice především proto, že tento tvar jednoznačně sloužil přímo k pití a méně pravděpodobně k uchování tekutiny a jejímu následnému nalévání do další picí nádoby.

²²³ Obecné množství jedné porce vyjadřuje archaický antropometrický pojem přehršle, tj. objem pramenité vody nebo kašoviny, který lze pojmout do dvou dlaní, tj. přibližně 0,5 l. Za hrneček se považují nádoby o antropometrickém objemu jedné hrsti, tj. přibližně 0,25 l (*Štajnochr 2007*, 773).

²²⁴ Označení mělké mísy není jednoznačné. V literatuře se běžně používá termín mísy s talířovitým podokrajím (např. *Pajer 1982*; *tyž 1983*; *tyž 2001*) nebo talířovité mísy (např. *Dohnal – Vařeka 2002*; *Vařeka 2002*).

Obr. 177: Prolamovaná mísa; Pražský hrad; 1 – Bílá věž, sbírka K. Fialy, př. č. 12 492, inv. č. 935; 2 – Bílá věž, sbírka K. Fialy, př. č. 12 492, inv. č. 937; 3 – odpadní jímka ve Vikářské ulici čp. 37/IV, inv. č. 33. Foto: J. Gloc, G. Blažková.
Fig. 177: An open-work perforated bowl; Prague Castle; 1 – White Tower, collection of K. Fiala, Acc. No. 12 492, Inv. No. 935; 2 – White Tower, collection of K. Fiala, Acc. No. 12 492, Inv. No. 937; 3 – waste pit No. 37/IV Vikářská St, Inv. No. 33. Photo: J. Gloc, G. Blažková.

PROLAMOVANÉ MÍSY

Raně novověké nálezové soubory mohou obsahovat nálezy prolamovaných mís (obr. 177). Jedná se o mísovité nádoby s prořezávanými stěnami na duté prořezávané zvonovité nožce. Způsob využití těchto nádob není zcela jednoznačný. Na základě stávajícího stavu poznání se zdá, že je lze rozdělit do dvou kategorií. První skupinu tvoří tzv. ohřívací mísy (chafing dishes, Wärmeschale), které sloužily k transportu rozžhavených uhlíků za účelem ohřívání místnosti (obr. 178/A). Jiný způsob využití počítá s umístěním kovové nádoby obsahující tekutinu do prolamované části mísy. Tekutinu pak bylo možné ohřát nebo udržet teplou za pomoci rozžhaveného dřevěného uhlí, kterým byla naplněna dolní část nožky (Mechelk 1971, 244). Druhý možný způsob používání těchto nádob je dekorativní. Prořezávané mísy se objevují jako ústřední motiv zátiší italských malířů přelomu 16. a 17. století (obr. 178/B, C).

Mezi archeologickými nálezy se ohřívací mísy objevují poměrně zřídka a především ve střepovém materiálu (např. Hurst – Neal – Beuningen 1986, 72, 81, 82, 93, 107; Kovacovics 1991, 71; Kluttig-Altman 2006, 280, 283, Abb. 180–184; Röber 1989, 425). Několik exemplářů prolamovaných mís včetně miniatur, které pocházejí z Drážďan, je datováno do 17. století (Mechelk 1971, 239, 245; týž 1976, 168). Z Čech pochází ohřívadlo z odpadní jímky z měšťanského domu z Českého Krumlova (Preusz 2011, obr. 36/3; Preusz – Beneš – Kovačiková 2014, Abb. 10/g). V odpadní jímce ve Vikářské ulici čp. 37/IV byla nalezena prolamovaná mísa, která byla patrně vyrobena v berounských dílnách a je datována do období přelomu 16. a 17. století (obr. 177/3). Vzhledem k celkovému tvaru a provedení mísy, tj. včetně perforovaného dna a chybějících stop očazení se v tomto případě jedná spíše o dekorativní předmět, který mohl být využíván jako mísa na ovoce (Blažková – Žegklitz 2016, 162). Součástí sbírky Karla Fialy z Bílé věže jsou dvě další, zeleně glazované prolamované mísy na zvonovité nožce (obr. 177/1, 3). Nabízí se hypotéza, že tyto dekorativní předměty velice snadno mohly najít uplatnění na dvorských tabulích Pražského hradu.

MISTIČKY

V analyzovaných nálezových souborech se objevilo i několik mističek malých rozměrů (např. tab. 12/20, 42/223, 265), které mají jednoduchý, mírně nálevkovitě se rozevírající tvar. Jediným výzdobným prvkem bývá jednoduchá rýha těsně pod okrajem. Ve všech případech jde o nádoby opatřené vnitřní glazurou. Jejich funkční využití není jasné. Z chronologického hlediska můžeme konstatovat, že se s těmito mističkami v nezměněné podobě setkáváme od konce 15. až do poloviny 17. století.

ŠÁLY

Novým tvarem, který se objevuje ve středoevropském prostoru na konci 16.,²²⁵ ale především od poloviny 17. století, jsou šály, miskovité tvary menších rozměrů s mírně se rozevírajícími rovnými či oblými stěnami

²²⁵ Nejucelenější publikovaný soubor šálů z českého a moravského prostředí pochází z Mikulova, kde je spojen s habánskou produkcí, a je datován na konec devadesátých let 16. století – 1610 (Pajer 2001, 156–164).

Obr. 178: A – Abraham a Izák na cestě, Christopher Paudiss (1630–1666), 1655, olej na plátně, rozměry 192,5 × 187,5 cm. Staatsgalerie, Stuttgart, inv. č. 194. Akg-images; B – Majoliková mísa s ovocem, Fede Galizia (1578–1630), kolem 1610, olej na plátně. Soukromá sbírka ([Web Gallery of Art \[online\]](#)); C – Bílá keramická mísa s broskvemi a červenými a modrými švestkami, Fede Galizia (1578–1630), kolem 1610, olejomalba, 30 x 42 cm. Sbírká Silvana Lodi ([Web Gallery of Art \[online\]](#)).

Fig. 178: A – Abraham and Isaac on the road, old testament motive, Christopher Paudiss (1630–1666), 1655, oil painting, size 192,5 × 187,5 cm. Staatsgalerie, Stuttgart, Inv. No. 194. Akg-images; B – Maiolica Basket of Fruit, Fede Galizia (1578–1630), around 1610, oil on canvas. Private collection ([Web Gallery of Art \[online\]](#)); C – White Ceramic Bowl with Peaches and Red and Blue Plums. Fede Galizia (1578–1630), around 1610, oil on panel, 30 x 42 cm. Silvano Lodi Collection ([Web Gallery of Art \[online\]](#)).

a rozevřeným ústím s přímým oblým okrajem. Ztvárnění šálů je velmi individuální a mnohdy je zařazení předmětu nejednoznačné, dva autoři jej mohou pojmenovat úplně rozdílně – jeden jako šál, druhý jako misku.²²⁶ Za jeden z mála společných znaků lze považovat poměrně časté odsazení těla na prstenec nebo patku. Všechny tvary označené jako šály pocházejí z nejmladšího nálezového souboru z odpadní jímky C, datované do druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století; ale jejich nálezy obsahovala i jímka H z 18. století.²²⁷ Vyskytují se jak šály bezuché, tak s jedním i se dvěma protilehlými uchy. Exempláře větších rozměrů patrně sloužily ke konzumaci polévky, subtilnější tvary lze spojovat s podáváním nápojů (*Pajer 2001*, 120). Další typ představují oboustranně krycí glazurou opatřené šály se dvěma protilehlými, plochými, nejčastěji trojúhelníkovými a plasticky zdobenými úchytkami, jejichž výroba je doložena v Berouně (*tab. 46/277; obr. 201/3*) na konci první poloviny 17. století (*Matoušek – Scheufler – Štajnochr 1985*, 133). Část analyzovaných šálů, které zdobí malovaný dekor s modrými vysokožárnými barvami, náleží fajánsové produkci zahraniční proveniencí (*tab. 46/55; obr. 203/1, 2, 3, 5*).

TALÍŘE, PODNOSY

Novou součástí raně novověkých domácností se stal talíř, jehož používání je spjato s větším důrazem na kulturu renesančního stolování. Talíře se začínají objevovat až v nálezových souborech z druhé poloviny 16. století. Jde o mělké ploché tvary s téměř vodorovným nebo častěji mírně šikmým podokrajím, které je na vnější straně opatřeno ovaleným nebo přeloženým okrajem. Z hradních souborů z poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století pochází jediný exemplář talíře, a to z odpadní jímky 1680, který má plochý tvar zdobený malovanou výzdobou z berounské produkce (*tab. 31/644*).

Stejně jako šály také nejrozsáhlejší část kolekce talířů pochází z odpadní jímky C, tj. z druhé třetiny 17. až první poloviny 18. století. Lze je rozdělit do dvou skupin. První reprezentují výrobky o průměru okraje 18,0–23,0 cm a výšce 1,9–2,7 cm, které mají téměř plochý tvar s nevýrazně zahloubenou miskou. Zdobí je potékaná a zapouštěná, někdy i jednobarevná krycí glazura. Nálezový soubor z odpadní jímky C obsahoval tři nálezy podnosů o průměru okraje 37,3–42,4 cm a výšce 4,4–5,9 cm. Podnosy mají mělký tvar, nevýrazně zahloubená miska plynule přechází v podokrají. Stejně jako klasické talíře jsou i podnosy zdobené technikou potékané a zapouštěné glazury (*obr. 206/1, 4*). Vzhledem k poměrně hojnému zastoupení podobně provedených talířů ve sbírkových fondech muzeí (*Turnský 1990*) lze předpokládat domácí provenienci.

V odpadní jímce C byly dále identifikovány fajánsové talíře zdobené malováním pomocí vysokožárných barev zahraniční proveniencí. Ve třech případech (*Blazková – Vepřeková 2015*, 537, 545, 556; *obr. 203/4, 6*) se podařilo určit produkci norimberské manufaktury první poloviny 18. století.

TECHNICKÁ KERAMIKA

Z celkem 783 tvarově zařaditelných keramických nádob z raně novověkých odpadních jímek na Pražském hradě jich lze pouze sedm označit jako technickou keramiku. Tento velmi nízký počet odpovídá vžitě představě, že Pražský hrad byl především rezidenčním místem. Nejpočetnější kolekce technické keramiky o celkovém počtu čtyři kusy pochází z odpadní jímky B. Konkrétně to je destilační poklop („*alembik*“ *tab. 12/16, obr. 162, 164*), dvě destilační misky (*tab. 12/14, 153*) a jeden tavicí tyglík malých rozměrů (*tab. 4/738*). Další dva nálezy tavicích tyglíků stejného typu pocházejí z odpadní jámy u nových schodů u archivu (*obr. 182*). Chronologická citlivost tavicího tyglíku je velmi omezená, neboť se v nálezových souborech v různých částech Evropy v nezměněné podobě objevuje v dlouhém období 16. až 18. století (např. *Bartels 1999*, 758/814; *Buzás – Laszlovszky 2013*, 349; *Osten 1998*, Taf. 12–14; *Stephan 1992*, 117; *obr. 183*).²²⁸

Datačně důležitějšími jsou nálezy destilačního poklopu a dvou misek. Výjimečnost poklopu spočívá ve skutečnosti, že jde o rekonstruovaný tvar, neboť nálezové soubory častěji obsahují především neúplná torza poklopů (např. *Aurisch et al. 2002*, 262; *Bundszus 2012*, 253, Abb. 26; *Doležal 2010*, 109–111; *Durdík 2010*, obr. 7; *Holl 1982*; *Kluttig-Altman 2006*, 315–316, Abb. 86/9, 215, 217–220; *Kovář 2007*, 67;

²²⁶ Při zařazení nálezů z odpadní jímky C mezi šálky a šály jsem se vycházela z tvarového srovnání s nálezy ze Strážnice (*Pajer 2001*), s nálezy publikovanými Janou Kybalovou (*Kybalová 1993; táž 1995*), s nálezy z Gmunden (*Štajnochr 2003*, 306) a z osobní konzultace s etnografem Vítězslavem Štajnochrem. Pro tvary se dvěma uchy užívají někteří autoři označení polokulovité misky (*Dohnal – Váreka 2002*, 265, 286).

²²⁷ Viz kap. 3.

²²⁸ Ikonografické vyobrazení tyglíku s trojúhelníkovým ústím pochází z roku 1545 z knihy *Alchemiae Gebri* vydané arabským chemikem Jabirem Ibn Hayyanem v Bernu; (SCS – School of Chemical Sciences (*University of Illinois at Urbana-Champaign* [online]).

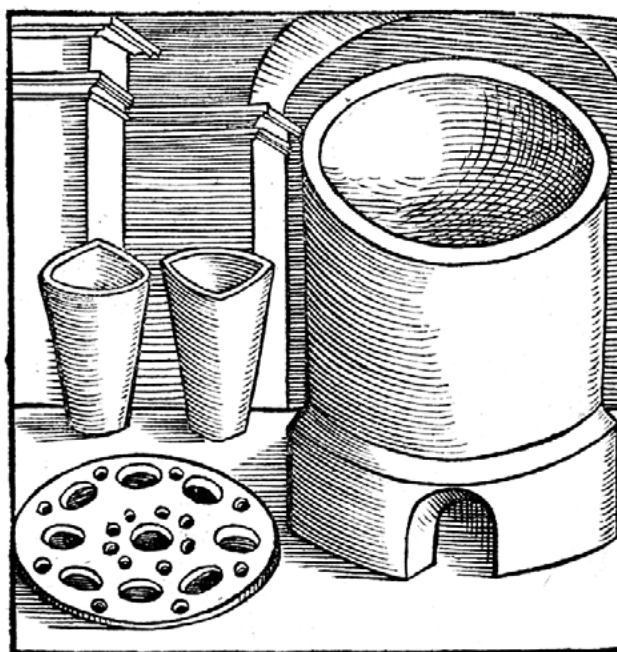
Obr. 179, 180, 181: „Liber de arte distillandi; Das buch der rechten kunst zu distillieren“. Hieronymus Brunswig (1450–1512). První vydání Štrasburg 1500 (*The University of Southern Mississippi. University Libraries [online]*).

Fig. 179, 180, 181: *Liber de arte distillandi; Das buch der rechten kunst zu distillieren*. Hieronymus Brunswig (1450–1512), first edition Strassburg 1500 (*The University of Southern Mississippi. University Libraries [online]*).

Obr. 182: Tavicí tyglík; nové schody u archivu, inv. č. 738. Foto: J. Gloc.

Fig. 182: The crucible; waste pit in the area of the new staircase by the archive, Inv. No. 738. Photo: J. Gloc.

Obr. 183: Ikonografické vyobrazení tyglíku s trojúhelníkovým ústím, arabský chemik Jabir Ibn Hayyan, *Alchemiae Gebri*, Bern 1545 (*The University of Southern Mississippi. University Libraries [online]*).

Fig. 183: Iconographic drawings of the crucible with a triangular mouth, Arab chemist Jabir Ibn Hayyan, *Alchemiae Gebri*, Bern 1545 (*The University of Southern Mississippi. University Libraries [online]*).

Moorhouse 1972; Osten 1998, Taf. 13; Unger 1999, 105).²²⁹ Použití destilačního poklopu v praxi dokládají ikonografické prameny (*obr. 179–181*).²³⁰ Pro označení misek jako destilační je důležitá modelace okraje, který je vzhůru vytažený s vnějším žlábkem, aby do něj mohl poklop zapadnout. Destilát vznikající při chemickém procesu tak může plynule odtékat odtokovou trubicou poklopu (*obr. 184*). Do 16. století jsou datovány nálezy destilačních misek z Německa z Lipska (*Kluttig-Altman 2006, 314, 315, Abb. 57/156, 215, 217*).

Poslední nález tavicího tyglíku, který je vyroben z hrubozrnné tmavě šedě pálené hlíny a pochází z odpadní jímky S (*tab. 16/92*), se dochoval pouze z části. Jde o chronologicky necitlivý tvar, který se objevuje v rozsáhlém období 14. až 17. století (*Nekuda – Reichertová 1968, tab. LXXXV; Osten 1998, Taf. 10, 11*).

KACHLE

Na první pohled je překvapivé, že z odpadních jímek z Pražského hradu pochází velmi málo kachlů – celkem pouhých 24 kusů, tj. 3% všech identifikovaných keramických tvarů. Všechny nálezy kachlů jsou součástí nálezových souborů datovaných do druhé poloviny 15. až první třetiny 16. století; z toho 21 kusů pochází z odpadní jímky B (*obr. 185*). S výjimkou jediného zlomku komorového kachle se zdobenou reliéfní čelní vyhřívací stěnou, který byl nalezen ve střepevém materiálu z odpadní jímky B, jde ve zbývajících 23 případech o kachle nádobkové, jež však nepatří ani ke chronologicky citlivým ani umělecky atraktivním (*Blažková – Žegklitz 2016, 167, 168*).

Obr. 184: Destilační poklop (inv. č. 16) a destilační mísa (inv. č. 153) z odpadní jímky B; rekonstrukce jejich možného využití. Foto: J. Gloc.

Fig. 184: Distillation lid (Inv. No. 16) and distillation bowl (Inv. No. 153), waste pit B; reconstruction of their possible use. Photo: J. Gloc.

Obr. 185: Nádobkový kachel se čtvercovým ústím; odpadní jímka B, inv. č. 173. Foto: G. Blažková.

Fig. 185: Pot-shaped stove tile with square spout; waste pit B, Inv. No. 173. Photo: G. Blažková.

²²⁹ Ze záchranného archeologického výzkumu na náměstí Republiky v Praze pochází minimálně 44 předmětů, které byly při vyhodnocení určeny jako alchymistické (*Veselá 2007, 23–37*).

²³⁰ V roce 1500 vydal ve Štrasburku německý alchymista a botanik Hieronymus Brunswig knihu *Liber de arte distillandi*; *Das buch der rechten kunst zu distillieren*, ve které jsou četná ikonografická vyobrazení destilačních souprav doplněná pracovními postupy (*The University of Southern Mississippi. University Libraries [online]*).

OSTATNÍ PŘEDMĚTY

S klesajícím stářím jednotlivých nálezových souborů přibývá předmětů, které nesouvisí přímo s přípravou pokrmů nebo se stolováním. Zatímco tři nejstarší analyzované nálezové celky (jímka v čp. 34, B, NS) obsahovaly kromě běžné keramiky především nálezy technické keramiky či kahan, v souborech poslední čtvrtiny 16. až počátku 17. století se objevují předměty další (graf 43). Jde především o břichaté kameninové lahvičky (obr. 186/3, 4), u nichž se předpokládá funkční využití v souvislosti s lékařskými účely,²³¹ ale spíše je třeba je považovat za multifunkční nádoby, které sloužily k uchování tekutin všeho druhu včetně pálenky (Scheidemantel – Schifer 2005, 119). Kameninové nebo vnitřně glazované dózičky (obr. 186/1, 2) se považují za spotřební materiál lékáren primárně určený jako dávkovací nádoby mastí a léčiv (Scheidemantel – Schifer 2005, 149). Chronologická citlivost těchto předmětů je velmi malá. V nezměněné podobě se objevují od 16. do 18. století s tím, že s těžištěm jejich výskytu je 17. století (Scheidemantel – Schifer 2005, 149); za hlavní produkční centra kameninových výrobků se považují oblasti západního Saska až východního Durynska (Kluttig-Altman 2006, 324, 325, Abb. 66/113; Krabath 2012, 70–75, Abb. 55, 57, 58). Výrobní centra vnitřně glazovaných dóziček bývají lokalizována do jižní části Dolního Saska a do severního Hesenska (Scheidemantel – Schifer 2005, 149).

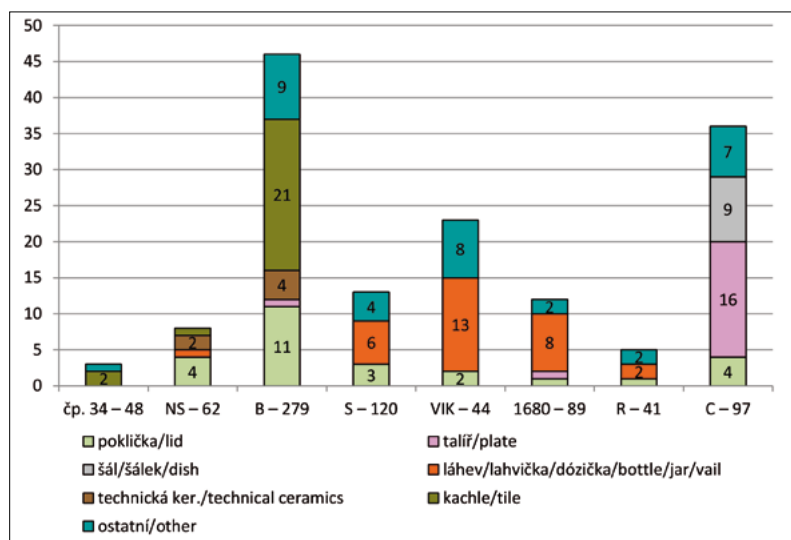
Z nálezového souboru z Vikářské ulice čp. 37/IV pocházejí dvě kameninové a jedna majoliková holba, které jsou spojeny se servírováním tekutin k jídlu, případně s pijáckými slavnostmi.

Charakter jednotlivých předmětů v nálezových souborech mají květináče (tab. 32/221), obaly květináčů (tab. 15/473, 21/36),²³² vysoká kameninová láhev (tab. 21/52), váza (tab. 12/18), konvice (tab. 36/59), kasička (tab. 25/635) či kukačka/píšťalka (tab. 15/459), kterou lze považovat za dětskou hračku.

Obr. 186: Kameninové lahvičky a dózičky; 1, 2 – odpadní jímka ve Vikářské ulici čp. 37/IV, inv. č. 13, 20; 3 – odpadní jímka 1680, inv. č. 627; 4 – nové schody u archivu, Inv. č. 645. Foto: J. Gloc, G. Blažková.

Fig. 186: Stoneware vials and small containers (jars); 1 – waste pit No. 37/IV Vikářská St, Inv. No. 33, 2 – waste pit No. 37/IV Vikářská St, Inv. No. 13, 20; 3 – waste pit 1680, Inv. No. 627; 4 – waste pit in the area of the new staircase by the archive, Inv. No. 645. Photo: J. Gloc, G. Blažková.

Graf 43: Zastoupení ostatních předmětů v nálezových souborech. Číslo u zkratky odpadní jímky udává celkový počet nálezů v souboru, číslo ve sloupci pak celkový počet daných předmětů. Pokud číslo chybí, má hodnotu jedna.

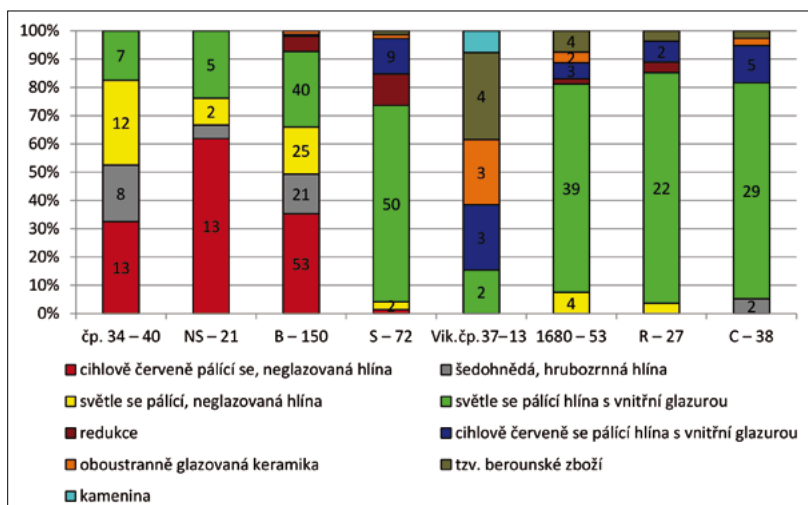
Graph 43: Number of the other vessels in find assemblages. Number next to abbreviation of waste pit indicates total number of vessels in assemblage, the number in the column represents the total number of given vessels. Where a number is lacking, it has the value of one.

²³¹ Doloženo v Plzni čp. 289 na rohu nám. Republiky a Dominikánské ulice (Dudková – Orna 2009, 504), kde byly nalezeny v odpadní jímce datované do širokého časového intervalu od poloviny 16. do druhé poloviny 17. století.

²³² Používání květináčů v běžných měšťanských domech dokládají ikonografické prameny již na počátku 16. století (Keller 1999, Abb. 96a, 96b). Z areálu Valdštejnova casina u Jičína pochází soubor objemných reprezentativních nádob, které jsou zdobeny plastickými prvky a vícebarevnou glazurou a jsou spojovány se zámožným šlechticem a vojevůdcem Albrechtem z Valdštejna (1583–1634; Matějková 2012, 161–165; Svobodová 2012).

5.1.2. TECHNOLOGICKÉ POZNATKY

Raně novověká keramika se od pozdně středověké technologicky výrazně odlišuje. Obecně platí, že hrnčířská hlína byla dokonaleji zpracována, jemně plavená nebo jen s mírně zrnitým střepem. Tloušťka střepu nádob se výrazně zmenšila, neboť veškerá keramická produkce byla vytáčena na rychle rotujícím hrnčířském kruhu.

Graf 44: Rozdělení nálezů hrnců z analyzovaných odpadních jímek 1680 podle výrobní suroviny a výrobní technologie. Číslo u zkratky názvu nálezového souboru udává celkový počet hrnců v nálezovém celku, číslo v grafu uvádí počet hrnců konkrétní výrobní suroviny a výrobní technologie.

Graph 44: Grouping of pot finds from analyzed waste pits based on raw material and production technology. The number next to abbreviation of name of find assemblage states the total number of pots in the find unit, the number in the graph states total number of finds the particular production technology.

Red – brick red fired unglazed clay; grey – grey-brown, coarse-grained clay; yellow – light fired clay, unglazed clay; green – light fired clay with inner glaze; brown – reduction fired ceramics, dark blue – brick red fired with inner glaze; orange – ceramics with both-side glaze; khaki – so-called Beroun ware; light blue – stoneware.

HRNCE

Nejkomplexnější představu o pražské keramické produkci z hlediska výrobní suroviny poskytují hrnce. Z grafu 44, který znázorňuje jejich rozvrstvení podle technologických skupin v rámci každého nálezového souboru, je patrné, že se složení zastoupených technologických skupin v souboru z odpadní jímky z Vikářské ulice čp. 37/IV od ostatních zásadně odlišuje. Tento soubor totiž obsahoval minimální množství kuchyňské keramiky a tvary hrnců převážně zastupovaly hrnky a hrnečky. Uvědomíme-li si tuto skutečnost, nelze nálezy z odpadní jímky ve Vikářské ulici čp. 37/IV při celkovém hodnocení hrnčířské produkce na Pražském hradě v období od konce 15. do druhé poloviny 17. století použít.

Nejstarší nálezové soubory datované do druhé poloviny 15. až první třetiny 16. století z odpadních jímek B, ze sklepa čp. 34/IV a z odpadního souvrství u nového schodiště u archivu obsahovaly přibližně padesát procent cihlově červeně a světle se pálicího neglazovaného zboží (obr. 187). Další početnou technologickou skupinu v těchto nálezových souborech tvořily hrnce vyrobené z neglazované hlíny hnědých a šedohnědých odstínů. Druhou, případně třetí nejpočetnější složkou těchto tří nálezových souborů byla světle se pálicí hlína opatřená vnitřní glazurou. Pouze jednotlivé nálezy zastupovaly keramiku pálenou v redukčním prostředí, což je ve výrazném kontrastu se situací ze západních (např. *Nechvátal 1968; Pícka – Hůrková – Schneiderwinklová 2009; Schneiderwinklová 2009*), jižních (*Krajíc a kol. 1998*), ale i východních Čech. Stejně tak byla pouze jednotlivými nálezy reprezentována světle se pálicí neglazovaná hrnčina opatřená červeným malováním.

U nálezových souborů datovaných do poslední třetiny 16. až první třetiny 17. století (odpadní jímky S, 1680, R) je patrná oproti staršímu období výrazná změna. Z grafu 44 je zřejmé, že ubývá světle se pálicí, neglazovaná keramika, cihlově červeně se pálicí neglazovaná hrnčina se v těchto souborech již neobjevuje vůbec. Vůdčí roli ve všech třech nálezových souborech přebírá světle se pálicí keramika opatřená vnitřní glazurou; míra jejího zastoupení v souborech se pohybuje mezi 73–81 %. Nově nastupující a zdá se, že v průběhu 17. století i postupně čteněji zastoupenou technologickou skupinou je cihlově červeně se pálicí hlína opatřená vnitřní transparentní glazurou, která se z jednotek procent vyšplhala u nejmladšího nálezového celku z odpadní jímky C na 16 %. Co do počtu ojedinělých nálezů je v souborech dále zastoupena keramika pálená v redukčním prostředí (10 %), a to především kvůli neurčitelným tvarům střepového materiálu z odpadní jímky S. Dalšími zástupci technologických skupin hrnců jsou malované hrnce tzv. berounského zboží a konečně v 17. století nastupující oboustranně glazované tvary především hrnků. U nejmladšího nálezového souboru z jímky C z hlediska výrobní suroviny hrnců nelze s výjimkou cihlově červeně se pálicí hlíny opatřené vnitřní glazurou pozorovat výraznější, obecně platnou změnu.

AUTOŘI TEXTŮ

Mgr. Gabriela BLAŽKOVÁ, Ph.D.

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Oddělení záchranných výzkumů, Pražský hrad
blazkova@arup.cas.cz

Ing. Šárka JONÁŠOVÁ

Geologický ústav AV ČR, v. v. i.
Oddělení analytických metod
jonasova@gli.cas.cz

Ing. Mária KAVANOVA

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Fakulta chemické technologie, Ústav skla a keramiky
Maria.Kavanova@vscht.cz

Ing. Alexandra KLOUŽKOVÁ, CSc.

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Fakulta chemické technologie, Ústav skla a keramiky
Alexandra.Klouzkova@vscht.cz

Ing. Martina KOHOUTKOVÁ, Ph.D.

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Fakulta chemické technologie, Centrální laboratoře
Martina.Kohoutkova@vscht.cz

Mgr. Kristýna MATĚJKOVÁ

Centrum pro zpracování, dokumentaci a evidenci archeologických nálezů, z. ú.
Ledčice 222, 277 08 Ledčice
kristyna.matejkova@historypk.cz

Ing. Simona RANDÁKOVÁ

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Fakulta chemické technologie, Centrální laboratoře
Simova.Randakova@vscht.cz

RNDr. Roman SKÁLA, Ph.D.

Geologický ústav AV ČR, v. v. i.
Oddělení analytických metod
skala@gli.cas.cz

Ljuba SVOBODOVÁ

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Oddělení záchranných výzkumů, restaurátorské dílny – keramická laboratoř
svobodova@arup.cas.cz

Jana VEPŘEKOVÁ

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Oddělení záchranných výzkumů, záchranná skupina
veprekova@arup.cas.cz

Ing. PETRA ZEMENOVÁ

Vysoká škola chemicko-technologická v Praze
Fakulta chemické technologie, Ústav skla a keramiky
Petra.Zemenova@vscht.cz